

Cronica numismatică și arheologică

FOAIE DE INFORMAȚII A SOCIETĂȚII NUMISMATICE ROMÂNE

Director: CONST. MOISIL

40 DE ANI DELA ÎNFIINȚAREA
SOCIETĂȚII NUMISMATICE ROMÂNE
1903—1943

BUCUREȘTI
TIPOGRAFIA CURȚII REGALE F. GÖBL FII S. A.
19, STRADA REGALĂ, 19
Registr. Com. Nr. 449/932
1943

CUPRINSUL

CONST. MOISIL, M. C. Sutz — la împlinirea unui deceniu dela moartea lui.

V. LAURENT, Le Briquet, emblème monétaire sous les Paléologues.

CONST. MOISIL, Tétradrachmele oraşului Thasos şi ale regiunii Macedonia
Primă.

CORN. SECĂŞANU, Monete şi geme antice.

GH. BUZDUGAN, Tezaurul dela Tatlageac (Constanţa).

OCT. ILIESCU, Un nou tip monetar dacic.

N. SPOREA, Tavă de argint încrustată cu monete antice.

CONST. MOISIL, George Olszewski.

MARIA GOLESCU, Sigiliul cu semnătura turcească a lui Iordache Golescu.

MEDALISTICA, Medalia Ligii Navale (G. Buzdugan), placheta Centenarului
Artileriei (C. M.).

ANTON VELCU, Steagul lui Constantin Vodă Ipsilanti.

MIRCEA HEROVANU, O nouă staţiune preistorică: Zlodica-Cotnari.

— Câteva piese din staţiunea neolitică dela Cucuteni.

*Intrunirile Societăţii Numismatice Române: Şedinţele din 1943; a 40-a
aniversare a societăţii (28 Dec. 1943).*

Cronica numismatică și arheologică

FOAIE DE INFORMAȚII A SOCIETĂȚII NUMISMATICE ROMÂNE

Director: CONST. MOISIL

Proprietatea Societății Numismatice Române.

Inscrisă la Trib. Ilfov sub Nr. 469/338

M. C. SUTZU

— LA ÎMPLINIREA UNUI DECENIU DELA MOARTEA LUI —

În ziua de 3 Iulie 1933 a închis ochii pentru totdeauna, în al 92-lea an al vieții, Mihail C. Sutz, unul dintre cei mai distinși numismați și metrologi ai epocii noastre, fost 30 de ani președintele Societății Numismatice Române.

Descendent dintr-o veche familie, care a dat odinioară Domnitori și bărbați de stat Moldovei și Țării Românești¹⁾, el și-a făcut studiile secundare și superioare în Paris, unde a obținut la *École centrale des arts et manufactures* titlul de inginer civil.

Înapoiat în țară i-s-au încredințat diferite funcții înalte, în exercitarea cărora a dovedit nu numai o inteligență sclipitoare, dar și un spirit practic, o înțelegere desăvârșită a misiunii ce avea de îndeplinit și o putere de muncă puțin obișnuită.

Deoarece activitatea sa în această calitate este puțin cunoscută, căci a fost de scurtă durată și oarecum umbrită de activitatea sa științifică, voi aminti câteva dintre serviciile mari pe cari le-a adus țării.

Numit în Martie 1888 director general al Poștelor și Telegrafelor, funcționează ce a ocupat-o cu o mică întrerupere până în Februarie 1891, M. C. Sutz a luat imediat măsuri energice și practice pentru intensificarea traficului poștal atât în interiorul țării, cât și în relațiile cu străinătatea, înlăturând piedicile pe cari formalismul birocratic și regulamentele defectuoase ale acestei instituții le

1) Tatăl său, Costache Sutz, a fost ministru de finanțe al lui Grigore Ghica, Domnul Țării Românești (1822—1828); bunicul său Alexandru Sutz a fost mare dragoman al Porții Otomane și înfocat partizan al politicii franceze; străbunicul său Mihail Sutz a fost Domn al Țării Românești în trei rânduri (1783—1786; 1791—1793 și 1801—1802) și al Moldovei de două ori (1793—1795 și 1819—1821).

puneau în calea dezvoltării ei normale. În același timp a dat un impuls necunoscut până atunci serviciului poștal dela sate, organizând temeinic poșta noastră rurală. În sfârșit tot lui i-se datorește inițiativa construirii unui local propriu pentru oficiul poștal și telegrafic central: actualul palat al poștelor și telegrafelor din București.

La 1 Ianuarie 1900 M. C. Sutz u a primit demnitatea de guvernator al Băncii Naționale, pe care a păstrat-o până la 31 Decembrie 1904. Dela început a trebuit să lupte cu toată energia spre a feri banca noastră de emisiune și însuș statul de efectele dezaastroase ale crizei economice și financiare, ce se declarase încă din 1899, din cauza unei serii de ani agricoli foarte răi și a politicei monetare nechibzuite pe care o făceau toate guvernele țării. Situația devenise acum atât de gravă, încât guvernul propunea, ca soluție extremă, vânzarea disponibilităților statului unor bancheri străini. Intre aceste disponibilități era și partea de capital ce o avea statul ca acționar la Banca Națională.

M. C. Sutz u, susținut de consiliul băncii, s'a opus cu hotărâre intențiilor guvernului și a propus ca partea de capital dela Banca Națională să fie vândută acționarilor acestei bănci, nu străinilor, iar pentru ameliorarea crizei a oferit guvernului un împrumut de 15 milioane lei, fără nici o dobândă, după ce acesta împrumutase în străinătate alte 15 milioane lei cu o dobândă exorbitantă.

În felul acesta au fost salvate nu numai disponibilitățile statului, dar și caracterul românesc al Băncii Naționale.

În același timp însă M. C. Sutz u a avut prilejul să apere interesele noastre și în celebrul proces de arbitraj cu întreprinderea Hallier din Paris, care obținuse lucrările pentru construirea portului Constanța, dar nu se ținu de angajamente. Ca arbitru din partea statului el a reușit să soluționeze arbitrajul în favoarea noastră, deși Hallier a avut ca avocat pe Raymond Poincaré, viitorul președinte al Republicii Franceze.

Aceste probleme importante nu l-au împiedicat pe M. C. Sutz u să-și continue activitatea științifică în domeniul numismaticei și al metrologiei antice, începută încă în 1884. Am analizat această activitate în 1921 cu prilejul jubileului său de 80 de ani²⁾. Dela data aceasta însă n'a mai publicat decât puține lucrări originale, căci s'a ocupat mai ales cu sistematizarea vechilor sale cercetări și cu formularea mai precisă a teoriilor sale. O boală gravă de ochi, care a făcut mereu progrese,

2) Const. Moisil, *Opera științifică a d-lui M. C. Sutz u* în Buletinul Societății Numismatice Române XVI (1921) p. 101.

l-a împiedicat de a mai putea citi și de a-se ține în curent cu știința, astfel că lucrările sale din ultimii 10 ani se bazează mai mult pe memoria sa prodigioasă și pe inteligența sa scripitoare, pe care și le-a păstrat intacte până în ultimele momente.

Problemele principale de numismatică, cari l-au preocupat pe M. C. Sutz, se referă de o parte la caracterul monetelor antice și în special al celor romane, de altă parte la raporturile ce au existat între diferitele monete ce s'au utilizat în antichitate în comerțul mondial.

Prima problemă a soluționat-o în sensul, că monetele au caracter ponderal, căci la origină au fost simple ponduri metalice, cărora li-s'a aplicat o ștampilă oficială. Din cauza aceasta monetele antice de aur, de argint și de bronz au valorat totdeauna greutatea metalului ce conțineau.

Natural că teoria astfel formulată exprimă numai un principiu general, care în foarte multe cazuri este în contradicție cu rezultatele ce le-a dat cântărirea monetelor ce ni-s'au păstrat din antichitate. În adevăr piesele de aur și de argint, bine conservate, corespund cu multă aproximație greutateii normale, dar cele de bronz de o parte deviază mult în plus sau în minus dela greutatea normală, de altă parte piesele de aceeași categorie și din aceeași serie prezintă foarte adeseori deosebiri de greutate atât de mari, în cât nu se poate susține că în timpul când au circulat reprezentau valoarea metalului.

Neregularități ponderale de acest fel se constată și la monetele de bronz romane, republicane și imperiale, căci aproape nici odată sesterții, așii sau piesele divizionare de bronz din aceleași serii sau dela aceeași împărați nu corespund ca greutate unele cu altele.

M. C. Sutz însuși a constatat acest fenomen, cântărind numeroase piese romane de bronz în diferite muzee mari europene. El însă a atribuit diferențele de pond practicelor frauduloase ale monetărilor romane oficiale, sau stării de conservare a pieselor. Și deci a continuat să-și susțină cu hotărîre teoria.

Intr'o anumită măsură această teorie urmărea să combată ideea, că în antichitate ar fi existat monete convenționale, căci după părerea sa această idee nu este conformă cu concepția antică privitoare la monetă, nici cu spiritul conservativ al Romanilor. Dar se pune întrebarea ce fel de monete de argint erau antoninianii din veacul al III-lea, bătuți dintr'un aliaj inferior de cositor și plumb cu cel mult 8% argint? Sau monetele suberate, argintate, din epoca lui Constantin cel Mare? Căci și unele și celelalte nu reprezintă ca metal decât o valoare infimă.

O altă preocupare continuă a lui M. C. Sutz u în domeniul numismaticei a fost de a cerceta și stabili raporturile, ce au existat în antichitate între diferitele monete de mare circulație. În această direcție el a urmărit nu numai raporturile dintre monetele orașelor grecești, cari au dezvoltat un comerț mai întins, dar și relațiile dintre monetele romane și cele grecești, după ce lumea greacă a fost înglobată în imperiul roman.

De aceea a supus unui studiu amănunțit reforma monetară a împăratului Nero și a ajuns la concluzia, că această reformă a urmărit crearea unui sistem monetar mondial, care să simplifice și să înlesnească circulația monetelor romane alături de cele grecești, punând în concordanță piesa de aur romană — *aureus* — cu staterul de aur macedonean — *philippeus* — cea mai răspândită monedă din acel timp.

Spre a ajunge la un rezultat practic, Nero a redus greutatea aureus-ului dela 1/40 dintr'o libră, la 1/45, și astfel l-a făcut să corespundă cu 1/60 din mina atică, în timp ce staterul macedonean era 1/50 din această mină. Astfel aureus-ul valora acum exact 25 de dinari romani de argint, pe câtă vreme staterul valora 30 de dinari de argint.

Prin această modificare s'au stabilit relații mai simple și cu monetele grecești de argint. Căci aureus-ul valora acum 5 tetradrahme grecești, deci 20 de drahme, iar staterul 6 tetradrahme, deci 24 de drahme. De asemenea piesele asiatice de argint, numite cistofori, care erau foarte răspândite în răsărit, valorau 3 dinari romani.

Cât privește monetele romane de bronz s'au stabilit pentru un aureus 100 de sesterti, iar pentru un stater macedonean 120 de sesterti.

Spre a evidenția raporturile dintre cele două monede de aur de mai sus și dinarul roman, M. C. Sutz u obișnuia să le compare cu napoleonul francez și lira engleză în relațiile lor cu leul românesc dinainte de războiul mondial (1914—1918). Napoleonul valora atunci 20 lei de argint, iar lira 25 lei și astfel puteau fi utilizate concomitent și fără dificultăți în transacțiile noastre financiare cu străinătatea.

Un inters și o pasiune tot atât de mare ca pentru numismatică a manifestat M. C. Sutz u și pentru metrologia ponderală antică. În acest domeniu el nu s'a mulțumit numai să fixeze greutatea normală a diferitelor ponduri mai importante și să reconstituie unele sisteme ponderale, stabilind în acelaș timp raporturile dintre ele, dar a studiat cu multă râvnă și problema originii ponderilor. Cu privire la chestiunea aceasta a formulat următoarea teorie foarte ingenioasă:

Greutatea primitivă, care a servit la formarea ponderilor a fost

grăuntele de grâu, care era identic ca pond în Chaldea, în Egipt și în Italia. Dar în afară de bobul de grâu au mai servit ca unități ponderale primitive și alte grăunțe: cel de orz, care era de 2 ori mai greu, cel de roșcovă de 4 ori mai greu decât cel de grâu, etc.

Unitățile ponderale mai mari s'au format din perechi de grăunțe de grâu dublate succesiv la 16, 32, 64 și 128 de grăunțe; astfel punctul de plecare pentru formarea pondurilor mai mari a fost perechea. S'a continuat apoi cu grupuri de 10, 20 și 60 de grăunțe de grâu spre a se da naștere la unități ponderale și mai mari.

În acelaș timp și după aceeaș metodă s'au format ponduri din perechi de grăunțe de orz și de roșcovă, cari cântăreau de 2 ori, respective de 4 ori cât seriile de grăunțe de grâu. Aceste au dat naștere seriilor ponderale duble și quadruple, ce au existat atât în Chaldea, cât și în Egipt, în Asia mică, în Grecia și în Italia.

Pentru cântărirea obiectelor mai grele s'a recurs la ponduri din alt material; la început s'au utilizat pietre, ce corespundeau întâmplător ca greutate sistemelor formate din grăunțe, apoi ponduri artificiale fabricate tot din peatră sau din bronz.

Cu ajutorul calculelor făcute pe baza grăunțelor, M. C. Sutz a reușit să determine cu multă precizie un număr însemnat de ponduri antice, amintite în textele metrologice sau descoperite în așezările străvechi. Singura dificultate a întâmpinat-o numai la pondurile evaluate în libre romane, căci pentru determinarea lor precisă a trebuit să socotească libra la 325 gr., în loc de 327 gr. cât este socotită de obicei.

Era de așteptat ca determinările și teoriile lui M. C. Sutz, atât în domeniul numismaticei, cât și al metrologiei să fie primite cu neîncredere de mulți oameni de știință. Căci problemele ce a căutat să le rezolve sunt atât de subtile și izvoarele ce stau la dispoziție pentru studierea lor sunt atât de puține și de puțin lămurite, încât numai un erudit pasionat pentru astfel de studii și un cunoscător temeinic al economiei politice și al finanțelor din antichitate poate îndrăzni să le atace³⁾.

Cu toate acestea nu se poate trece cu vederea luminata intuiție cu care M. C. Sutz a pătruns tainele acestor științe, nici vederile lui

3) În această privință sunt interesante mai ales studiile lui Belaiew asupra supraviețuirii și a reapariției în cursul veacurilor a unor valori ponderale. Acesta recunoaște meritele lui M. C. Sutz în domeniul metrologiei ponderale. (Cf. mai ales în *Revue Numismatique* 1935 p. 121).

juste în interpretarea textelor și a monumentelor monetare și ponderale, ca și bunul simț cu care a știut să-și formuleze teoriile sale.

De aceea activitatea lui științifică va rămâne pentru toți numismații și metrologii un model de muncă pozitivă, ordonată și consecventă, susținută de o inteligență superioară și urmărită cu o stăruință uimitoare.

CONST. MOISIL

LE BRIQUET, EMBLÈME MONÉTAIRE SOUS LES PALÉOLOGUES ? (1)

La question que ce titre énonce suppose résolue celle que les historiens comme les érudits n'ont cessé de se poser²⁾; à savoir si les Byzantins ont connu l'usage du blason. Jusqu'à l'époque des Croisades aucune trace ne s'en est retrouvée et pour cause, la civilisation grecque, libre de son rayonnement et fière de son indépendance, ne pouvait, en pleine fortune, emprunter à l'étranger, pire à des barbares pour parler le langage de cette nation encore indomptée, le somptueux attirail d'une symbolique qui, au demeurant, heurtait violemment son penchant démocratique. Mais à partir des Comnènes le particularisme grec a beau tout faire pour rester imperméable: il est serré de trop près d'Orient et d'Occident pour ne pas subir à son tour sous quelque forme l'influence latine. Dès avant la quatrième croisade, les états francs de Syrie et plus occasionnellement le royaume de Jérusalem sont en contacts réguliers avec la cour de Constantinople en attendant que sous Manuel Comnène les chevaliers, établis à demeure, y introduisent³⁾ les us et contumes de leur pays d'origine. Certes

1) Cette communication du 27 juin 1943, qui combine pour le fond les conclusions de Soloviev (voir ci-dessous n. 2) avec les données nouvelles fournies par M. Comte Zeininger (voir infra p. 137 n. 11), ne se propose rien d'autre que de soumettre, dans leurs plus grandes lignes, les données du problème à l'attention des sociétaires sous réserve d'étayer plus solidement la thèse adoptée et de critiquer dans le détail l'argumentation des érudits anciens et récents qui lui sont contraires dans de futurs Mélanges où seront réunis divers travaux de numismatique et de sigillographie disséminés en maintes revues.

2) Deux savants, représentants les deux thèses opposées, ont surtout scruté le problème du blason à Byzance. A. V. Soloviev dans *Seminarium Kondakovianum*, VII, 1935, 119—164 (spécialement, 155-164) et G. E. Tipaldos, *Είχον οι Βυζαντινοί οικόσχημα*; dans *Εστὶν ἑταίριας βοζαντινῶν ἐπιστολῶν*, III, 1926, 206—222. Ils s'accordent pour nier que les byzantins aient connu l'usage du blason mais diffèrent totalement dans la question du briquet qui nous occupera ici.

3) Voir à ce sujet les courtes notations de L. Halphen dans les *Mélanges Charles Diehl*, I, Paris 1930, 141-145.

plusieurs semblent s'être complètement hellénisés comme le comte italien Roger promu César après être devenu le gendre du basileus, mais d'autres, comme Conrad de Montferrat, beau-frère d'Isaac l'Ange et lui aussi César, vivant tantôt en Terre Sainte et tantôt à Constantinople, mettaient leur honneur à rester ce qu'ils avaient toujours été, des barons férus de puissance et perdus de mépris pour un peuple où ils ne voyaient que roture efféminée. Il ne manqua même pas d'occidentaux qui, médiatisés et établis par le basileus dans les plus hauts postes, gardaient par manière de bravade leurs habitudes exotiques. Ainsi ce seigneur ou cet aventurier, chargé par Manuel II de délicates négociations, se compose bien un état civil spécifiquement grec en se faisant appeler de frais Théophylacte Eksoubitos: puis rompant après cela avec la tradition sacrosainte de sa patrie d'adoption non seulement il fait graver sur son sceau son nom en caractères latines, mais li substitue au droit, aux pieuses icones traditionnelles, son propre portrait fait à la mode occidentale: cheveux courts et visage rasé⁴⁾.

Totefois tant pue l'empire garde son homogénéité il ne paraît nulle part que les modes occidentales pourtant si nouvelles et sous certains rapports si alléchantes aient, en une mesure définie, influencé les mœurs grecques. Il dut en être autrement du jour où, après la catastrophe de 1204, de grandes portions du territoire eurent passé sous la domination effective des latins. La capitale, de très grands centres comme Thessalonique virent s'installer des cours où se déploya tout le faste et où fleurirent dans toutes leur complexité les institutions féodales. Comment admettre à priori que cet état de choses n'ait pas profondément agi sur les manières d'être des indigènes? Les emprunts faits par ceux-ci à leurs maîtres occasionnels sont en effet divers. L'empire restauré en 1261 tentera bien de s'en dégager mais il en retiendra à côté de l'utile jusqu'à de simples colifichets. C'est ainsi que l'on avait vu apparaître, sous leur nom à peine adapté, des armes nouvelles comme le chancre⁵⁾, des jeux inédits comme le tournoi et le jeu de paume ou chicane, des accessoires de cérémonie comme le gant et maints articles de la parure féminine comme le hennin. L'emprise de l'Occident fut donc réelle et l'on en retrouve la trace jusque dans la législation et en divers moments

4) Cf. V. LAURENT, *Les bulles métriques dans la Sigillographie byzantine*, Athènes 1932, 216, 240, 252.

5) Nom populaire de l'arbalète reproduit par les byzantins sous sa forme française: Τζιτζιζα. Sur cette arme et l'effroi que sema son apparition en Orient voir la note de H. Grégoire à un passage d'Anne Comnène dans *Byzantion*, III, 1926, 316, 317.

de la vie publique. On est dès lors naturellement amené à se demander si la mode du blason, après tous si seyante à une civilisation toute en formes extérieures comme l'était la byzantine, n'a pas pénétré la cour et la haute société de Constantinople.

Ducange, dans ses célèbres *Familiae augustae byzantinae*⁶⁾ produit en effet deux monuments dont le caractère héraldique, dans l'état où ils nous sont présentés, est indéniable. On y voit en effet une pièce du vêtement impérial, ornée ici d'une grande aigle dicéphale essorante et là-c'est tout spécialement à cette particularité qu'il nous faut faire attention — d'une croix cantonnée de quatre B adossés deux à deux. Le savant médiéviste n'hésita pas à reconnaître le blason type des Paléologues. Sur base de pièces aussi solennelles il avait certainement raison. Malheureusement ces vêtements d'apparat sont manifestement postérieurs à la chute de Constantinople et le blason qu'ils portent n'est que celui de ces Paléologues d'après la Conquête qui, détrônés, pour apaiser leurs mécomptes, puisèrent dans l'armorial de leurs hôtes latins ce hochet de vanité. De toute façon, ces monuments d'héraldique ne sauraient appartenir aux princes auxquels on les attribue, car, d'une part, sous les Lascaris il ne saurait être question de rechercher l'aigle dicéphale⁷⁾ en quelque représentation que ce soit et, d'autre part, si le motif des quatre B pourrait ne pas être anachronique⁸⁾ sous Michel VIII, la forme écussonnée où il s'insère s'avère on ne peut plus étrangère à l'iconographie grecque médiévale.

Il n'en reste pas moins que cette double figuration est l'aboutissant d'un double courant dont chacun a sa tradition propre. Je vous ai déjà entretenu du premier emblème et j'y reviendrai peut-être un jour. Mon dessein aujourd'hui est de traiter devant vous le problème inattendu posé par le second.

La première solution autorisée porte la signature de Ducange⁹⁾ qui commente ainsi le motif au tétragramme: *Haec sunt Constantinopolis insignia, crux aurea in coccinei coloris scuto posita ac in spatiis inter crucis ramis vacuis littera B quatuor descripta quae cum πυρεξβόλω chalybi ex quo excutitur ignis (ignarium vocant fusil) sit*

6) C. DUFRESNE DU CANGE, *Familiae augustae byzantinae*, ed. venet. 1729, 178, 188.

7) La première figuration dûment contrôlée de cet emblème n'est pas antérieure à 1370/75 (cf. Byz. Zeitschr. XXXIV, 1934; 471). Littérature intéressante ce sujet dans cette revue Nr. 119—120, Bucaresti 1940, 12 n. 29, 31.

8) En dépit de l'affirmation de Soloviev, loc. cit., 158, 159 aucune monnaie connue de ce souverain ne porte le tétragramme dont il est ici question.

9) Cf. Du CANGE, *Historiae byzantinae duplici commentario commentatae*, Paris 1680, 249.

non absimilis, exinde Orientis imperatores quatuor chalybes ignarios in insignibus genere creditum; est tamen littera B quatuor picta quatuor sequentium verborum initialis: βασιλεὺς βασιλέων βασιλεὶ βασιλεύουσιν. (Vide Marcum Vulsonium, in *Scientia heroica*).

Il y a dans ce texte, soit dit en passant, beaucoup de nuance et de finesse méconnues¹⁰). L'illustre érudit n'affirme en effet qu'une chose sans réserve, à savoir que les B quatre fois répétés sont les armes de la ville de Constantinople. La reste veut simplement dire qu'à cause de la similitude de cette lettre avec le briquet on croyait généralement de son temps que les empereurs de Byzance en avaient porté deux couples dans leurs armes. La dernière phrase laisserait même, à première vue, croire qu'il penchait pour l'interprétation assez commune selon laquelle ce ne serait là qu'un enchaînement de signes alphabétiques destinés à souligner la royauté du prince propriétaire.

Ce commentaire de Ducange n'en a pas moins ouvert une querelle qui n'est pas close et dont l'histoire a été récemment trop bien faite¹¹) pour que j'y revienne ici. Rappelons en seulement les termes. Tout le monde s'accorde aujourd'hui pour affirmer — c'est l'évidence même — que les Byzantins n'ont pas adopté l'usage du blason. Il y a toutefois lieu de se demander si les Paléologues, qui furent en rapport si étroits avec les institutions occidentales, n'en ont pas fait un emploi indirect en choisissant comme emblème précisément la croix au tétragramme dont de caractère héraldique est indéniable. En second lieu l'assimilation de la lettre B au briquet est-elle fondée; si oui serait-ce une interprétation purement occidentale ou les grecs l'auraient-ils eux aussi partagée? Dans ce dernier cas, il nous faudrait ajouter le briquet à la liste des emblèmes monétaires, car c'est la numismatique qui nous fait connaître la plus ancienne figuration¹²) de ce type iconographique.

Trois choses importent à la solution de ce problème:

10) On tient en effet couramment Ducange pour un partisan décidé de la thèse favorable au briquet. Il enregistre certes celle-ci avec faveur mais non sans la réserve dont notre citation est l'écho manifeste.

11) Par H. C. Comte Zeininger, dans la revue *Der Herold*, II, 1941, 88—100 (—*Feuerstahl oder Buchstabe?*). L'auteur, qui apporte plusieurs nouveaux textes du plus grand intérêt, conclut d'une manière assez inattendue avec Svoronos et Tipaldos, que le tétragramme ne contient que des lettres et n'a rien à faire avec le briquet. Il sera répondu dans le détail à toutes les objections faites dans l'article spécial annoncé en tête de ces notes. C'est délibérément qu'il n'a pas été fait état dans cette première esquisse de tous les matériaux inédits procurés par le travail du savant allemand.

12) Voir ci-dessous p. 146 n. 42.

1. L'histoire de ce motif, son origine, son évolution et la fortune qu'il a connue.

2. Sa valeur typologique: simple recontre de lettres, emblème ou blason ?

3. La signification et la portée de son imagerie.

1. *Le motif et son histoire.*

Mis à part l'écusson qui est un élément de systématisation purement occidental, le blason des Paléologues d'Occident se décompose en deux parties bien disparates et de ce chef nullement destinées à fusionner dans une même composition symbolique: la croix grecque ou croix à branches égales et le carré des B soit simples¹³), soit adossés ou confrontés. La croix, représentée droite ou en sautoir, appartient à la plus ancienne tradition monétaire: elle présente même déjà sur les émissions de Justinien¹⁴) la forme qu'elle a prise depuis beaucoup plus fréquemment de symbole sacré disposé à plein champ et cantonné ici d'étoiles à six ou huit rais, là de besants ou de signes alphabétiques. Les plus anciens témoins de cette dernière manière — la pratique en est aussi courante en sigillographie — ont toutefois, en la plupart des cas, évité l'abréviation qui est la caractéristique des modèles du type que nous étudions. La mode de placer dans les cantons des initiales¹⁵) dont les mots agencés composent une phrase de sens assez obvie ne remonte pas plus haut que le XI-e siècle, le plus ancien type connu étant celui de Romain Diogène (1067—1071). Au demeurant, ce procédé sybillin est extrêmement rare et la mode semble en être disparue après Alexis I-er Comnène qui, comme ses prédécesseurs immédiats, n'en connaît qu'une seule variété. A l'accession des Paléologues, à en juger d'après l'état des séries actuellement inventoriées, on en avait perdu jusqu'à la trace.

C'est cependant à cette haute tradition que se rattache sans conteste l'usage qui fut fait du tétragramme dès la fin du XIII-e siècle. Certes on s'est trop avancé en affirmant que Michel VIII

13) Un livre d'armoiries anglais, datant du début du XVe siècle, fournit la plus ancienne représentation de ce que l'on peut appeler les armes des Paléologues. Reproduction dans Comte Zeininger, *loc. cit.*, 100.

14) Cf. W. WROTH, *Catalogue of the imperial byzantine coins in the british Museum*, I, 1909, pl. X n. 9, 10. Sous Justin, la même pratique continue, *ibid.* pl. XIII n. 2, 12.

15) J. SABATIER, *Description générale des monnaies byzantines*, II, 1903, pl. II n. 3, 18, pl. LIII n. 5.

(1258—1282) l'avait remis en honneur, car aucune monnaie de ce prince n'en fait état. La premier exemplaire sûrement attribuable¹⁶⁾ est signé des basileis Andronic I et II, ce qui en date la réapparition assez exactement des années 1325—1328. Or il me semble que ce retour, qui s'est également traduit d'autre manière, à une très ancienne pratique n'est pas absolument exempt d'influences occidentales. Vers la fin de son long règne et précisément sur les séries où il figure avec son petit-fils, le vieil Andronic copie pour le revers de ses solidi assez servilement le dispositif des ducats vénitiens¹⁷⁾. Or celui-ci comportait une croix pattée souvent rayonnante munie dans les cantons de divers accessoires profanes, olives, besants, étoiles. C'est évidemment à la vue de cette imagerie sur une monnaie de si bon aloi que les Byzantins se sont souvenus de leur antique et pieuse coutume de graver le signe sacré sur une au moins de leurs émissions monétaires. A côté donc de répliques très fidèles de la monnaie italienne ils remirent en usage le modèle ancien dont la formule ne fut pas immédiatement arrêtée au point d'être irrévocablement fixée. On vit en effet apparaître d'abord en haut deux étoiles ou deux besants et deux B seulement dans le registre du bas. L'usage des quatre B ne vint qu'ensuite et semble être resté limité à une seule émission sous chaque règne. Ceci toutefois même est une supposition, d'ailleurs légitime, car si de Jean V à Constantin XI (1341—1453) aucun exemplaire n'a pu être signalés¹⁸⁾, cela tient à ce que les dossiers de ces souverains sont à peu près vides et que nombre de collections particulières n'ont encore pu être inventoriées. C'est pourquoi tout en soulignant l'extrême rareté de cette représentation nous devons raisonner comme si elle était, au même titre que l'aigle dicéphale¹⁹⁾ qui vient, elle aussi de faire son entrée en numismatique, la réplique monétaire d'un type iconographique largement usité d'autre part.

La répétition d'une même lettre dans les quatre cantons n'a rien pour surprendre, car la numismatique du haut moyen âge présente des croix de module identique accostées de quatre X ou de

16) Cf. W. WROTH, *op. cit.* II, 1908, pl. LXXVI n. 2.

17) *Ibid.*, pl. LXXV n. 7; LXXVI n. 3.

18) Ceci encore à l'encontre de l'étonnante affirmation de Soloviev, *loc. cit.*, 159.

19) Quand on dit „armes“ des Paléologues on ne saurait séparer ce motif de celui des quatre B. Il fut en effet adopté également par les héritiers du nom après la ruine de l'empire et figure comme tel sur plusieurs sceaux et blasons. Cf. Νέος Έλληνομνημον I, 418, 422, 426—G. E. TIPALDOS, *loc. cit.*, 208, 209.

quatre E²⁰). Rapprochée de ce double précédent, la monnaie des Paléologues continue donc ici encore ou renouvelle une tradition ancienne. A l'époque même où il réapparaît, époque caractérisée par une complète anarchie dans le choix des types monétaires²¹), ce retour au passé, tout inspiré qu'il paraisse du dehors, serait sans autre importance, n'était la vogue très particulière que connut tout de suite le nouveau motif chez certains alliés ou vassaux de Byzance. Celle-ci fut même si étendue qu'elle s'y révèle plus grande qu'à sa source.

Ainsi s'il fallait admettre toutes les attributions faites par Schlumberger, l'île de Rhodes aurait, durant la période qui va de la domination des Gabalas à la prise de possession des chevaliers de saint Jean, largement monnayé à ce type²²), mais il est probable que plusieurs des exemplaires assignés à l'île sont de provenance proprement byzantine. Néanmoins on y en a trouvé une si grande abondance que l'on y a incontestablement dû faire un très grand usage lequel s'est continué sous les grands maîtres Vignolo dei Vignoli et Foulques de Villaret. Mais il n'y a là rien de comparable avec le cas que devait en faire les Gattilusio seigneurs de Lesbos dont toutes les émissions de cuivre ou d'argent portent au revers invariablement le tétragramme²³) dont nous nous occupons.

A considérer cet ensemble nous sommes donc fondés à parler d'emblème monétaire, d'autant qu'à l'encontre des autres tétragrammes de même catégorie, qui disparurent avec les espèces où ils furent gravés, nos quatre B firent une glorieuse carrière hors des ateliers. Nous le verrons entrer dans le blason des marquis de Montferrat en Lombardie, composer la pièce maîtresse des armoiries des Paléologues de la dispersion et enfin, fortune singulière, par un curieux cheminement dont ce n'est pas le moment de raconter l'histoire, être choisi en 1516 par les érudits et être adopté effectivement en 1838 comme arme de la Serbie rédimée²⁴).

Avant de rencontrer cette double consécration solennelle, la

20) Un exemplaire au reste difficilement attribuable dans SABATIER, *op. cit.*, II, pl. LXX n. 16.

21) Voir, dans cette revue même, un de mes précédents articles. N. 119—120, Bucaresti 1940, 13, 14.

22) cf. G. SCHLUMBERGER, *Numismatique de l'Orient latin*, Paris, 1878, pl. VIII et IX.

23) *Ibid.*, pl. XVI, XVII.

24) Voir l'exposé de Soloviev, *loc. cit.*, 161, 162. Le briquet des armoiries serbes affecte toutefois la forme d'un E arrondi. Exemple du blason, tel qu'on se le figurait au temps de Ducange, dans DUCANGE, *Familiae augustae byzantinae*, éd. venet. p. 215.

croix aux quatre B avait joué dans la vie publique de Byzance un rôle quasi officiel. Ce n'est pas que l'usage privé l'ignore, à preuve cette marque d'amphore sans doute palatine²⁵) où elle fait figure de timbre. Mais elle s'est surtout retrouvée sur l'enceinte des cités²⁶) et sur la banderole de la bannière d'empire. En effet les portulans où se voient piqués sur divers ports du périple méditerranéen les insignes des nations souveraines présentent sur la côte grecque des oriflammes porteuses du tétragramme en question. Les légendes explicatives ne laissent en aucun cas le moindre doute sur l'interprétation de cette imagerie. Par exemple la carte²⁷) de Francesco de Cesis composée en 1421 dresse entre Constantinople et Thessalonique une bannière rouge avec une croix d'or pleine accostée de quatre B d'or. Un peu plus tard sous Charles VII (1422—1461), le héraut de Provence²⁸) décrivait comme suit ce qu'il croyait être le blason des Paléologues: *Le roy de Rommenie de gueules à une croix d'or et quatre lettres grecques nommées betex de même confrontées*. Mais bien avant eux le portulan d'Angelino dell'Orto²⁹), voyageant vers 1330, signale à Byzance, Thessalonique, Docastelli un blason de rouge à la croix de blanc cantonnée de quatre B de même dont deux retournés.

2. Valeur typologique et symbole.

Voici donc un motif qui non seulement est admis à l'instar de tant d'autres à figurer sur les monnaies mais se rencontre en une

25) Svoronos, qui le premier en fit état et prétendait la faire remonter aux temps de Justinien II (685—695) et 705—711), s'est certainement trompé et ses compatriotes n'ont pas tardé à le lui faire remarquer. Voir à ce sujet ce qu'en dit Lampros dans SCHLUMBERGER, *Numismatique de l'Orient latin*, 437, 438. La présence de cette amphore à Thessalonique fait tout naturellement penser à l'un ou l'autre de ces Paléologues qui, au cours du XIVe siècle, y séjournèrent et même occasionnellement y régnèrent, circonstance qui dut multiplier l'insigne sur bien d'autres objets.

26) Ainsi s'est-elle retrouvée sur une porte de Constantinople (cf. A. van Millingen *Byzantine Constantinople*, London 1899, 112) et de Galata (cf. Mélanges G. Schlumberger, Paris 1924, 43). J. Ebersolt, *Sculptures de L'Orient latin aux musées de Constantinople*, *ibid.*, 432—435 y voit un écusson timbré aux armes de Gènes. Notre avis est que ces armes, puisque armes il y a, sont celles de l'empire apposées là pour affirmer la suzeraineté du pouvoir local sur le territoire cédé aux latins. La forme écussonnée est toute naturelle, dès là que l'on s'adressait à des Occidentaux.

27) Cf. V. C. SATHAS, *Μνημεία Documentis relatifs à l'histoire de la Grèce au Moyen âge*, II, Paris 1881, p. XV et planche hors texte. Voir à ce sujet Soloviev, *loc. cit.*, 158 et n. 230; voir aussi Comte Zeininger, *loc. cit.*, 91 n. 17.

28) Littérature afférente à ce témoignage dans SOLOVIEV, *ibid.* 158 n. 231 et COMTE ZEININGER, *loc. cit.*, 91 n. 18.

29) Cf. G. GEROLA, *L'elemento araldico nel portolano di Angelino dell'Orto* dans *Atti del reale Istituto veneto di scienze, lettere ed arti*, Anno accademico 1933—1934, 407—443, en particulier pp. 426—428.

place de premier plan sur les portes des cités ou sur les bannières d'empire. Cette circonstance classe, on l'avouera, le présent tétragramme bien à part de ceux que nous avons signalés plus haut et des autres, plus nombreux, que la fantaisie des scribes a jetés en marge des manuscrits qu'ils copiaient. Toutefois ce qui achève de faire de ce carré de lettres un type unique dans toute l'imagerie byzantine c'est que, comme Ducange le rappelait tantôt, on a voulu reconnaître un briquet en chacun de ces B. Rapprochement tellement inattendu que les sceptiques sont restés jusqu'à ce jour plus nombreux et plus décidés que les partisans d'une explication au sujet de laquelle il s'est versé de bien belle encre³⁰). Vulson de la Colombière au XVIIe siècle, au XIXe les allemands Köhne, Friedlaender, le français Schlumberger, les grecs Sathas et Svoronos tout récemment suivi par Tipaldos se refusent, avec une fermeté il est vrai inégale³¹), à voir dans les signes figurés autre chose que de simples lettres. Tout compte fait, bien que toutes les pièces du procès ne soient pas, dans l'état où elles nous sont livrées, exemptes de contestation³²), c'est à l'avis de Ducange, avis partagé par Lampros père et dernièrement par Soloviev que je me range sans hésitation tout en introduisant une nuance que vous percevrez je l'espère dans la dernière partie de cet exposé. Pour le moment, il s'agit d'établir le fait brut de l'identité de nos B avec des briquets ou fusils, nom médiéval de ce petit meuble héraldique.

Il est d'abord indéniable que les voyageurs et géographes occidentaux ont fait cette assimilation. Le texte le plus décisif que les adversaires de la thèse ont ignoré ou n'ont pas voulu retenir est une citation d'un franciscain de Séville³³) qui, croisant en Méditerranée vers 1330, s'est complu à dessiner et à décrire toutes les bannières

30) Indications bibliographiques concernant les auteurs nommés à la suite dans SOLOVIEV, *loc. cit.*, 158 n. 230, 232, 159 n. 233; à compléter par les données de COMTE ZEININGER, *loc. cit.*, 89 n. 10, 92 n. 31, 95 n. 55.

31) C'est ainsi que Schlumberger s'est déclaré un moment ébranlé par les arguments consignés par Lampros père dans sa *Numismatique de l'Orient latin*, Paris, 1878, 437-438; il avait d'abord exprimé dans ce même ouvrage, p. 220 en note, un avis absolument contraire.

32) C'est pourquoi il n'a pas été fait ici état de plusieurs documents dont la valeur sera discutée au cours du travail qui revisera et complètement celui-ci, dès qu'il m'aura été possible de procéder à plusieurs vérifications sur les originaux eux-mêmes.

33) Texte cité par SOLOVIEV, *loc. cit.*, 157 n. 226. Voir surtout à son sujet COMTE ZEININGER, *loc. cit.*, 90 n. 12 de l'avis de qui le mot *estabon* ne peut ici signifier que briquet. Aucune mention de ce moine itinérant dans G. GOLUBOVIC, *Biblioteca bio-bibliografica della Terra Santa e dell'Oriente francescano*, Quaracchi III 1919.

des divers états où il a abordé. Or voici ce qu'il note à Thessalonique: *Y el rey de esta Salonico ha por senales un pendon bermejo con una cruz de oro e quatro eslabones de oro*, c. à d. le roi de Salonique a pour enseigne un drapeau vermeil avec une croix d'or et quatre briquets d'or. Quelques auteurs ont, il est vrai, voulu traduire le mot essentiel de cette phrase (eslabones) par anneaux de chaîne. Mais le dictionnaire de la langue castillane publiée par l'Académie espagnole le définit explicitement *un fer d'acier au moyen duquel on tire de feu d'une pierre*. Le doute est d'autant moins permis que la lettre B ressemble aussi peu que possible³⁴⁾ à ce qu'on veut lui faire signifier. On trouvera dès lors moins téméraire, voire naturelle, la retouche, si retouche il y a, apportée par Ducange au texte du manuscrit provençal où il est nettement dit que l'empereur de Constantinople porte de gueules à quatre fusils d'or. L'original aurait *sourcils*³⁵⁾, ce qui serait purement invraisemblable, la lettre B ne pouvant éveiller pareille idée. L'auteur de cette notation héraldique devait sans aucun doute songer au briquet parce qu'il avait comme tout clerc de son époque, dans sa mémoire, sinon sous les yeux, le parallèle offert par les armoiries de la Maison de Bourgogne où non seulement le briquet figure³⁶⁾ mais où le rapport avec la lettre B, là aussi initiale, est expressément formulé. Et cela avant que la Toison d'Or dont il compose le cordon l'ait popularisé comme pièce d'héraldique. Aussi bien le briquet comme tel fait son apparition dès 1334³⁷⁾ et, circonstance assez curieuse qui le destinait à intéresser un jour la numismatique, dans les armes de la famille strasbourgeoise de *Moneta* ou *In der Alten Münze* où il était en usage selon toute vraisemblance depuis 1266 environ. Le motif se trouvait donc en circulation et pouvait aisément se présenter à l'esprit d'un occidental assez versé dans la science héraldique pour décrire exactement les emblèmes des autres bannières par lui rencontrées chemin faisant.

Mais, dira-t-on, c'est là une manière de voir purement occidentale. Ce qui importe, c'est ce qu'en pensaient les Byzantins eux-mêmes? Selon l'avis des savants autorisés que je vous ai nommés

34) Voir fac-similé de l'emblème reproduit dans COMTE ZEININGER, *loc. cit.*, 90 en note.

35) Cf. SVORONOS, *loc. cit.* et TIPALDOS, *loc. cit.*, 215.

36) Voir à ce sujet, en plus du livre spécial du baron Salins déjà mentionné, l'article de J. LAURENT, *Le briquet de la Maison de Bourgogne* dans la Revue française d'héraldique et de sigillographie, I, 1938, 55—64, article que je dois de pouvoir consulter à l'obligeance de M. T. Bertelé.

37) Cf. COMTE ZEININGER, *loc. cit.*, 89.

tout à l'heure, la croix, aux traverses accostées de quatre B, serait une variante de l'ancien labarum dont les images, imposées par Constantin le Grand jusqu'aux ateliers monétaires, ne les ont plus quittés au cours des siècles tout en subissant diverses modifications dans le choix des accessoires ornementaux. Les exemples cités précédemment montrent qu'au XIV-e siècle l'habitude était très ancienne de placer une lettre dans les divers quartiers. Quelle que soit l'interprétation³⁸⁾ qu'on leur donne, ces caractères d'alphabet ne sont, pensent nos auteurs, et ne peuvent être que des amorces d'une pieuse légende comme il s'en apposait partout.

Mais cette exégèse se heurte au témoignage formel d'un écrivain byzantin de bonne classe, l'anonyme qui s'est donné pour tâche de nous retracer les cérémonies et de nous donner la liste des dignitaires de la dernière époque de l'empire d'Orient. Le Pseudo-Codinus, comme il est convenu de l'appeler, venant à parler³⁹⁾ du grand duc ou amiralissime de toutes les forces de mer, dit que son fanion personnel représentait sur la flamme l'empereur à cheval, tandis que tous les autres officiers généraux sous ses ordres hissait *le pavillon impérial habituel*, à savoir la bannière portant la croix avec briquets: οἱ μὲν εἰς τὰ ἑτερα εὐρισκόμενοι ἄρχοντες ὡς κεφαλαὶ ἰστώσι τὸ σύνθημα βασιλικὴν φλάμουλον ἦτοι τὸν σταυρὸν μετὰ πυρεμβόλων. La réaction des érudits devant un texte aussi inattendu a été diverse. Les uns ont admis de bonne grâce qu'il est bien question dans ce passage de briquets, mais pour affirmer que cette imagerie n'avait rien à voir avec la figure aux lettres B. Les autres, comme Svoronos, Tipaldos et Zeininger, conviennent du rapport, mais soutiennent qu'au lieu de: πυρεμβόλων il faut orthographier: πυρεμβόλων et traduire au lieu de *briquets*, *rayons*, mot à mot *jets de feu*. Cette correction est impossible pour deux raisons essentielles. En premier lieu, du moment que la bannière destinée à marquer la domination de l'empire sur certains points du territoire national porte les quatre B et qu'il est bien avéré que ces lettres sont des briquets, il serait absolument invraisemblable que la bannière maritime ayant le même dispositif portât autre chose. Car celle-ci est qualifiée de bannière impériale *usuelle* pour la distinguer à coup sûr de nombreuses autres bannières (dites aussi βασιλικὰ φλάμουλα) dont

38) Les explications proposées depuis Ducange (voir ci-dessus p. 136 et la tendance à rendre parlants les quatre B me semblent avoir faussé la recherche. En particulier la solution avancée par Svoronos, *loc. cit.*, 383, qui met au surplus la croix en cause (σταυρὸς βοήθει), ne peut s'autoriser d'aucun précédent suffisamment explicite.

39) Pseudo-Codini, *De officiis* c. 5, ed. Bonn 28.

l'auteur fait également la description. Ces dernières où se voyaient surtout des saints militaires, saint Michel ou l'empereur à cheval, se portaient jadis en tête de chacune des scholes, douze en tout, composant la garde palatine. Dans leur nombre ne figure pas, et pour cause, celle où se distinguait la croix aux quatre B, car les premières avaient été léguées par une très haute antiquité tandis qu'elle était, elle, une création de la nouvelle dynastie. La seconde raison, à mon avis plus péremptoire, c'est que le mot: *πυρεξβολών* ne s'est encore rencontré en aucun texte et ne figure en aucun glossaire. Ce serait donc un mot tout nouveau, un *hapax legomenon*, supposition qu'on est mal venu de faire pour se tirer d'une difficulté. Au reste à supposer qu'il en soit ainsi, le mot prendrait difficilement le sens qu'on veut lui réserver. C'est en effet *jets de feu* et non *rayons* qu'il faudrait comprendre. La numismatique byzantine compte, il est vrai, un nombre respectable de croix rayonnantes qui ont suggéré cette explication, mais ni la forme précise du mot tel que nous le présentent les manuscrits ni sa signification obvie ne permettent de le prendre en considération.

3. Signification et portée du motif.

Où qu'il se rencontre, le tétragramme est donné pour avoir autant de briquets qu'il compte de lettres. Faut-il appliquer ce principe aux représentations qui en sont faites sur certaines émissions des Paléologues et voir dans ce petit instrument domestique un emblème monétaire? On serait tenté d'être affirmatif comme on pourra désormais l'être dans le cas de l'aigle dicéphale. Toutefois un examen plus approfondi de la manière dont s'est formé ce motif iconographique me semble devoir commander une certaine réserve, car il y eut à coup sûr évolution.

La lettre B a en effet en numismatique une histoire quelque peu antérieure aux Paléologues, puisqu'une espèce⁴⁰⁾ au moins de Théodore Lascaris (1254—1258) nous en présente une couple dans le champ. Or il semblerait absolument vain de lui chercher là une interprétation autre que celle-ci: βασιλεὺς βασιλευόντων qui est la traduction littérale de l'antique *Rex regnantium* d'avant le XI-e siècle. Cette explication semble d'autant plus s'imposer de prime abord que le double signe flanque l'effigie du Christ trônant. Voire, elle peut avoir existé

40) Cf. H. GOODACRE, *A handbook of the coinage of the byzantine empire*, III London 1933, 315 n. 5.

dans l'esprit du graveur de cette pièce, mais en se superposant à une autre, qu'il doit exclusivement avoir sur maintes émissions⁴¹⁾ de Michel VIII et de ses successeurs. De part et d'autre de l'effigie du souverain ou sur le dossier du trône où siège la Théotokos, se détachent en effet deux grands B dans des positions qu'on peut qualifier d'héraldiques (BГ ВВ) si la chose avait jamais été dans la préoccupation des Byzantins. Cet arrangement est encore plus sensible sous Andronic II où les B affrontés couvrent toute la surface du champ. C'est sous le règne de Théodore II Lascaris que, pour la première fois⁴²⁾, la couple de B apparaît comme signe monétaire autonome. Vouloir interpréter ces B comme les initiales de βασιλεὺς βασιλευόντων est ici téméraire, car pareille légende ne saurait de toute évidence s'appliquer ni à la Vierge ni au souverain du petit état grec reconstitué en 1261.

En conséquence, j'y vois pour ma part simplement le chiffre de la ville de Byzance. Deux observations m'en ont persuadé. D'abord le complexe BB a une variante KK⁴³⁾. Le seul moyen d'interpréter sainement ce double signe destiné apparemment à signifier la même chose est de résoudre respectivement: Βυζάντιον et Κωνσταντινούπολις. En un cas, cette explication est même évidente, car le signe B affecte sur la monnaie⁴⁴⁾ en question l'image même de la cité de Constantinople.

L'arrangement des quatre B en carré ressortit à une préoccupation d'esthétique inspirée, je le répète, par l'ancienne pratique que l'on avait de mettre des lettres dans les quartiers de la croix. Il est possible, voire probable qu'il n'y eut au premier moment dans cette représentation aucune recherche de symbolisme. A quelle intention rattacher dès lors la présence de l'initiale géminée sur les émissions

41) Ibid., 321 n. 5, 322 n. 13, 27 n. 6, 7, 330 n. 26, 342 nn. 48—51 etc.; W. WROTH, *op. cit.*, II 611, 629. On rencontre aussi le tétragramme sur une monnaie du type politikon (cf. WROTH, *loc. cit.*, 632). Celle-ci n'est malheureusement pas attribuable avec une suffisante certitude.

42) Cf. GOODACRE, *op. cit.*, II 315 n. 5.

43) Cf. WROTH, *op. cit.*, pl. LXXIV n. 3.

44) Cf. WROTH, *op. cit.*, *ibid.* n. 12. La lettre pendante à droite est-elle bien un X comme le veut l'éditeur? J'y distingue plutôt un K, ce qui renfermerait l'exégèse proposée, car le chiffre BK en pareille position ne peut que signifier: Βυζάντιον-Κωνσταντινούπολις. A noter qu'une autre monnaie (*ibid.* n. 17) porte cette marque différente: KN qui peut tout aussi bien s'interpréter: Κ(ωνσταντινούπολις), bien que les lettres affectent directement non l'image de la ville disposée à la circonférence mais l'effigie centrale de la Vierge. Au reste, ces lettres, à signification ainsi précisée, ne cessent pas pour autant d'être des marques monétaires, telles que les ateliers des deux premiers Paléologues les ont multipliées sur leurs émissions.

dans l'esprit du graveur de cette pièce, mais en se superposant à une autre, qu'il doit exclusivement avoir sur maintes émissions⁴¹⁾ de Michel VIII et de ses successeurs. De part et d'autre de l'effigie du souverain ou sur le dossier du trône où siège la Théotokos, se détachent en effet deux grands B dans des positions qu'on peut qualifier d'héraldiques (BВ ВВ) si la chose avait jamais été dans la préoccupation des Byzantins. Cet arrangement est encore plus sensible sous Andronic II où les B affrontés couvrent toute la surface du champ. C'est sous le règne de Théodore II Lascaris que, pour la première fois⁴²⁾, la couple de B apparaît comme signe monétaire autonome. Vouloir interpréter ces B comme les initiales de βασιλεὺς βασιλεύοντων est ici téméraire, car pareille légende ne saurait de toute évidence s'appliquer ni à la Vierge ni au souverain du petit état grec reconstitué en 1261.

En conséquence, j'y vois pour ma part simplement le chiffre de la ville de Byzance. Deux observations m'en ont persuadé. D'abord le complexe BB a une variante KK⁴³⁾. Le seul moyen d'interpréter sainement ce double signe destiné apparemment à signifier la même chose est de résoudre respectivement: Βυζάντιον et Κωνσταντινούπολις. En un cas, cette explication est même évidente, car le signe B affecte sur la monnaie⁴⁴⁾ en question l'image même de la cité de Constantinople.

L'arrangement des quatre B en carré ressortit à une préoccupation d'esthétique inspirée, je le répète, par l'ancienne pratique que l'on avait de mettre des lettres dans les quartiers de la croix. Il est possible, voire probable qu'il n'y eut au premier moment dans cette représentation aucune recherche de symbolisme. A quelle intention rattacher dès lors la présence de l'initiale géminée sur les émissions

41) Ibid., 321 n. 5, 322 n. 13, 27 n. 6, 7, 330 n. 26, 342 nn. 48—51 etc.; W. WROTH, *op. cit.*, II 611, 629. On rencontre aussi le tétragramme sur une monnaie du type politikon (cf. WROTH, *loc. cit.*, 632). Celle-ci n'est malheureusement pas attribuable avec une suffisante certitude.

42) Cf. GOODACRE, *op. cit.*, II 315 n. 5.

43) Cf. WROTH, *op. cit.*, pl. LXXIV n. 3.

44) Cf. WROTH, *op. cit. ibid.*, n. 12. La lettre pendante à droite est-elle bien un X comme le veut l'éditeur? J'y distingue plutôt un K, ce qui renforcerait l'exégèse proposée, car le chiffre BK en pareille position ne peut que signifier: Βυζάντιον-Κωνσταντινούπολις. A noter qu'une autre monnaie (*ibid.*, n. 17) porte cette marque différente: KN qui peut tout aussi bien s'interpréter: Κίον-Νισταντινούπολις, bien que les lettres affectent directement non l'image de la ville disposée à la circonférence mais l'effigie centrale de la Vierge. Au reste, ces lettres, à signification ainsi précisée, ne cessent pas pour autant d'être des marques monétaires, telles que les ateliers des deux premiers Paléologues les ont multipliées sur leurs émissions.

de Nicée? Selon toute vraisemblance, à une idée de revendication ou de protestation en signe du prix que l'on attachait au recouvrement de la Ville perdue. Celle-ci ayant, dans la suite, fait retour à ses anciens propriétaires il est naturel que le motif, devenu le symbole des espoirs réalisés, se soit conservé. La forme définitive de la croix tétragramme fut en tout cas arrêtée avant 1317, date à laquelle mourut Irène de Montferrat, car la famille de cette princesse italienne avait de son vivant introduit le motif dans ses armes pour souligner son alliance avec l'empereur des grecs. La capitale rédimée, en possession d'un nouvel insigne propre, le fit graver sur quelques unes de ses portes et les fit apposer sur les murs de Galata pour rappeler aux latins qui y trafiquaient qu'ils n'en étaient pas les maîtres. L'emblème de la capitale ne tarda pas à devenir celui de tout l'empire des grecs pour reprendre le mot du franciscain espagnol.

En tout cela, point n'est besoin de parler de blason bien que l'idée put en être sousjacent comme le suggère l'exemplaire écussonné qui figurait dans le quartier latin de l'autre côté de la Corne d'or, et ce blason d'un autre type⁴⁵⁾ mais du même règne relevé sur les murs maritimes.

Toutefois il faut se garder, soit dit en passant, de confondre l'emblème de l'état avec celui de la dynastie régnante. Certes c'est bien lui que choisissaient les étrangers en cas d'alliance avec les Paléologues, mais c'est dans un dessein voulu de signifier qu'ils entendaient s'allier moins avec la maison même de l'empereur qu'avec l'empire qu'il gouvernait. L'emblème des Paléologues nous est bien connu grâce à l'historien Pachymère: il était formé de trois Pi accolés⁴⁶⁾ les uns aux autres. Il eut été au reste difficile de faire entrer ce groupe exotique dans une armoirie occidentale. Il parut même si fruste à ses premiers propriétaires qu'on ne tarda pas à le transformer en cet autre⁴⁷⁾ plus compliqué mais plus esthétique que les miniatures et les sculptures ont largement fait connaître.

45) Cf. VAN MILLINGEN, *op. cit.*, 189. Cette pièce, qui ne m'est pas connue d'autre part, mériterait d'être attentivement examinée.

46) Cf. G. PACHYMER, *De Michael Palaeologo* VI 36 ed. Bonn 532, 688 où le chiffre-emblème est reproduit d'après le *codex barbarin.* gr. 198. Même image dans un autre excellent témoin, le monacens 442 f. 174 r.

47) On le retrouve même sur des pièces de céramique (spécimens dans J. EBERSOLT, *Les arts somptuaires de Byzance*, Paris 1923, 148, 149). Ce dont les éditeurs ne se sont pas rendus compte. Très beaux exemplaires de monnaies avec le chiffre des Paléologues dans T. BERTELE, *Monete bizantine inedite o rare* dans *Zeitschrift für Numismatik*, XXXVI pl. II n. 58 et pl. III n. 71, 75.

Ce que nous présentent les séries monétaires est donc plus qu'un motif quelconque de l'iconographie byzantine. C'est la réplique exacte de l'emblème que l'empire restauré avait décidé de faire sien et auquel les voyageurs et les navigateurs étrangers reconnaissaient sa suzeraineté. A ce titre on peut, sans commettre d'hérésie historique, parler dans un sens plus ou moins large, d'armes de l'empire byzantin dont les ateliers monétaires se devaient naturellement de reproduire le thème. En revanche, l'assimilation des quatre B symboliques à autant de briquets dut certainement être suggéré après coup par les latins à leurs hôtes grecs. Elle est d'essence spécifiquement occidentale et dès lors ne peut être que postérieure à l'acceptation de l'emblème de Byzance comme emblème de tout l'empire. Mais-ce n'est toutefois ici qu'une hypothèse — la suggestion dut être retenue et elle devait spécialement l'être des milieux maritimes où le briquet symbolisait à merveille la tradition du feu grégeois. Il n'est donc nullement impossible que, à partir de 1360 environ, le briquet des bannières impériales devint du même coup un emblème monétaire des derniers Paléologues.

V. LAURENT

TETRADRAHMELE ORAȘULUI THASOS ȘI ALE REGIUNII MACEDONIA PRIMĂ

Istoric

Printre monetele de mare circulație, cari au străbătut în antichitate în comerțul Daciei, se numără și tetradrahmele din Thasos și din regiunea numită Macedonia Primă, emise și unele și celelalte în cursul veacului al II-lea și I-lea în. d. Cr.

Orașul Thasos, situat în insula cu acelaș nume, foarte bogată în mine de aur și de argint, a început să bată monete proprii încă în veacul al V-lea în. d. Cr. Dar din cauza că în urma războaielor dintre Greci și Perși a intrat în confederația ateniană și a devenit tributar Atenienilor, n'a putut avea relații comerciale directe cu Dacia și monetele sale n'au intrat în Dacia¹).

Când după războiul peloponeziac confederația ateniană a fost desființată (403 în. d. Cr), orașul Thasos a trecut sub suzeranitatea Spartei, reușind mai târziu să câștige o libertate relativă. Dar în anul 339 a fost cucerit de regele Filip II al Macedoniei și anexat la regatul macedonean, rămânând în situația aceasta până la căderea Macedoniei sub stăpânirea romană. Prin urmare nici în această lungă perioadă de timp el n'a avut legături comerciale cu Dacia și nici monetele sale n'au fost utilizate în transacțiile cu această țară.

În anul 168 în. d. Cr. Romanii învingând la Pidna pe regele Perseu al Macedoniei și desființând regatul macedonean, orașul Thasos a devenit cu totul liber și a putut desvolta o activitate comercială și industrială pe cont propriu și mult mai intensă decât până atunci. Negustorii thasieni profitând de lovitura pe care Romanii au dat-o comerțului macedonean, s'au grăbit să cucerească piețele din nordul Peninsulei Balcanice și din valea Dunării, au trecut apoi mai departe spre răsărit în văile Nistrului, Niprului și Bugului până în Crimeia și la Marea de Azov.

Urmarea firească a acestei expansiuni comerciale a fost răspândirea monetelor thasiene în toate regiunile menționate și deci introducerea lor și în Dacia, iar aceste monete erau tetradrahmele

1) Comunicare făcută în ședința Societății Numismatice Române dela 9 Mai 1943.

Pentru istoria orașului v. mai ales articolul lui G. Türk din Pauly-Wissowa-Kroll, *Realencyclopädie des klassischen Altertums*, seria nouă V (1934) p. 1310—27.

de argint, pe cari le-a bătut orașul Thasos, după ce a devenit liber, în cantități enorme tocmai spre a satisface nevoile comerțului său atât de răspândit.

De altfel prin mijlocirea aceluiaș comerț s'au introdus în Dacia și în celelalte regiuni din sud-estul Europei, nenumăratele vase de lut cu toartele imprimate cu ștampilele fabricanților thasieni, în cari s'au transportat vinul și untdelemnul, principalele produse de export ale acestui oraș.

Marea expansiune comercială a Thasienilor a durat până la începutul imperiului roman, când orașul fiind incorporat la acest imperiu și-a pierdut importanța și în acelaș timp a trebuit să înceteze orice activitate monetară.

Imprejurările cari au contribuit la introducerea tetradrahmelor thasiene în Dacia, au favorizat și intrarea tetradrahmelor Macedoniei Prime în țara noastră.

După bătălia dela Pidna și fuga regelui Perseu, comandantul roman a hotărât să zdrobească prin toate mijloacele puterea de rezistență a viteazului popor macedonean. În acest scop a ordonat mai întâi dezarmarea tuturor locuitorilor, iar apoi a desmembrat Macedonia în mod cu totul arbitrar în 4 părți sau regiuni (*μερίδες, regiones*), pe cari le-a izolat complet una de cealaltă. Regiunea din jurul orașului Amphipolis a devenit Macedonia I; cea cu capitala în orașul Thessalonica (Salonicul) a format Macedonia II; regiunea cu capitala în orașul Pella s'a numit Macedonia III, iar cea cu capitala în orașul Pelagonia a devenit Macedonia IV.

Nici un fel de legături nu puteau să existe de acum înainte între locuitorii acestor regiuni; le era interzis nu numai negoțul, dar și căsătoriile; afară de acesta au fost oprite de a mai exploata minele și pădurile, de a lua în arendă domeniile statului și de a bate monetă.

Dar aceste măsuri draconice, cari au fost aprobate de senatul roman, s'au răsfrânt curând în mod defavorabil chiar asupra administrației romane, căci dintr'o țară săracă învingătorii nu puteau realiza veniturile dorite.

De aceia după zece ani, la 158 în. d. Cr., senatul roman a revenit măcar asupra unor măsuri de natură economică și a acordat celor patru regiuni libertatea de a exploata minele și de a bate monetă.

Dar în aplicarea practică a acestor libertăți, Romanii au întâmpinat dificultăți neașteptate. Căci mai întâi nu toate regiunile posedau

mine, iar de altă parte în cei zece ani de inactivitate minieră și de secătuire a țării monetăriile se desorganizaseră cu totul.

Din aceste cauze singură Macedonia I a putut emite o cantitate mai mare de monete de argint, căci cuprindea muntele Pangeu, vestit pentru zăcămintele sale de aur și de argint; pe câtă vreme Macedonia II, care era mai săracă, n'a bătut decât foarte puține monete de argint, Macedonia III n'a putut emite de loc monete; iar Macedonia IV a emis numai piese de bronz.

Monetele de argint emise de Macedonia I și II erau tetradrahme și ele s'au utilizat nu numai în transacțiile interne, dar și în comerțul extern ce s'a putut înfiripa după desmembrarea țării. Astfel au intrat și în Dacia un număr mare de tetradrahme de ale Macedoniei I și numai prea puține de ale Macedoniei II.

Din numeroasele descoperiri ce s'au făcut atât în Dacia, cât și în Peninsula Balcanică și în celelalte țări ale Europei sudestice se poate trage concluzia, că tetradrahmele Macedoniei I s'au emis în cantități considerabile și au servit ca numerar principal și celorlalte trei regiuni macedonene, devenind astfel moneda macedoneană prin excelență și simbol al unității naționale.

Dar emisiunea n'a durat decât puțin timp, căci în anul 150 în. d. Cr. izbucnind răscoala lui Andriscoș, care s'a proclamat rege sub numele de Filip VI, Romanii au intervenit din nou cu armatele, au înăbușit în sânge răscoala și au prefăcut Macedonia în provincie romană (148 în. d. Cr.). Una din urmările acestei transformări a fost desființarea monetărilor regionale.

Tipuri și emisiuni.

Deși tipurile tetradrahmelor din Thasos sunt în strânsă legătură cu mitologia orașului, totuș ele diferă radical de tipurile monetare bătute de acest oraș în veacurile anterioare.

Tetradrahmele reprezintă pe față capul tânăr, feminin al zeului Dionysos, împodobit cu o cunună de frunze de iederă, dintre cari apar în dreptul frunții două flori cu șase petale. O torsadă lată de păr îi încinge fruntea și se continuă apoi în șuvițe lungi și ondulate de-a lungul gâtului; în creștet o buclă groasă rotundă, întoarsă în jos, formează un coc caracteristic.

Pe revers este înfățișat Heracles gol stând spre stânga și ținând în mâna dreaptă măciuca, răzimată cu capătul gros pe pământ, iar în mâna stângă, sprijinită în șold, blana leului nemean.

Eroul este încadrat într-o legendă lungă, așezată în două rânduri laterale verticale și altul jos orizontal: ΗΡΑΚΛΕΟΥΣ (dreapta) ΣΩΤΗΡΟΣ (stânga) ΘΑΣΙΩΝ (jos). În spațiul dintre piciorul drept al eroului și măciucă se află o siglă, care de cele mai multe ori este M simplu, sau cu o bară orizontală. (Tab. VII, fig. 1—5).

Execuția artistică a acestor tipuri pe numeroasele serii de piese bătute de Thasieni este extrem de variată. Pe unele sunt lucrate cu o fineță remarcabilă, care amintește epoca bună a artei monetare grecești; pe altele execuția lor este de o stângăcie neașteptată. Între aceste două extreme se înșiră nesfârșite grade de fabricație tot mai inferioară, care ne îndreptățesc să credem, că într-o lungă perioadă de timp monetăria orașului a întrebuințat meșteri cu totul nepricepuți și că nu s'a dat nici o atenție execuției artistice a tipurilor, ci s'a urmărit numai fabricarea unei cantități tot mai considerabile de piese, fără a se ține seamă de înfățișarea lor exterioară.

Și cum tetradrahmele thasiene au fost imitate de unele triburi dace, scite ori sarmate, mai puțin pricepute în arta monetară, adeseori este greu să distingi astfel de imitații barbare de originalele grecești.

Cu acest prilej este necesar să amintim, că tipuri foarte asemănătoare cu cele de pe tetradrahmele thasiene se găsesc pe tetradrahmele contemporane ale orașului Maronea. Situată pe coasta Traciei chiar în fața orașului Thasos, Maronea a emis și ea astfel de monete, dar în număr mult mai redus. Ele aveau pe față tot capul lui Dionysos cu cunună de iederă și flori, cu torsada și cocul caracteristic, iar pe revers pe Dionysos gol, ca Heracles din Thasos, stând spre stânga și ținând în mână dreaptă un ciorchin de strugure, iar în stânga două bețe și chlamida atârând pe braț, ca blana leului a lui Heracles. Legenda este redactată și dispusă ca pe tetradrahmele din Thasos: ΔΙΩΝΥΣΙΟΥ (dreapta) ΣΩΤΗΡΟΣ (stânga) ΜΑΡΟΝΙΩΝ (jos).

De și ca înfățișare aceste piese din Maronea se confundau ușor cu cele din Thasos, totuși ele n'au reușit să le concureze și să străbată în comerțul mare.

Cât privește tetradrahmele Macedoniei I, tipurile lor sunt imprumutate dela tetradrahmele regelui Filip V. Pe față reprezintă un scut macedonean, decorat pe margine cu grupuri de câte două semicercuri mici concentrice și având în mijloc câte o stea. Ele alternează cu grupuri de figuri geometrice formate din câte 3 sau 4 globule. În mijlocul scutului, într'un medalion perlat, se află bustul zeiței

Artemis Tauropolos spre dreapta, având la umăr tolba cu săgeți. (Pe piesele lui Filip V era în medalion capul său sub forma capului lui Perseu).

Pe revers tetradrahmele Macedoniei I au măciuca lui Heracles așezată orizontal într-o cunună de frunze de stejar. De asupra ei este legenda MAKEΔONΩN, de desupt IPOTHΣ (Pe ale lui Filip V legenda era ΒΑΣΙΛΕΩΣ sus și ΦΙΛΙΠΠΟΥ jos). În câmpul superior și inferior sunt sigle monetare, iar în cel din stânga o stea cu 8 raze sau un fulger. (Tab. VII fig. 6—7).

Tipurile tetradrahmelor Macedoniei II sunt absolut la fel, numai legenda diferă puțin: MAKEΔONΩN (sus) ΔΕΥΤΕΡΑΣ (jos). (Tab. VII fig. 8).

Execuția tehnică a acestor tetradrahme macedonene prezintă aceleași particularități curioase, ca și a tetradrahmelor din Thasos, deși Macedonia I n'a putut emite monete decât timp de 8—9 ani, iar Macedonia II cu mult mai puțin.

Învățatul numismat german Hugo Gaebler, care a studiat mai de aproape monetăria macedoneană a ultimilor regi și cea din timpul stăpâniri romane¹⁾, a constatat că și Macedonia I a emis o cantitate considerabilă de tetradrahme. Ca și cele din Thasos numai o mică parte dintre ele sunt de stil bun și de execuție îngrijită. Restul sunt lipsite de orice artă și dovedesc că meșterii cari le-au fabricat erau prea puțin destoinici.

Din cauza interesului de a se fabrica în cantități mari s'au întrebuintat de multe ori stanțe cu totul deosebite ca execuție artistică pentru față și pentru revers. Deși ar fi fost normal ca gravarea stăncelor cu tipul de pe față să se încredințeze totdeauna meșterilor celor mai pricepuți, se întâlnesc adeseori tipuri de pe față executate de meșteri de mână a doua și cele de pe revers lucrate de meșteri de mână întâie. Chiar și literile legendelor sunt uneori amestecate: în acelaș cuvânt unele litere sunt tăiate frumos, elegant, altele grosolan.

Constatări de mai sus ne obligă să cercetăm, căror cauze se datoresc aceste emisiuni atât de numeroase și atât de masive și în acelaș timp atât de neegale ca execuție artistică, ale tetradrahmelor thasiene și ale Macedoniei I.

Numismatica statelor și orașelor din sud-estul Europei ne arată că Lysimac, regele Traciei, a fost ultimul suveran din aceste părți,

1) Hugo Gaebler, *Zur Münzkunde Makedoniens* in *Zeitschrift für Numismatik*, Berlin 1902 p. 141—189; de asemenea *Die antiken Münzen Nord-Griechenlands* Bd III *Makedonia und Paionia* 1 p. 3 urm. și 2 p. 1—7.

care a emis monete de mare circulație. Staterii săi de aur și tetradrahmele sale de argint au alimentat, și în timpul domniei lui și mai multă vreme după moartea lui, întreg comerțul mare al țărilor dintre Marea Adriatică, Marea Egee și răsăritul Pontului Euxin.

După moartea lui Lysimac (281 în. d. Cr.) nici un suveran din aceste părți ale continentului european n'a reușit să imprime monetei sale caracterul de monedă de mare circulație. De altă parte orașele, cari în trecut organizaseră un comerț intens, erau acum în decadentă și transacțiile lor comerciale se reduseră foarte mult, ca și puterea de circulație a monedelor lor. O stagnare generală s'a produs în acest sector important al comerțului grecesc, pe la sfârșitul veacului al III-lea, iar înaintarea treptată a cuceririlor romane spre răsărit și tratamentul aspru și necruțător ce-l impuneau ei statelor și orașelor grecești învinse, deportările în masă ale populației, extorsiunile financiare și îndrumarea forțată și brutală a circulației bogățiilor spre Roma, nu erau de natură să încurajeze activitatea comercială din lumea greacă, nici să învieze transacțiile.

Spre a combate criza unele orașe de pe coasta Portului Euxin, ca Bizanțiu, Mesembria, Odessos, Callatis au început să bată în mod neregulat tetradrahme cu tipurile și legendele pieselor lui Alexandru cel Mare și Lysimac, spre a ține locul de monete de mare circulație, dar mijloacele materiale nu le-au permis să emită cantități mai mari, din care cauză nu și-au ajuns scopul.

Pentru toate aceste motive aruncarea pe piață în cantități considerabile a tetradrahmelor din Thasos și din Macedonia I a constituit nu numai o înviorare a comerțului din toate țările Europei sudestice, dar a făcut din ele principalele monete ale acestui comerț. Datorită faptului că la început erau fabricate dintr'un metal de bună calitate, aveau greutate constantă și s'au emis în cantități suficiente, s'a putut reface prin mijlocirea lor comerțul grecesc din aceste țări, cu toate împrejurările nesigure de atunci.

Iar când după 8 ani de activitate monetăria Macedoniei I a fost închisă de autcritățile romane, cea din Thasos s'a văzut obligată să-și dubleze producția spre a putea face față tuturor cererilor.

Prin urmare de acum înainte contează ca o cauză a execuțiunii puțin artistice a seriilor monetare thasiene și graba cu care trebuia să fie bătute aceste piese, cari alimentau acum singure comerțul Europei sudestice. Și ea era cu atât mai justificată, cu cât după transformarea Macedoniei în provincie romană, presiunea asupra orașului

Thasos devenia tot mai puternică, iar libertățile lui tot mai mult amenințate.

De altfel tot acum au început să apară și unele concurențe foarte periculoase. Primele au fost drahmele orașelor ilirice Apollonia și Dyrrhachium, cari în epoca aceasta au început să străbată, sub protecția romană, și în părțile răsăritene ale Europei. Pe urmele lor veniau dinarii romani republicani, cari în vederea cuceririi piețelor comerciale din teritoriile ocupate, au început să se emită în cantități mult mai mari, decât înainte.

Deci pericolul pentru tetradrahmele thasiene venia dela apus și era determinat nu numai de progresele neîntrerupte ale cuceririlor teritoriale făcute de Romani, ci și de interesul ce-l urmăreau ei de a deschide căi noi comerțului roman.

Descoperiri monetare

Numeroasele descoperiri de tetradrahme din Thasos și Macedonia I în diferite regiuni ale teritoriului românesc — teritoriu ce corespunde cu al Daciei antice, regale și independente — au convins încă de mult pe numismații noștri și pe cei străini, că aceste două categorii de monete s'au utilizat odinioară într-o măsură largă în comerțul acestei țări. Iar emisiunile lor multiple și variate dovedesc în mod evident, că utilizarea lor în transacțiile comerciale a fost de lungă durată¹⁾.

Natural, că spre a putea trage concluzii sigure și precise cu privire la aria lor de răspândire și la căile de pătrundere în țara noastră, piesele ce s'au găsit izolat nu au decât o valoare relativă. În schimb tezaurele și depozitele monetare ne dau tot felul de informații nu numai referitoare la problemele de mai sus, dar și la rolul ce l-au avut aceste monete în comerțul străbunilor noștri Daci, la valoarea lor ca instrumente de schimb și la raporturile dintre ele și celelalte monete, indigene și străine, cari s'au întrebuințat în acelaș timp în comerțul acestora²⁾.

Spre a înlesni rezolvarea acestor probleme, vom înșira toate tezaurele și depozitele ce se cunosc astăzi, descriindu-le pe scurt. Căci

1) V. mai ales pentru cele găsite în Transilvania studiul lui Edm. Gohl *A Kis-szedzerjesi görög éremlelet* în Numizmatikai Közöny 1904, p. 94 urm.

2) Pentru importanța tezaurelor v. Const. Moisil, *Tezaurele monetare ca izvoare istorice*, în această revistă mai sus p. 68—75. Numim *tezaur* o cantitate de monete ce se găsesc puse într'un vas, o cutie sau pungă, iar *depozit* o cantitate de monete ce se găsesc risipite în acelaș loc.

în împrejurările actuale nu se pot face descrieri mai amănunțite ale acestor tezaure și depozite, din cauza că ele nu mai stau nicăiri la dispoziția cercetătorilor, fiind puse la adăpost.

Deoarece atât tetradrahmele din Thasos, cât și cele din Macedonia I au intrat în Dacia venind dela meazăzi, vom urmări și noi localitățile unde s'au găsit tezaure și depozite începând dela sud spre nord. S'ar cuveni — pentru informație completă — să arătăm și pe cele descoperite între Dunăre și Balcani, căci Dacia antică cuprindea și această regiune, dar din lipsă de izvoare privitoare la descoperirile din Bulgaria nordvestică, ne mulțumim deocamdată cu cele găsite în cuprinsul Dobrogei.

Astfel regiunile cele mai sudice ale Daciei, unde s'au găsit tezaure și depozite de monete de acestea, sunt Dobrogea și câmpia Munteniei.

1. În Dobrogea se cunosc până acum numai trei localități de pe țărmul Dunării, cari au dat la iveală tetradrahme din Thasos și Macedonia I. Una este orașul Ostrov, unde s'a găsit în anul 1903, cu prilejul săpării unui șanț pe un loc comunal, 178 de monete antice, dintre cari jumătate erau tetradrahme thasiene, iar cealaltă jumătate dinari romani republicani. Ministerul de Interne le-a trimis Academiei Române, iar aceasta Muzeului Național de Antichități, unde M. C. Sutzu le-a determinat sumar³⁾. Alte informații mai amănunțite nu avem asupra lor, nici nu știm ce soartă au avut.

2. În anul 1915 un locuitor din Silistra a oferit Cabinetului Numismatic al Academiei Române spre cumpărare un număr de 17 tetradrahme din Thasos, găsite în apropiere de acel oraș. Ele erau de execuție puțin îngrijită și toate aveau pe revers sigla M. Câteva aveau pastila monetară strâmbată; una prezenta o tăietură adâncă dela margine spre centru. Din cauza prețului prea ridicat n'au putut fi achiziționate.

3. Puțin în urmă, în primăvara anului 1916, un argintar din Turtucaia a oferit aceluiaș Cabinet Numismatic 24 tetradrahme din Thasos și 8 din Macedonia I, cari, după spusa lui, s'au găsit în apropierea orașului cu prilejul unor lucrări agricole. N-am putut să le achiziționăm nici pe acestea, deoarece argintarul vrând să se intereseze la anticarii și colecționarii din capitală despre prețul ce-l poate obține pentru ele, le-a luat în oraș și nu s'a mai înapoiat.

Pe țărmul stâng al Dunării s'au găsit monete de acest fel la Piuța Petri în județul Ialomița, la Viișoara, în județul Teleorman și la Celeiu, în județul Romanați.

3) Const. Moisil, *Monete și tezaure monetare în Buletinul Societ. Numism. Române*, XVII (1922) p. 58.

4. Piuș Petri este așezată la un vad străvechiu al Dunării și a servit în toate timpurile ca schelă importantă pentru negoț. De aceea s'au găsit aici numeroase monete antice și între ele și tetradrahme din Thasos.

5. Vișoara este situată în capul nordic al bălții Suhaia de pe țărmul Dunării la vărsarea râului Călmățuiul. În luna Mai 1942 doi țărani din localitate au găsit în punctul numit Părlita, o oală de lut cu 280 monete de argint. Ele au fost împărțite între descoperitori și abia la începutul anului 1943 postul de jandarmi prinzând de veste, a putut strânge 135 de piese, pe care le-a înaintat Cabinetului Numismatic al Academiei Române. Dintre acestea 122 sunt tetradrahme Macedonia I, iar 13 tetradrahme din Thasos. O cerceare sumară a lor — căci pe urmă au fost puse la adăpost — mi-a permis să constat, că piesele macedonene făceau parte din cel puțin 5 emisiuni, având pe revers siglele A, A', A'', ΣΙΑΡ (monogramat) sus și TVK (monogramat) și MET sau TEM (monograme) jos. De asemenea multe sunt de execuție inferioară și cu literile legendelor lipsite de simetrie. Cât privește tetradrahmele thasiene toate sunt de o execuție puțin îngrijită și bătute cu stanțe deosebite, deși siglele monetare sunt aceleași: M sau M cu bară orizontală la mijloc.

6. La Celeiu — vechea Sucidava — s'a descoperit prin 1915 un depozit de vre'o 15 tetradrahme din Thasos și 1 din Maronea, cari au intrat toate în colecția D-rului G. Severeanu. Am avut prilejul să cercetez atunci acest depozit, ale cărui piese au fost apoi reproduse din însărcinarea Societății Numismatice Române în două table, ce urmau să însoțească publicarea lui în Buletinul acestei societăți. Dar studiul acesta nu s'a mai făcut, astfel că depozitul a rămas nepublicat. Din notițele ce mi-am luat rezultă, că tetradrahmele thasiene erau foarte variate ca execuție, cu literile legendelor, adeseori globulate, nesimetrice și înghesuite și cu rândurile în mare parte stâmbe. Pe lângă siglele M sau M cu bară orizontală, foarte des globulate, mai erau H, HP, H. Printre piesele originale era și una barbară.

În câmpia Munteniei învecinată cu Dunărea, cel mai mare număr de localități cu tezaure sau depozite de astfel de monete s'a constatat până acum în județul Teleorman; în al doilea rând vine Ilfovul și în al treilea Dâmbovița.

7. În Teleorman s'a găsit lângă Alexandria, la 1938, un tezaur de 89 monete de argint, dintre cari 85 erau dinari romani republicani și 4 tetradrahme din Thasos. Am putut cunoaște acest tezaur din mai multe fotografii de monete, pe cari a binevoit să mi-le trimită, îndată

după descoperire, d. colonel I. Ștefănescu, pe atunci prefect al județului. Dar aceste fotografii nu reprezentau decât 56 de dinari și o singură tetradrahmă thasiană. Aceasta din urmă este de execuție puțin îngrijită și cu legenda nesimetrică (Tab. VII, fig. 5). Cât privește dinarii sunt emiși între 164 în. d. Cr. (monetarul Cn. Lucretius) și 82 în. d. Cr. (monetarul Q. Antonius Balbus).

8. Din satul Poroschia, la 4 km. depărtare de Alexandria, pe râul Vedea, provin alte 35 de tetradrahme thasiene, ieșite la iveală în primăvara anului 1943. Dintre ele 11 piese au intrat într-o colecție particulară din București. Deși trădează aceiași execuție neglijentă, unele prezintă capul lui Dionysos foarte expresiv. (Tab. VII fig. 1—4).

Am impresia că amândouă aceste depozite s'au găsit în același loc, satul Poroschia și au format același depozit, care apoi s'a împărțit în două partide, cea mai mare fiind achiziționată de autorități, iar restul rămânând la descoperitori.

9. În partea de mijloc a județului, în satul Butculești, pe valea Ținoasei, s'a găsit un alt depozit compus din 9 tetradrahme thasiene și 21 dinari romani republicani. A intrat în colecția Muzeului Național de Antichități și va fi publicat de d. Gh. Ștefan, cunoscutul arheolog. Deocamdată menționez, că și aici tetradrahmele sunt de o execuție puțin îngrijită, iar dinarii romani datează dintre anii 151 (L. Cupiennius) — 77 în. d. Cr. (L. Rut. Flaccus).

10. Tot în acest județ, pe râul Teleorman, la 18 km. spre nord de Alexandria, s'au găsit tetradrahme thasiene în satul Orbeasca de sus, dar asupra acestei descoperiri nu avem informații mai amănunțite.

Cât privește județul Ilfov localitatea cea mai bogată în tezaure de monete thasiene este orașul București, cu împrejurimile sale.

11. Încă în 1869 Cezar Bolliac amintește despre un depozit de 20 tetradrahme din Thasos găsit la Popești Leordeni, situat la sud-estul Capitalei și cunoscut și prin descoperiri de monete dace. Una dintre thasiene prezenta particularitatea curioasă, că în legendă în loc de ΘΑΣΙΩΝ era scris ΘΡΑΚΟΝ⁴⁾.

12. În anul 1912 s'a găsit la Colentina, lângă mănăstirea Plumbuita, la nord-estul Bucureștilor, pe când se săpa la o carieră de nisip, o oală de lut conținând 5—600 tetradrahme thasiene. Ele s'au împărțit între lucrători, cari parte le-au vândut la colecționari particulari, parte la argintari spre a fi topite. Câteva piese au intrat în colecția

4) Bolliac, *Arheologie și numismatică*, în *Trompeta Carpaților* Nr. 699 din 1869, p. 2986.

d-lui M. Romașcanu, care le-a publicat apoi, reproducând trei din ele⁵); altele în Cabinetul Numismatic al Academiei Române⁶) și Muzeul Municipal.

13. Ceva mai sus pe apa Colentinei, pe malul lacului Tei, unde este o stațiune preistorică, pe care a săpat-o dl. Dinu Rosetti, directorul Muzeului Municipal din București, s'au găsit de asemenea monete thasiene, emisiune târzie, cari se păstrează în acest muzeu⁷).

18) Și mai sus pe acelaș râu, la Herăstrău, s'a găsit în anul 1938 cu prilejul exploatării unei cariere de nisip, un depozit compus din 152 tetradrahme din Thasos, emisiune târzie, și mai multe obiecte de argint: un vas de formă ogivală, 2 fibule cu capete de meduză, brățări mari terminate în capete de șerpi și fragmente de fibule. Au fost achiziționate de Muzeul Național d' Antichități⁸).

15. La 3 km. spre nord de Herăstrău, în satul Pipera, au ieșit la iveală un număr de tetradrahme thasiene de aceeași factură, cari au intrat în acelaș muzeu⁹).

16. La sud de București, la marginea județului Vlașca, în satul Popești s'a descoperit o mare cetate dacă, pe care o sapă tot d. Dinu Rosetti. Pe lângă alte obiecte antice de cel mai mare interes, s'au găsit un număr de monete dace, (didrahme de tip muntean) și tetradrahme thasiene de execuție neîngrijită. Ele au intrat în Muzeul Municipal din București¹⁰).

17. În acelaș județ, în satul Petrești-Patruzeci de Cruci, unde de asemenea este o așezare dacă, s'au găsit și tetradrahme thasiene¹¹).

18. De aceeași compoziție ca cel dela Herăstrău este tezaurul ce s'a descoperit în anul 1941 la Măgurele, cătunul Coadă Malului, din județul Prahova, pe valea Teleajenului spre trecătoarea Bratocea. După spusele d-lui Dinu Roetti, directorul Muzeului Municipal din București, era format din numeroase tetradrahme thasiene, însoțite de obiecte de podoabă de argint, în special caracteristicile brățări terminate în capete de șerpi. Printre monete a fost și o tetradrahmă a regelui Cotys I cu legenda ΚΟΤΥΟΣ ΧΑΡΑΚΤΗΡ (moneta lui Cotys)¹²).

5) Romașcanu, *Contribuții generale asupra originii monetei — Contribuțiuni la cunoașterea circulației monetare din Dacia — Tezaurul dela Colentina*, București 1932.

6) *Cresterea colecțiilor Academiei Române, 1938—1942. Cabinetul Numismatic*, p. 10 Nr. 85—88.

7) Informația dela d. Dinu Rosetti.

8) Ziarul *Tempo* din 26 Martie 1938; comunicarea d-lui Dinu Rosetti la Societ. Numism. Rom. în această revistă XV (1940) p. 294.

9—11) Informații dela d. Dinu Rosetti.

12) Comunicare făcută de d. Dinu Rosetti în ședința Societ. Numism. Rom. din 29 Nov 1942. V. mai sus p. 80.

19. În același județ în satul Nucet, comuna Gornetul, s'au găsit un număr de tetradrahme thasiene și Macedonia I, despre cari nu avem informații mai complete. Un exemplar Macedonia I a intrat în Cabinetul Numismatic al Academiei Române¹³).

20. În județul Dâmbovița o localitate importantă din acest punct de vedere este Cojeasca, situată pe râul Ialomița, la 40 km. departe de Târgoviște. În anul 1936 s'a găsit acolo o oală de lut cuprinzând 120—150 piese de argint, unele tetradrahme thasiene, altele Macedonia I și altele didrahme dace. O parte din tezaur a intrat în Cabinetul Numismatic al Academiei Române, iar restul s'a împărțit pe la colecționarii din București.

Tetradrahmele thasiene prezintă numeroase emisiuni. Siglele de pe revers sunt: M, M barat și N; legende de deși corect scrise, au adeseori literile nesimetrice și rândurile strâmbe.

Tetradrahmele Macedonia I au siglele Φ , Δ , Δ , Σ IAP monogramat (sus) și TVK și TEM sau MET monograme (jos), cum și diferite alte combinații ale acestor din urmă. Legende cu literile nesimetrice, înghesuite și cu rândurile strâmbe au unele cuvinte greșit redactate. Este interesant că între ele era și o tetradrahmă Macedonia II. (Tab. VII, fig. 8). Sunt și unele piese cu tăieturi longitudinale.

Cât privește monetele dace au pe față un tip mai puțin obișnuit: cap tânăr, imberb, cu un smoc de păr ridicat în sus pe frunte, tip ce pare a fi influențat de capul lui Dionysos de pe tetradrahmele thasiene¹⁴).

21. Mult mai aproape de Târgoviște, în satul Bogați, s'au găsit prin 1913 a oală de lut cu tetradrahme din Thasos și Macedonia I. Nu se știe însă nici cum se prezentau ele, nici ce soartă a avut tezaurul.

22. Și în județul Muscel, în localitatea Cetățenii din Vale, pe râul Dâmbovița, unde este iarăși o așezare străveche, s'au găsit câteva tetradrahme thasiene cu prilejul cercetărilor arheologice făcute acolo de d. Dinu Rostti.

23. O regiune care a dat de asemenea un număr mai mare de tetradrahme thasiene, este a Brașovului, cunoscută și prin descoperiri de monete dace și romane. Din împrejurimile orașului provin un număr de 10 tetradrahme thasiene, pe cari le-a achiziționat Cabinetul Numismatic al Academiei Române în 1928. Din declarația lui G. Olszewski,

13) *Creșterea colecțiilor* I. c. p. 4.

14) Florica Moisil, *Un nou tip de monete dace*, în această revistă XII (1936) p. 232; cf. și *Analele Academiei Române*, Ședințe LVII (1936-7) p. 113.

care le-a adus, ele fac parte dintr'un tezaur mai mare, ce s'a împărțit între descoperitori. Cele mai multe au siglele M și M barat globulate; una are sigla H (în loc de N). Execuția lor este puțin îngrijită¹⁵).

Valea Mureșului și a Târnavelor constituie și ele o regiune bogată în tezaure de tetradrahme thasiene și macedonene.

24. La Bogata Mureșului (județul Turda) s'au găsit în 1904, după o informație precisă a lui Iulian Marțian, vreo 800 de tetradrahme thasiene parte originale, parte barbare. Tot în această localitate au ieșit la iveală mai multe arme și unelte de bronz, cum și urmele unor turnătorii de obiecte de bronz. Este regretabil că asupra acestei descoperiri nu avem date amănunțite și că nu știm ce soartă au avut numeroasele piese găsite acolo. O înregistrăm deci cu titlu de informație¹⁶).

25. În schimb se cunoaște mai bine o altă descoperire făcută în 1873 în localitatea Tisa lângă Deva, (județul Hunedoara) în apropiere de vărsarea Mureșului în râul Tisa și care este mult mai interesantă din punct de vedere al compoziției. În această localitate, situată pe un deal abrupt, s'a găsit o oală de lut plină cu monete antice, între cari erau 50 tetradrahme din Thasos, 19 drahme din Apollonia, 37 drahme din Dyrhachium, 837 dinari romani republicani și 11 dinari romani imperiali¹⁷). Deși numismatul Robert Forrer bănuiește că acest număr mare de piese provine din două tezaure deosebite, totuși compoziția depozitului este normală, căci și în altele tetradrahmele thasiene erau amestecate cu dinari romani¹⁸). Ar fi de stabilit numai — dacă se mai poate — din ce epocă erau dinarii imperiali, căci după toate informațiile ce avem, tetradrahmele thasiene nu au circulat mai târziu de anul 50 d. Cr.

26. Într-o localitate necunoscută din Transilvania s'a găsit un depozit de tetradrahme thasiene, pe care l-a publicat numismatul vienez Egger în Revista Societății Numismatice de acolo. După reproducerile lui Forrer parte din ele sunt piese originale de execuție puțin îngrijită, parte imitații barbare, la cari literile legendelor sunt înlocuite prin șiruri de globule¹⁹).

27. De asemenea în satul Sidrieșul mic (județul Turda) s'a

15) *Creșterea colecțiilor l. c.* p. 9 Nr. 75—84. V. și Gohl în *Numismatik und Münzkunde* 1908 p. 9.

16) Marțian, *Comori ardeleni* în Buletinul Societ. Numism. Rom. XVI (1921) pag. 17.

17) Bielz, *Die Dakischen tetradrahmen Siebenbürgens* în Archiv des Vereins f. siebenbürgische Landeskunde (1873) p. 466-7.

18) Forrer, *Keltische Numismatik der Rhein und Donaulande*, p. 226 n. 1.

19) Citat după Forrer o. c. p. 227. n. 1. Monetele sunt reproduse de acesta la fig. 34—39.

găsit la 1903 într'un vas de peatră 167 tetradrahme, dintre cari 128 din Thasos și 39 Macedonia I. Cele thasiene aveau siglele M, M barat, M, M, H sau erau fără sigle. Unele piese erau executate mai îngrijit, altele neglijent. Multe erau strâmbate sau cu tăieturi lungi dela margine spre centru. Tetradrahmele macedonene aveau siglele A², A sus și 2 sigle jos; IPE (monogramat); A sus și X și E jos; ΣΙΑΡ sus și ΤΥΚ și ΜΕΤ (monogramat) jos²⁰).

28. În legătură cu localitățile din valea Mureșului trebuie să punem și satul Cugir, lângă Orăștie (jud. Hunedoara), unde s'au găsit pe dealul Cetatea, în 1868, câteva sute de tetradrahme thasiene și tetradrahme dace scifate, aceste din urmă reprezentând pe față capul barbarizat al lui Zeus, iar pe revers un călăreț înfățișat printr'un trunchiu fără mâini și fără picioare și în loc de cap un semicerc sau câteva linii verticale în formă de raze sau printr'un grup de globule²¹).

29. În sfârșit un depozit găsit la Sovata și compus din 10 tetradrahme thasiene și 2 Macedonia I, despre care iarăș nu avem informații mai amănunțite²²).

30. Un tezaur de 200 tetradrahme thasiene s'a găsit în 1875 în satul Ghelinta din județul Trei Scaune, într'o oală de lut²³). Nu avem însă informații mai complete asupra lui.

31. Un altul la Homorod (județul Odorhei) compus din o tetradrahmă din Thasos și mai mulți dinari romani republicani dintre anii 154—47 în . d. Cr.²⁴).

32. La Răhău (jud. Sibiu) pe valea Caselor s'a descoperit de asemenea tetradrahme Macedonia I, amestecate cu tetradrahme thasiene, cu drahme din Dyrrachium și cu monete dace. Nici despre acesta nu avem informații mai complete²⁵).

33. De asemenea menționăm descoperirea unui număr de peste o sută de tetradrahme thasiene în satul Cașolțu (Kastenhof) din județul Sibiu, care nici el nu este cunoscut mai de aproape²⁶).

34. În același județ, în satul Pianul mic, s'a găsit în 1852 un depozit de monete antice compus din 26 drahme din Apollonia, 23 drahme din Dyrrachium și o tetradrahmă din Thasos²⁷).

20) Edm. Gohl, *Kisszederjesi lelet in Numismatikai Közöny* 1904, p. 94 urm.

21) Bielz, *l. c.* p. 10; Gooss., *Chronik der archäol. Funde in Siebenbürgen* in *Archiv für siebenb. Landeskunde* 1876, p. 232-3.

22) Goos *o. c.* p. 255.

23) *Ibidem*, p. 222.

24) *Ibidem*, p. 235.

25) *Ibidem*, p. 248.

26) *Ibidem*, p. 229.

27) *Ibidem* p. 242.

35. Alte localități din Transilvania unde s'au găsit câte o singură tertdrahmă thasiană sunt: Seleușul din județul Târnava mică²⁸⁾, Boiu din județul Târnava mare, aceasta împreună cu dinari romani republicani²⁹⁾, iar la Ocnița din județul Cluj o tetradrahmă Macedonia I³⁰⁾. În sfârșit în localitatea Petelea de lângă Reghin (județul Mureș), unde s'a găsit în 1869 un mare tezaur de tetradrahme dace, erau printre ele și două tetradrahme Macedonia I³¹⁾.

36. Regiunea cea mai vestică a Daciei, în care s'au găsit tetradrahme thasiene, este Banatul. O singură localitate de aici este cunoscută până acum prin astfel de monete: satul Remetea din județul Timiș-Torontal. În anul 1904 s'a găsit în acest sat un depozit compus din 8 tetradrahme thasiene și 189 dinari romani republicani. Tetradrahmele erau de execuție inferioară, iar dinarii datau dintre anii 111 până la 17 în. d. Cr.²³⁾.

De sigur nu avem pretenția să fi putut indica absolut toate descoperirile de tetradrahme Macedonia I și Thasos făcute pe teritoriul Daciei antice, dar chiar și cele arătate mai sus sunt destul de numeroase spre a dovedi întinsa pătrundere a acestor monete la noi.

CONCLUZII

Din descrierea de mai sus a tezaurilor și depozitelor de tetradrahme din Thasos și din Macedonia I, descoperite până acum pe teritoriul Daciei regale, ce corespunde cu România mare, se pot trage unele concluzii interesante cu privire la căile de penetrație a acestor monete — cari sunt în același timp și principalele drumuri comerciale din epoca aceia — la rolul acestor monete în comerțul țării și la raporturile lor cu celelalte monete cari mai circulau aici.

Trebuie să regretăm numai, că informațiile ce le avem despre aceste tezaure și depozite, nu sunt destul de amănunțite și destul de complete, ca să putem studia monetele din ele din toate punctele de vedere.

Dar chiar din informațiile reduse ce ne stau la dispoziție, rezultă în mod cert, că piesele din Thasos și din Macedonia I au intrat la noi pe drumurile comerciale, cari duceau din Tracia și din Macedonia la

28) Goos, *l. c.* p. 209.

29) *Ibidem*, p. 216.

30) *Ibidem*, p. 209.

31) *Ibidem*, p. 214.

23) Edm. Gohl, *Num. Köz.* 1905 p. 99.

vadurile Dunării, au trecut prin aceste vaduri și au înaintat spre nord dealungul văilor Argeșului, a Ialomiței, a Dâmboviței, a Prahovei și a afluenților lor până în munții Bârsei. De acolo au trecut în valea Mureșului, a Târnavelor și a afluenților lor înaintând până la vărsarea Mureșului în Tisa.

Incidental au intrat și în Banat pe valea Timișului, unde au ajuns probabil pe marele drum comercial ce ducea de-alungul râului Morava până la Drubeta pe Dunăre.

Este interesant de observat, că în orașele grecești de pe coasta getică a Mării Negre nu s'au găsit tezaure sau depozite cu astfel de monete. Dovadă, că în veacurile al II-lea și I-ul în. d. Cr. comerțul acestora cu Tracia și Macedonia se redusese cu totul.

Numeroasele tezaure și depozite descoperite în câmpia Munteniei probează, la rândul lor, că această regiune de șes era destul de populată în această epocă, fapt care se verifică și prin cercetările arheologilor. Ele mai atestă, că și comerțul din această regiune era foarte frecvent în acest timp.

Din compoziția tezaurelor și depozitelor se constată în mod precis situația monetară a Daciei în această epocă și sistemul ei monetar.

Monetele principale erau piesele de 4 drahme, tetradrahmele, cari intrau în țară prin comerțul cu Tracia și cu Macedonia. Greutatea lor normală trebuia să fie de 17,46 gr., dar în realitate varia între 16,68 și 16,90 gr. Multe piese erau însă și mai ușoare, cântărind abia 15,50 gr. sau chiar 13,60 gr. De altă parte tetradrahmele thasiene au început să aibă dela o vreme și titlul metalului inferior, fapt care nu le-a împiedicat să circule într'un timp când numerarul era destul de rar.

Dar pe lângă aceste tetradrahme străine circulau cel puțin în apusul și centrul Daciei și tetradrahme indigene, fabricate după modelul celor străine, dar cu tipuri dace: capul lui Zeus, pe față și călărețul dac pe revers. Acestea erau din metal inferior cu un mic procent de argint și puțin concave, din care cauză numismații le numesc *scifate*.

Piesele divizionare erau reprezentate prin monete dace, mai mici, prin drahmele din Apollonia și Dyrrhachium și prin dinari romani republicani.

Monetele Dacilor din câmpia Munteniei erau în această epocă — după cum dovedesc tezaurele și depozitele — piese de 2 drahme, di-drahme, cântărind între 6,40—7,85 gr. (pondul normal trebuia să fie de 8,72 gr.).

În schimb monetele din Apollonia și Dyrrhachium erau piese de o drahmă, cântărind cam 3.90 gr. Aceiaș greutate o aveau și dinarii romani republicani.

Din toate acestea rezultă, că în veacul II și I în. d. Cr. Dacii aveau un sistem monetar bine organizat, fapt care dovedește, că uzul monetei se înrădăcinase adânc în comerțul lor, căci se întrebuițau nu numai în transacțiile mari, ci și în cele mici.

CONST. MOISIL

MONETE ȘI CAMEE

Un nou medalion greco-roman

În legătură cu medalioanele ce le-am publicat în această revistă la p. 59, comunic de astă dată un medalion de bronz dela împărăteasa Otacilia, soția lui Filip Arabul (244—249 d. Cr.), emis în orașul Laodicea din Frigia. El se prezintă astfel:

Av. OTACEV-HPACEBAC Bustul Otaciliei cu diademă și semilună.

Rs. AAOAIKEΩ-NEΦ-ECIΩN; în exergă *OMONOIA* Zeus Laodiceus stând spre dreapta, ține în mâna dreaptă acvila, în stânga sceptrul. Lângă el la dreapta statuia zeiței Artemis din Efes, având la picioarele ei doi cerbi. (Fig. 1).

Fig. 1

Diametrul 40 mm.; greutatea 28.200 gr.

Piesa simbolizează alianța dintre orașele Laodicea și Efes, alianță de natură comercială și religioasă.

Monete dace divizionare

Monetele Dacilor au făcut dese ori până acum obiectul diferitelor studii și cercetări din partea numismaților români și străini, totuși în fiecare zi apar noi tipuri monetare care prin varietatea lor măresc patrimoniul cunoștințelor noastre asupra vieții și culturii strămoșilor noștri. Astfel în ultimul timp dl. Barbu Ionescu din Oltenița a găsit în comuna Radovanu jud. Ilfov, la movila lui Dincă, 15 km., departe de Oltenița, un nou tip de monete dace divizionare, de argint.

Acest tip are pe avers un cap de zeu tânăr, imberb, iar pe revers pe Zeus pe tron și legenda *PHIAHP*. (fig. 2).

Fig. 2

Comparând aceste piese cu monetele lui Filip III, regele Macedoniei, care a domnit dela 323—316 în. d. Cr., observăm că tipul a fost copiat de pe monetele acestui reg e.

Dacă ținem seamă de faptul că dl. Căpitan Nicolae Ștefan din Curtea de Argeș a găsit de asemenea în satul Sohatul, jud. Ilfov, două monete divizionare dace asemănătoare cu cea de mai sus și dacă adăogăm la aceasta și depozitul găsit la Comana, fost până la 1916 în Cabinetul Numismatic al Academiei Române, putem trage concluzia că triburile dace din regiunea Dunării s'au servit în tranzacțiile lor interne de monete dace divizionare de felul acesta.

Cum aceste piese cântăresc dela 2,40-2,88 gr., ele nu pot fi decât jumătăți de drahme și ca atare ele erau egale în greutate cu 3 oboli atici de 0,73 gr. (Drahma atică cântărind 4,36 gr.).

Intrucât numărul pieselor descoperite până în prezent în diferite săpături e prea mic pentru a face un studiu mai amănunțit asupra lor, ne mulțumim deocamdată numai cu cele relatate, urmând ca viitoarele descoperiri să completeze cercetările, desăvârșind astfel seriile monetelor dace divizionare.

O gemă antică găsită la Silistra

În colecția d-lui Barbu Ionescu din Oltenița se găsește o gemă antică, descoperită în anul 1940 la Silistra.

Gema în chestiune are forma ovală și e lucrată dintr'un quart opac de culoare neagră, cunoscut sub denumirea de jasp.

Această gemă ne înfățișează trei divinități ale lumii grecești în legătură cu destinul și norocul. (Fig. 3).

Fig. 3

Destinul sau norocul întâmplător erau înfățișate la Grecii vechi prin zeița Tyche. În gema noastră această zeiță șade la mijloc pe tron și ține în mâna dreaptă cârma ca una ce conduce norocul în lume. Tyche a fost adorată atât de Greci cât și de Romani.

Lângă ea la stânga stă Isis, zeița lunii. Această zeităte a fost una din principalele divinități egiptene fiind considerată la început ca zeiță a pământului, pe urmă a lunii. Grecii o asemuiră cu Demetra, iar Romanii cu Ceres.

Isis apare pe gemmă stând în picicare și se caracterizează prin aceea că are pe creștetul capului o floare de lotus; în dreapta ține sceptrul de papirus, iar în stânga cornul abundenței.

Pe la anul 1100 cultul ei era atât de răspândit în nordul Egiptului încât la Memphis i se ridicară un mare număr de temple. Pe timpul Ptolemeilor cel mai important templu al acestei zeități se găsea la Philae pe Nil. Pe timpul lui Sulla cultul ei trecu și la Roma, unde se menținu până la venirea creștinismului.

La dreapta zeiței Tyche stă Helios, zeul soarelui, deci al zilei. El era adorat în mai multe localități din Grecia, dar mai ales în insula Rhodos, unde i-se ridică o statuie colosală. Fiind asemuit cu Apollon, el e înfățișat pe gemă ca un tânăr soldat, care ține dreapta ridicată în sus, iar în stânga are sceptrul.

Deasupra acestor personaje este gravată legenda *ΤΥΧΗ ΑΙΕΞΑΝΔΡΙΑΣ* iar dedesubt numele *ΓΑΕΙΑΝΟΥ*.

Subiectul gemei și felul scrierii precum și modul cum este executată ne determină a o atribui epocii elenistice și anume perioadei dela 197—159 în d. Cr.

CORNELIU SECAȘANU

TEZAURUL DELA TATLAGEAC

În comuna Tatlageac, situată în județul Constanța nu departe de stațiunea balneară Carmen Sylva, s'a găsit în anul 1930 un tezaur de monete de bronz imperiale romane, datând dintre anii 337—378 după Cr.

Acest tezaur a fost achiziționat de mine dela niște țărani locuitori în această comună.

Pentru a contribui la studiul istoriei monetelor găsite în România, mi-am propus să arăt cum se prezintă acest tezaur, rămânând ca mai târziu să fie încadrat de cercetătorii noștri numismați în lotul tezaurilor găsite în Dobrogea.

Din 79 de monete, 61 sunt din timpul împăratului roman Constantius II, 15 din timpul lui Constantius Gallus, 2 din timpul lui Valentinianus I și 1 din timpul lui Valens.

Constantius II (337—361) fiul lui Constantin cel Mare, a domnit 24 de ani lăsând ca urmaș la tronul imperiului pe Iulian II Apostatul.

Constantius Gallus (350—354), vărul lui Constantius II, a domnit ca Cesar în colaborare cu acesta și fu trimis în Gallia spre a restabili ordinea, unde după câțva timp muri.

Valentinian I (364—375) urmează lui Jovian, în armata căruia fusese comandant superior al unei companii.

Primind purpura și devenind împărat își asocia la domnie pe fratele său Valens (364—378) căruia îi dădu Orientul, rezervându-și pentru el Occidentul.

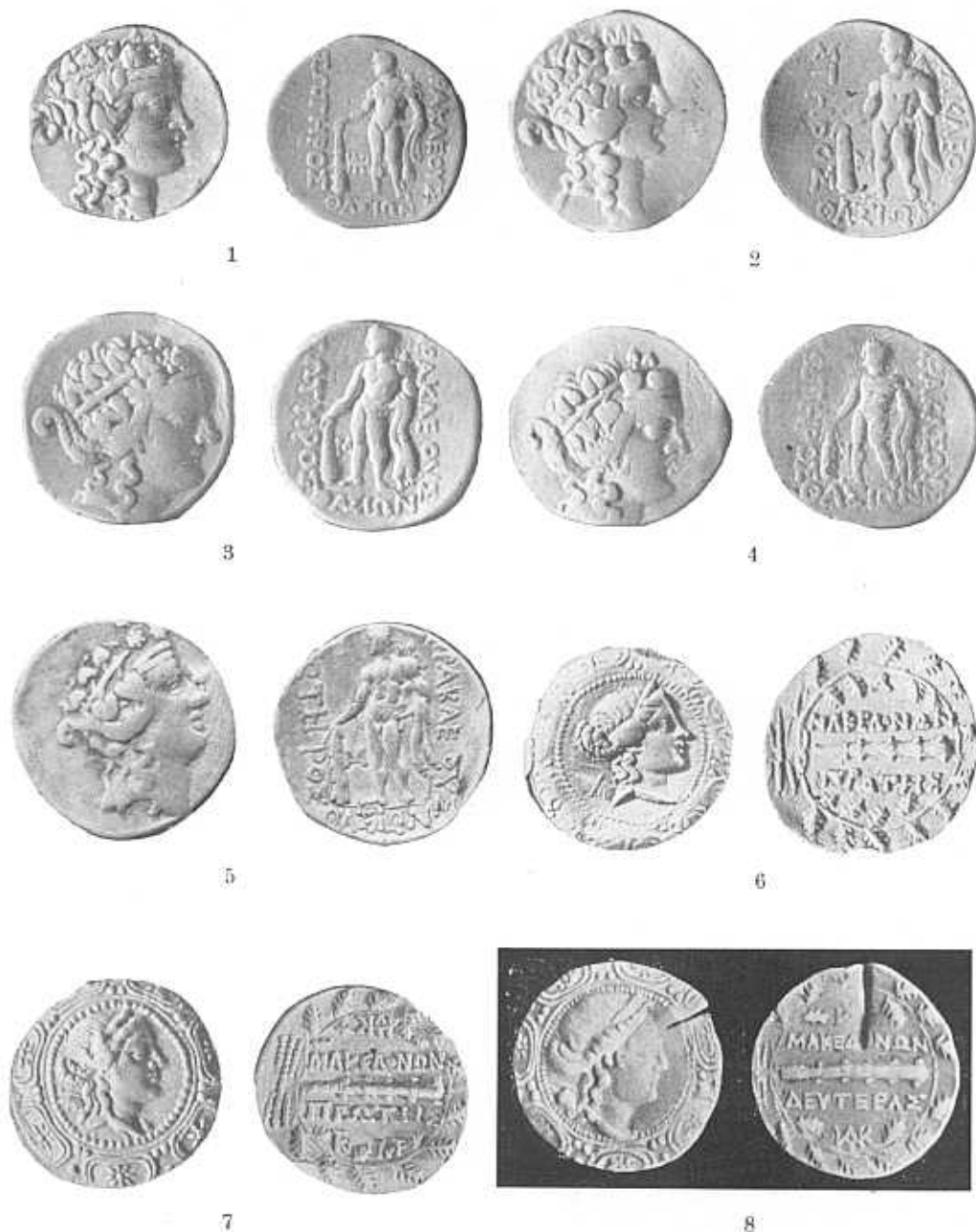
Valentinianus I multă reședință la Treviri și construi dealungul Rinului o linie dublă de fortificațiuni.

Printre războaiele acestui împărat, citez pe acela purtat cu ocazia invaziei Quazilor în Iliria și înaintarea armatelor sale până la Carnuntum, lângă Viena, înaintare fără rezultat decisiv deoarece moare de apoplexie în anul 375.

Valens născut în Pannonia, odată devenind asociat la tronul fratelui său, repurtă frumoase victorii contra Hunilor și Goților.

Moare în anul 378 în apropiere de Adrianopol, într-o luptă cu Goții.

Monetele lui Constantius II în număr de 61, înfățișează pe avers, bustul împăratului și legenda *D* (ominus) *N* (oster) *CONSTANTIUS P* (ius) *F* (elix) *AVG* (ustus), iar pe revers împăratul în picicare,

TETRADRAHME DIN THASOS ȘI MACEDONIA I.

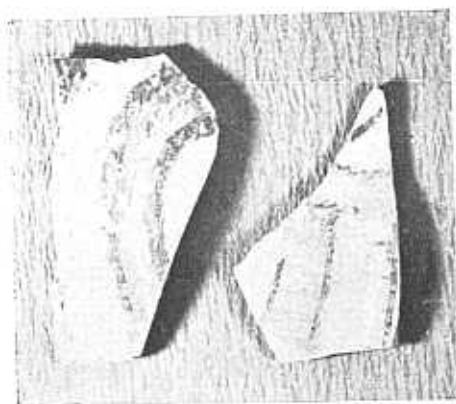
Fig. 1—4 Poroschia-Teleorman; 5. Alexandria-Teleorman; 6. Viișoara Teleorman;
7—8 Cojeasca-Dâmbovița.

1

2

3

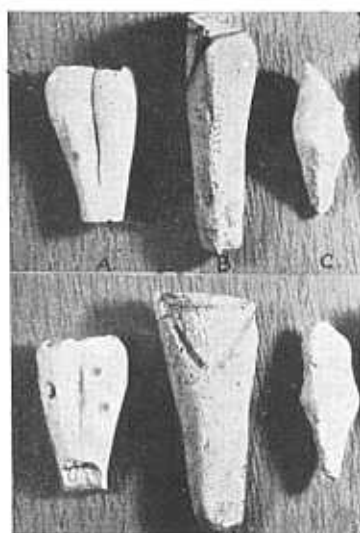
4

CERAMICĂ PICTATĂ DELA ZLODICA-COTNARI

Fig. 1. Suport de vas. — 2. Desfășurarea motivului. — 3. Cioburi pictate.
4. Presupusul mod de transport.

1

2

3

4

5

OBIECTE DIN STAȚIUNEA DELA CUCUTENI

1. Vas de lut pictat. — 2 A, B, C. Figurine de lut. — 3. Idoli. — 4. Toporașe de piatră. — 5. Răboj de corn.

ținând în mâna dreaptă un labarum și strivind cu piciorul doi prizonieri.

În cerc legenda *FEL* (ix) *TEMP* (orum) *REPARATIO* și jos în câmp inițialele orașului monetar.

Alte variante din aceste piese reprezintă pe revers pe împărat omcrând cu lancea un prizonier călare.

Toate aceste 61 de piese au fost bătute în cinci orașe monetare și anume: 21 la Constantinopol, 10 la Cyzicus, 24 la Heraclea și 1 la Sirmium.

Monetele lui Constantius Gallus Caesar în număr de 15 au pe avers legenda *D* (ominus) *N* (oster) *FL* (avius) *CL* (audius) *CONSTANTIUS NOB* (ilis) *CAES* (ar), iar pe revers *FEL* (ix) *TEMP* (orum) *REPARATIO*.

Atât aversul cât și reversul acestor monete au aceleași reprezentări și în plus numele orașelor unde au fost bătute.

Astfel 7 au fost bătute la Constantinopol, 4 la Cyzicus, 2 la Nicomedia și 2 la Heraclea.

Monetele lui Valentinianus I în număr de 2 au pe avers reprezentat bustul împăratului împodobit și ornat, iar în cerc inscripția *D* (ominus) *N* (oster) *VALENTINIANVS P* (ius) *F* (elix) *AVG* (ustus).

Pe revers piesele înfățișează pe împărat în picioare ținând într-o mână o statueta a Victoriei, iar în cealaltă mână labarum cu monograma lui Crist.

În cerc inscripția *RES* (titutor) *REIP* (ublicae) iar jos în câmp legenda *CONSB*, adică Constantinopol oficina *B* (atelierul 2).

Altă variantă a pieselor lui Valentinianus au reprezentat pe revers pe împărat cu labarum în mâna stângă, iar cu dreapta ține de păr un prizonier; legenda la aceste piese este deasemenea în cerc *GLORIA ROMANORVM*, iar jos în câmp inițialele orașului Cyzicus, unde au fost bătute.

Ultima piesă din tezaur este bătută în timpul lui Valens și înfățișează pe avers bustul împăratului, împodobit și ornat, având în cerc legenda *D* (ominus) *N* (oster) *VALENS P* (ius) *F* (elix) *AVG* (ustus), iar pe revers reprezentat împăratul în picicare, cu labarum în mâna stângă, iar cu mâna dreaptă ține un prizonier de păr.

În cerc legenda *GLORIA ROMANORVM* și jos inițialele *S* (acra) *M* (oneta) *K* (yzicus).

Din descrierea de mai sus se trage concluzia, că acest tezaur a fost îngropat în anul 378 d. Cr., care corespunde cu anul morții lui Valens.

Faptul că piesele au fost bătute în cinci orașe monetare, indică nevoia și marea afluență de monete în regiunea orașelor noastre de pe țărmul Mării Negre, ocupate în antichitate de coloniștii romani, pentru marea lor bogăție și importanță din punct de vedere comercial.

Tabloul ce urmează este oglinda fidelă a acestui tezaur, de unde se pot trage concluziuni mai ample de cei interesați.

ORAȘE MONETARE	Constantius II (337—361)	Constantius Gallus (caesar) (350—354)	Valenti- nianus I (364—375)	Valens (364—378)	Totalizat pe orașe monetare
<i>Constantinopolis</i>	21	7	1	—	29
<i>Cyzicus</i> . . .	10	4	1	1	16
<i>Nicomedia</i> . .	24	2	—	—	26
<i>Heraclea</i> . .	5	2	—	—	7
<i>Sirmium</i> . . .	1	—	—	—	1
	61	15	2	1	79

GEORGE BUZDUGAN

UN NOU TIP MONETAR DACIC

Ne-a' căzut în mână de vreo câțva timp o minunată serie de monete barbare, interesante nu numai prin frumusețea rară a stilului, dar mai cu seamă prin noutatea tipului, niciodată întâlnit până acum. Desigur, obiectiv judecând, faptul nu ar avea de ce să ne surprindă au fost destul de multe neamuri barbare și prea puțin se știe încă despre ele, astfel încât descoperirea a „ceva nou” din viața lor nu poate fi chiar atât de neașteptată. Totuși, trebuie să mărturisim că ea trezește mai totdeauna în suflete un neastâmpăr ce nu se potolește decât odată

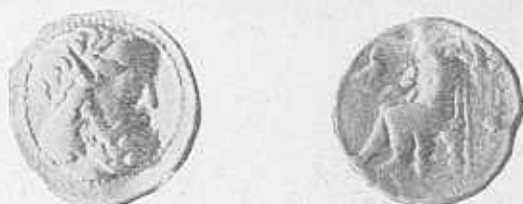

cu închegarea convingerii de nesdruncinat, lipsită până și de cel mai mărunț fir de îndoială, că într'adevăr, o altă taină a trecutului s'a limpezit.

Monetele despre care va fi vorba sunt asemănătoare în multe

privește tetradrachmelor macedonene, dela care au împrumutat și tipul, și înfățișarea, aspectul general. Am afirmat că sunt asemănătoare pieselor macedonene și ne-am ferit să spunem că le copiază modelele; căci, spre deosebire de ceea ce ades se întâmplă în numismatica barbară, din elementele clasice împrumutate, artistul nostru a reușit să creeze, în fiecare din cele trei piese ale seriei, o operă cu totul nouă, cu o viață aparte, o operă originală. Deabia după ce le vom cunoaște mai bine ne vom da seama de temeiul acestei afirmații.

Pe avers, monetele prezintă — toate sunt la fel — capul încunurat cu lauri al lui Zevs, în profil spre dreapta. Figura zeului are trăsături de o regularitate impresionantă, părul buclat mărunț și privirea luminoasă. Gura, destul de clar desenată, e împodobită cu o barbă ondulată și mustăți mari, răsucite în sus. Acolo unde mâna gravorului barbar s'a arătat mai puțin meșteră e în felul cum a fost redat gâtul: prea îngust. Un cerc de perle mici — aproape tras cu compasul — înconjoară chipul zeului. Privit în totul sau cercetat în cele mai mici

amănunte, portretul e o strălucită realizare a genului, depășind cu mult nivelul obișnuit al artei barbare.

Reversul ni-l înfățișează pe același Zevs, în atitudinea pe care tetradrachmele lui Alexandru cel Mare au făcut-o atât de cunoscută: șezând pe tron spre stânga, rezemându-și o mână în sceptru, iar în cealaltă ținând o acvilă, spre care țințesc privirile sale. În câmpul monetei, dealungul sceptrului, se înșiră de sus în jos câteva caractere stângace — din care totuși se vede clar intenția de a copia legenda clasică ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ. Dealtfel, și sub alte privințe — ca stil sau ca execuție, spre exemplu — reversul e cu mult inferior aversului. Lipsa oricărui simbol ne împiedică să descoperim atelierul monetar în care a fost bătută piesa luată ca model.

La cântărire, am aflat cifre surprinzătoare: 16,87 gr., 16,43 gr. și 16,15 gr. — adică aproape greutatea tetradrachmelor macedonene, — care atârnă cam vreo 17,46 gr. În general, monetele barbare sunt mult mai ușoare decât piesele grecești imitate. Diametrul, la toate cele trei exemplare, e de 25 mm.

O observație foarte interesantă se poate face privitor la izbitoarea asemănare dintre cele trei piese, ce merge până la identitate. Nu numai că ele sunt opera aceluiași artist, dar desigur au fost bătute și cu aceeași stanță.

Mai e și un alt element care desvăluie întrebuintarea unei stanțe unice: înclinarea pe care o face axa reversului față de aceea a aversului. Ele formează același unghi la toate cele trei piese — ceea ce denotă că toate au fost bătute la intervale foarte mici una după alta.

Un amănunt de remarcat: fiecare monetă prezintă pe avers o tăietură nu prea adâncă. Fenomenul e foarte frecvent în numismatica dacică; mai cu seamă monetele găsite în Moldova au astfel de incizuni. Ceea ce e curios — și aici, intervine deosebirea față de exemplele cunoscute până acum — e că această tăietură nu începe, cum ar fi normal, de la marginea monetei mergând spre interior. Ea e localizată chiar pe chipul zeului, rupând în două coroana de lauri — pe un exemplar — sau coborînd dealungul gâtului — pe celelalte două. În asemenea condiții e greu de presupus o încercare de a verifica me-

talul; neîncercătorul dobânditor al acestor piese putea foarte bine să o facă, respectând chipul zeului. Pe de altă parte, inciziile sunt atât de superficiale, încât trebuia să fie un prea priceput cunoscător, pentru a-și da seama numai dintr'atât de calitatea aliajului. Se pare că aceste tăieturi aveau cu totul alt rost: o demonetizare, sau poate mai degrabă au o semnificație religioasă. Nu putem ști.

Acestea sunt monetele ce alcătuiesc seria barbară necunoscută ochilor noștri până acum. Ele reprezintă un rar exemplu de tipuri combinate — aversul împrumutând chipul lui Zeus de pe staterii lui Filip al II-lea, iar reversul fiind aidoma celui al tetradrachmelor lui Alexandru cel Mare. Monete de genul acesta sunt descrise de Pink; dar acolo aversul e copiat de pe piesele lui Alexandru — capul lui Herakles împodobit cu pielea leului nemean, iar reversul după cele ale lui Filip — călărețul. Asemenea tipuri presupun din partea meșterului gravor o mai largă concepție artistică; el nu se mai mărginește la o simplă imitare a piesei pe care o are sub ochi, ci mai

întâi își alege modelele, apoi le combină, dând astfel o notă originală operei sale.

Plecând dela această observație și întemeindu-ne pe frumusețea stilului, de o puritate aproape clasică, și pe concordanța dintre greutatea pieselor noastre și aceea a tetradrachmelor macedonene, ne credem îndrituiți să socotim acest tip monetar ca unul din cele mai vechi din numismatica barbară. El se desprinde net din mulțimea emisiunilor de o execuție rudimentară, cu chipurile omenеști schimonosite până la a le face de nerecunoscut și cu reliefurile plate, ce răsar în tot veacul al II-lea și I-ul înainte de Christos. În niciun caz, nu poate fi contemporan cu ele; cu mult mai vechiu, desigur.

Cărui neam barbar poate fi atribuit? E foarte greu de stabilit. Datele pe care le cunoaștem despre răspândirea sa geografică sunt cu totul insuficiente; știm doar că aceste trei piese provin toate din Craiova, din același centru de intensă viață dacă, pe care alte descoperiri monetare l-au impus atenției noastre în mai multe rânduri. Să fie și acest tip, ca și celelalte găsite în regiunea citată, o operă a acelorași neastâmpărați Daci craioveni? Imposibil nu este; și celelalte tipuri provenind de acolo — tezaurul de monete cu dublul cap al lui Zevs, sau piesele din tezaurul dela Sărbătoarea, imitând staterii orașului Larisa — sunt realizări de o artă mai înaltă, față de stilul monetelor bătute de Dacii din alte părți. În orice caz, e o simplă ipoteză pe care o propunem astăzi, așteptându-i cu nerăbdare verificarea.

OCTAVIAN OCT. ILIESCU

TAVĂ DE ARGINT ÎNCRUSTATĂ CU MONETE ANTICE

În colecția Muzeului Numismatic al Băncii Naționale a României figurează sub No. 13.042—13.050 o tavă de argint în care se găsesc încrustate următoarele monete antice (Fig. 1-2):

1. Un stater de argint bătut în Grecia la Argos între anii 400—359 în. d. Chr.

El reprezintă pe avers capul Herei, cu un stephanos, ornat cu frunze, spre dreapta, iar pe revers legenda *APTEION* și sub ea doi delfini despărțiți printr-o baghetă.

Execuția artistică a scției lui Zeus, atât de mult adorată în Argolida, are o factură distinctă de celelalte monumente artistice din aceea epocă, păstrând însă atitudinea maestrasă și demnă care o caracterizează.

Piesa a fost bătută în epoca de înflorire a artei grecești, care s'a dezvoltat sub influența marilor artiști Skopas și Praxiteles.

În lucrarea *Die Antike Münze als Kunstwerk* a lui Kurt Regling, apărută la Berlin la anul 1924, găsim sub No. 666/7 două monete de acest fel cu capul zeiței Hera, dintre cari una se deosebește de cea

Fig. 1

Fig. 2

descrișă mai sus prin faptul că între cei 2 delfini se găsește un lup; iar a doua piesă are reversul cu totul diferit.

2. Un stater bătut de Locrii Opuntici, înfățișând pe avers capul Persephonei, împodobit cu spice, cu cercei și cu un colier de perle. Deși atributele zeiței sunt asemănătoare cu ale mamei sale Demetra, identitatea divinității poate fi ușor stabilită prin înfățișarea sa plină de tinerețe și de gingășie.

Pe revers *ΟΙΟΝΤΙΩΝ*. Ajax cu cască în cap, în atitudine de luptă, ține în mâna dreaptă sulița, în stânga scutul; iar sub scut este o frunză de stejar.

Ajax, supranumit Locrianul, fusese fiul lui Oilios, regele Locri-

enilor și era considerat ca cel mai mare erou al Locrilor Opuntici.

3. O tetradrahmă a Ligii Chalcidice, bătută în Olynthus între anii 400—350 în. d. Chr.

Această piesă înfățișează pe avers pe Apollon, iar pe revers o chitară și legenda *ΧΑΛΚΙΑΕΩΝ*.

Apariția chitarei pe reversul piesei trebuie pusă în legătură cu cultul divinității de pe avers, care reprezenta idealul perfect al tinereții și curajului și avea darul să farmece pe zeii nemuritori prin acordurile chitarei sale după cum ni se relatează în Iliada.

4. O tetradrahmă bătută în Macedonia I în timpul stăpânirii romane. Această piesă înfățișează pe avers capul zeiței Artemis Tauro-polos, spre dreapta, într'un scut macedonean.

Înapoia capului zeiței se vede tolba cu săgețile, iar scutul este împodobit pe margine cu grupuri de semicercuri concentrice și grupuri de globule.

Pe revers piesa ne înfățișează într-o cunună de stejar măciuca lui Hercule și legenda *ΜΑΚΕΔΟΝΩΝ ΠΙΡΟΘΣ*.

Astfel de monete au fost bătute între anii 158—150 în. Chr. și au circulat foarte frecvent pe teritoriul țării noastre.

5—6. Două tetradrahme dela Vespasian bătute între anii 69—79 d. Chr., pentru insula Cipru.

Aceste tetradrahme ne înfățișează pe avers capul lui Vespasian, având legenda *ΑΥΤΟΚΡΑΤΩΡ ΟΥΕΛΙΑΙΑΝΟC ΚΑΙCΑ (ΡΟC)*, iar pe revers pe Zeus ținând în mâna dreaptă o cupă, în stânga sceptrul.

Legenda reversului acestor piese este *ΕΤΟΥC ΝΕΟΥ ΙΕΡΟΥ Η* (în anul al 8-lea).

7. O tetradrahmă dela Ptolomeu VII, regele Egiptului, (169—118 în. Chr.), bătută între anii 169—116 în. Chr.

Această piesă înfățișează pe avers capul lui Ptolomeu VII, iar pe revers vulturul ptolemaic și legenda *ΠΤΟΛΕΜΑΙΟΥ ΒΑΣΙΛΕΩC*. În câmpul piesei se vede monograma *LKA*=Anul 24 și *ΠΑ*=Paphos, ceea ce înseamnă că a fost bătută în anul al 24-lea de domnie a lui Ptolomeu VII și în monetăria din Paphos, oraș în insula Cipru.

8—9. Idem 2 tetradrahme dela Ptolomeu al XIV—XVI-lea (51—29 în. Chr.), bătute tot în insula Cipru.

Această tavă constituie un nou exemplu de utilizarea monetelor antice pentru împodobirea unor obiecte mai noi, căci tava nu este mai veche de prima jumătate a sec. XIX¹).

NICOLAE SPOREA

1) Alte exemple a adus d. Const. Moisil în studiul *Podoabe monetare*, publicat în această revistă Nr. 100 din 1934.

GEORGE OLSZEWSKY

Dispariția neașteptată a lui George Olszewski, mort în floarea vârstei la 5 August 1943, a fost o lovitură nu numai pentru Societatea Numismatică Română, ci și pentru întreaga viață noastră culturală. Căci în calitatea sa de mare amator de opere de artă și de pasionat colecționar al antichităților naționale, a reușit de o parte să salveze nenumărate produse ale artei noastre vechi, populare și culte, de altă parte a izbutit să adune un însemnat număr de monumente culturale din trecutul poporului nostru, pe cari le-a pus cu cea mai mare bunăvoință la îndemâna cercetătorilor și a publicului.

George Olszewski nu considera comorile artistice și culturale, pe care le-a strâns cu multă muncă, pricepere și gust ales, cum și cu mari sacrificii bănești, ca bunurile sale proprii, destinate să-i satisfacă ambiția și pasiunea sa personală, ci le privea ca o bogăție națională, menită să servească drept material de studii pentru specialiști și ca mijloace de instrucție pentru publicul mare.

De aceia în ultimii 25 de ani ele au fost înfățișate la numeroase expoziții organizate în București și în câteva orașe de provincie. De asemenea atât el, cât și alți cercetători au studiat anumite sectoare din aceste colecții și au publicat lucrări interesante pe baza materialului de acolo.

Pe lângă produse de ale artei vechi românești, populare și culte, colecțiile lui George Olszewski cuprindeau numeroase documente și sigilii din Țara Românească, Moldova și Transilvania; cărți rare românești și străine privitoare la Români; stampe, litografii și tablouri de ale pictorilor și desenatorilor noștri din trecut și de ale celor străini cari au lucrat pentru noi; icoane pictate pe lemn, pânză și sticlă; mobilier religios și civil, costume, obiecte de podoabă, monete și medalii, cum și arme vechi și noi. O splendidă colecție de ceasornice vechi, de perete și de buzunar, de formele cele mai variate și mai curioase completa cu mult succes acest adevărat muzeu de artă și antichități.

Prima ocazie de a înfățișa publicului o parte din colecțiile sale s'a prezentat în anul 1919, când Liga Culturală organizând o expoziție a războiului de întregire, George Olszewski a expus acolo colecția sa de arme vechi și noi. Această colecție împreună cu cea a Arsenalului Armatei au format pe urmă fondul principal al Muzeului Militar Național.

În anul 1924 cu prilejul Congresului internațional de Studii Bizantine întrunit la București, a expus la Arhivele Statului bogata

și frumoasa sa colecție de iccane vechi și de odoare bisericești cu caracter bizantin.

Un an în urmă înființându-se la Arhivele Statului un muzeu de documente, manuscrise, sigilii și cărți vechi românești, însoțit de o mare expoziție de stampe și hărți privitoare la trecutul nostru, George Olszewski a expus în acest muzeu o mare parte din colecțiile sale de acest fel și în acelaș timp a muncit cu toată pasiunea la aranjarea artistică a sălilor. Pentru serviciile aduse acestui muzeu și pentru faptul că și-a lăsat colecțiile expuse aici mai mulți ani, a fost numit director onorific al muzeului.

În Decembrie 1928 cu prilejul serbărilor comemorative ale unirii tuturor Românilor, s'a organizat în sălile Muzeului Arhivelor Statului o impozantă expoziție de documente, stampe, hărți și planuri privitoare la trecutul Transilvaniei, Banatului, Crișanei și Maramureșului. Cele mai multe din obiectele expuse făceau parte din colecțiile lui George Olszewski, care a publicat în acest scop un splendid catalog al expoziției.

Cățiva ani în urmă, la 1936, Societatea Numismatică Română organizând la Cluj un congres de numismatică și arheologie, însoțit de o expoziție de moneți și antichități, George Olszewski a participat la această expoziție cu unele din obiectele sale vechi.

Iar în cursul anului 1942 el și-a transportat o parte din colecții la Târgoviște, spre a completa Muzeul Regional, pe care l-a înființat acolo d. C. Dimitriu, cunoscutul intelectual, om politic și mare patriot dâmbovițean.

În sfârșit în Mai 1943 gravurile și litografiile editate de fostul locot. colonel D. Papasoglu și aflătoarea sa colecție lui George Olszewski, au fost prezentate la ședința Societății Numismatice Române, în care d. Dr. N. Vătămanu a ținut o conferință despre activitatea arheologică, numismatică și artistică a acestui neobosit cercetător.

Amintim în treacăt că George Olszewski a fost primul director al Muzeului Toma Stelian și că a expus acolo o parte din gravurile și tablourile din colecțiile sale.

Din scrierile sale amintim articolul: *Un disc de argint dela marele vornic Șerban Cantacuzino*, publicat în *Cronica numismatică și arheologică* IV (1923) p. 46; apoi publicațiile: *Covoare vechi românești*, București 1926 (cu 10 planșe în culori); *Transilvania* (catalogul expoziției) București 1928; *Bucureștii Vechi, note istorice și stampe*, București 1929 (cu 12 planșe în culori).

CONST. MOISIL

STEAGUL LUI CONSTANTIN VODĂ IPSILANTI

I. P. S. S. Mitropolitul Visarion, șeful Misiunii Române Bisericești pentru Transnistria, cu sediul la Odesa, a trimis Muzeului Militar Național din București, însoțit de adresa Nr. 1766 din 20 Februarie 1943, un steag domnesc românesc, vechiu, ce a fost cumpărat, împreună cu alte obiecte de muzeu, din târgul obiectelor de ocazie din acel oraș.

Examinat în de aproape, steagul prezintă pentru trecutul nostru istoric un îndoit interes: întâi, că este, după cum vom vedea mai la vale, un steag domnesc românesc original, iar în al doilea rând, că este, pare-se, singurul exemplar cunoscut până în prezent, care datează din timpul Domnitorilor fanarioți (Fig. 1).

Fig. 1

Steagul se înfățișează astfel: are stofa de mătase, de formă dreptunghiulară, lungă de 0,800 m., lată de 0,670 m. și de culoare albă bătând din cauza vechimii în galben, cu multe tăieturi și rosături; de jur împrejur tivită cu un galon de mătase, lat de 0,025 m., însă cu țesătura deosebită de restul pânzei.

La mijloc se vede o ghirlandă formată din două ramuri de măslin, cu frunze verzi, ale căror cozi se ating în partea ei de jos, pe când vârfurile doar se apropie lăsând o mică distanță între ele; ghirlanda este timbrată cu o coroană princiară de coloare roșie și cu cruce galbenă.

Câmpul, aproape circular, închis de ghirlandă, este pictat jumătate — cea de sus — în culoare albastră, iar cea de jos în culoare verde; pe jumătatea de sus, anume în partea dreaptă, se află pictat, în negru, vulturul Țării Românești cu crucea de aur în cioc, conturnat și în poziția de a-și lua sborul, iar în stânga, capul de bour al Moldovei privind spre vultur, în culoare neagră deschisă; dedesubtul lor se încrucișează patru țevi de tun, dispuse câte două, cu gurile îndreptate spre marginea pânzei steagului, două prăjini — poate chiar sulite — de steaguri, dispuse simetric de o parte și de alta, două goarne și două săbii dispuse la fel, două tebe precum și două scuturi sau probabil o cască (nu se distinge bine), toate pictate în culoare cafenie.

Intreaga pictură este pe o pânză separată de mătase, de forma și mărimea câmpului cuprins de ghirlandă, aplicată pe pânza steagului și tivită pe margine cu un șnur subțire de fir galben.

Din fiecare colț al pânzei pornește în spre centru, însă numai până la ghirlandă, câte o fâșie lată de mătase de aceeași calitate, țesătură și culoare ca aceea a galonului mărginaș. Pe aceste fâșii, la colțurile pânzei steagului, sunt două feluri de monograme, dispuse câte două în sens opus — diagonal. Literele care formează monogramele sunt scrise cu cerneală roșie, peste care s'a aplicat praf auriu, iar deasupra fiecăreia se află câte o coroană princiară cu cruce.

La fel pornește spre centru, dela mijlocul fiecărei laturi a pânzei steagului, însă tot numai până la ghirlandă, câte o fâșie de mătase de aceeași calitate, țesătură și culoare ca cele diagonale pe care sunt monogramele.

Pe cealaltă față sunt exact aceleași figuri, însă nu pe dosul pânzei primei picturi, ci pe o altă pânză de aceeași mărime și formă, aplicată pe steag în acelaș mod, la fel sunt aplicate și fâșiile care o brăzdează diagonal și în cruciș. Există totuș următoarea deosebire: vulturul ia locul capului de zimbbru, iar o categorie de monograme ia locul celeilalte.

Dacă privim cu atenție steagul și dacă ținem seama de figurile pictate pe el, precum și de monogramele de pe colțuri, observăm din capul locului că avem de a face cu un obiect istoric care datează încă din epoca fanariotă și iată de ce:

Este știut, că primul domn fanariot, Nicolae Mavrocordat, după ce a fost mutat, la 1716, din Moldova în Țara Românească, a pus în sigiliul țării și chiar în sigiliile sale personale, stema Moldovei alături de a Țării Românești. Aceste două steme — a Moldovei și a Țării Românești — erau, la început, timbrate fiecare separat cu câte o coroană, mai târziu însă le găsim sub o coroană comună¹⁾. În felul acesta, stema unită se continuă, cu mici excepții, sub toți Domnii fanarioti, cari au stăpânit în amândouă principatele, pe câtă vreme cei cari n'au domnit decât într-o singură țară întrebuințează de regulă numai stema țării respective²⁾. De altfel Domnii fanarioti se datorește inovația amintită mai sus, dar tot lor se datorește și întocmirea stemei unite a celor două principate prin așezarea alături a bourului moldovean și a acvilei muntene, compoziție care a fost reluată apoi la anul 1859, când s'a făcut unirea principatelor³⁾. Însăși sigilografia românească numără printre raritățile sale o serie întreagă de sigilii domnești, cari pe lângă stema țării au și stemele județelor din țara respectivă⁴⁾.

Dela început se luase însă obiceiul ca locul de frunte — (cel din dreapta heraldică) — să-l ocupe stema Moldovei; cu toate acestea sunt destul de numeroase cazurile când în acest loc găsim stema Țării Românești⁵⁾. Cât privește steagul de care ne ocupăm, observăm că el posedă ambele cazuri, adică pe una din fețe capul de bour ia locul întâi și vulturul al doilea, iar pe cealaltă vulturul ia locul întâi și capul de bour al doilea.

Acest tip de stemă unită a principatelor, îl găsim pe sigiliul lui Alexandru Ipsilanti pe un act din anul 1797, la Mihail Suțzu pe un act din 1801 și la Constantin Ipsilanti pe un act din 1803⁶⁾.

Astfel stând lucrurile în ceea ce privește înfățișarea steagului, se naște întrebarea: căruia Domn fanariot a aparținut acest însemn domnesc românesc și cum de a ajuns el pe meleagurile rusești?

În această privință, atât monogramele din colțurile sale, cât și evenimentele politice din Principatele române în decursul epocii fanariote, ne vor da, credem, răspunsul căutat.

1) Const. Moisil, *Stema României*, București, 1931, p. 15.

2) Const. Moisil, *Primele pene cu stemele unite a Moldovei și Țării Românești*, în Bulet. Soc. Numism. Rom. XVIII, 1923, pp. 60, 90 și 91.

3) Const. Moisil, *Stema României*, București, 1931, p. 15.

4) Const. Moisil, *Studii de sigilografie românească*, în Rev. Arhivelor, vol. II, Nr. 4—5, București, 1927—1929, p. 140.

5) Const. Moisil, *Stema României*, București, 1931, p. 15.

6) Const. Moisil, *Studii de sigilografie românească*, în Rev. Arhivelor, vol. II, Nr. 4—5, București, 1927—1929, p. 144.

Să examinăm deci, pe rând, acești doi factori.

Pe două colțuri opuse — în diagonal — este monograma KB iar pe celelalte două, dar tot opuse, se află monograma YHC, (Fig. 2—3).

Prima monogramă, se vede ușor, este formată din două litere grecești: K (kapa) și B (vita), corespunzătoare lui C și V latin. Aceste două litere formează inițialele cuvintelor Constantin Voevod.

Fig. 2

Fig. 3

A doua monogramă, deși pare-se a fi mai complicată, este formată din trei litere: două grecești Y (ypsilon) și H (pi), iar a treia slavonă C corespunzătoare literei latine S. Prin urmare cele trei litere din monograma noastră Y.P.S. corespund inițialelor cuvântului Ypsilanti, deci tocmai numelui de familie al Domnului arătat de prima monogramă.

Prima și a doua monogramă cetite dau cuvintele: Constantin Voevod Ypsilanti.

Ar părea poate lucru ciudat că printre literele grecești din a doua monogramă să fie și una slavonă. Totuși, ținând seama de relațiile lui Constantin Ypsilanti cu Rușii, nu mai rămâne nicio îndoială că Domnul fanariot a putut să adopte în monograma sa și litera slavă arătată mai sus.

Cât privește faptul că steagul a ajuns în Rusia, este lesne de înțeles, dacă ținem seamă de strânsele relații ale lui Ypsilanti cu Rușii și de evenimentele politice, la care, în tot timpul, Domnul fanariot a luat parte, jucând chiar un rol însemnat.

Astfel, Constantin Ypsilanti, născut la anul 1760, fiu al lui Alexandru Vodă Ypsilanti, fusese ca și tatăl său mare dragoman al Porții (1796—1799) și apoi domn al Moldovei (Noemvrie 1799—Fe-

bruarie 1801⁷). La 19 August 1802 e călătorit la Constantinopol ca Domn al Țării Românești, grație sprijinului diplomatic prusian și rusesc și abia în Noemvrie își ia scaunul în primire⁸).

Plin de idei liberale, Constantin Ypsilanti s'a străduit pentru o liberare generală a creștinilor supuși Turcilor, iar ajutorul acordat Sârbilor era numai o parte a acestui program. Cât primește Principatele române, el visa unirea lor într'un singur stat numit Dacia, al cărui rege ar fi fost dânsul⁹). Și trebuie recunoscut faptul că în luna Decemvrie 1806, în urma luptei dela Glodeni, de pe Ialomița, în care Turcii sunt bătuti, iar Rușii învingători, Constantin Ypsilanti se întoarce în capitală cu titlul obținut dela Ruși de „domn al Moldovei și al Țării Românești“, deci din Decemvrie 1806 până în August 1807 a domnit efectiv ca domn al ambelor principate, la care trebuie să se adauge și Basarabia turcească¹⁰). Hrisoavele ce ni s'au păstrat din această scurtă domnie arată pe acest Domn că se intitulează „Domn al Moldovii și Valahiei“ sau „Domn amândouă țărilor, Moldovii și Valahiei“¹¹).

Constantin Ypsilanti, ajuns Domn al ambelor principate, reînoi, cu prilejul izbucnirii războiului ruso-turs, legăturile cu Sârbii. Ceva mai mult, se răspândise știrea chiar în București, că Sârbii vin în delegație să roage pe comandantul oștirilor rusești să le dea ca guvernator și suveran pe Constantin Ypsilanti, care-i așteaptă cu nerăbdare. „În acest caz, — zice consulul englez din București —, Basarabia (Buceagul), Muntenia, Moldova și Serbia vor fi supuse unui singur conducător¹²)“. Iar marchizul de Saint-Aulaire, secretarul lui Ypsilanti, scrie într'un memoriu pe care nu-l semnează „că principatele, chiar în interesul Rusiei și al Porții, trebuiesc unite într'un singur stat și trebuie să li se alipească și Basarabia (Buceagul)¹³).

La anul 1807 Constantin Ypsilanti se stabilește cu familia și câțiva boieri la Kiev. Soarta acestui om care pusese la cale atâtea planuri și acțiuni politice, a fost tristă. Bănuit pe nedrept se pare, că uneltește cu boierii rămași în țară, i se poruncește să se mute

7) I. C. Filitti, *Arhiva G. Gr. Cantacuzino*, București, 1919, Anexe; E. Rizo Ramgabé, *Livre d'or de la noblesse phanariote*, Atena, 1892, p. 154.

8) V. A. Urechii, *Ist. Rom.*, VIII, u. 309, 686—688; N. Iorga, *Acte și Fragmente*, II, pp. 371, 376.

9) Memoriul lui Langeron, la Hurmuzaki, *Documente*, supl. 1—3, p. 103.

10) N. Iorga, *Acte și Fragmente*, II, p. 420.

11) V. A. Urechii, *Ist. Rom.*, IX, p. 101, 131 și 139.

12) P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 23.

13) *Ibidem.*, p. 21.

mai în interiorul Rusiei, la Moscova, unde, după câțva timp petrecut în acest oraș, obține, grație sprijinului principelui Adam Czartoryski, să se întoarcă la Kiev¹⁴).

La 1816 moare, în acest oraș, lăsând în Rusia un fiu hrănit cu marile lui planuri și iluzii nerealizate.

Iată, prin urmare, o serie întreagă de fapte care ne îndreptătesc să credem că steagul despre care este vorba a rămas în Rusia, fie la Moscova, fie la Kiev sau aiurea în această împărăție, unde s'a păstrat probabil în vreun muzeu sau la vreo casă particulară până în timpul războiului actual, când din motive de altfel lesne de înțeles, a fost scos în piața Odesei și pus în vânzare.

A fost totuși un fericit prilej ca acest însemn românesc să fie cumpărat de cunoscători în ale trecutului nostru istoric, care l-au salvat dela o adevărată distrugere.

Astăzi steagul se găsește în colecțiile Muzeului Militar Național din București și pus la locul de cinste alături de celelalte insemne vechi domnești, fiind înregistrat în inventarul general la Nr. 17.640.

*ANTON D. VELCU

O NOUĂ STAȚIUNE NEOLITICĂ: ZLODICA-COTNARI

Printre excursiile pe care le-am făcut anul acesta, cu prilejul unei vacanțe petrecute la Cotnari, a fost și un drum la acea Mecca a arheologiei preistorice românești, Cetățuia dela Cucuteni-Băiceni. Despre piesele recoltate cu această ocazie, voi vorbi mai târziu, deocamdată vreau să descriu aci un neașteptat epilog al acestei excursii, anume descoperirea unei noi stațiuni neolitice. Spun epilog fiindcă, fără piesele aduse dela Cucuteni, stațiunea de care e vorba ar fi continuat să rămâie necunoscută. În adevăr, luând cunoștință de ele și cercetându-le cu un interes deosebit, părintele dela Cotnari mi-a declarat, că și sfînția sa găsise, acum un an, „un fund de vas de dimensiuni mari“, cum și „un vas de formă curioasă, care ar putea fi și el foarte vechiu“. Puțin mai târziu piesele se găseau în mâinile mele. Ele erau, în adevăr, străvechi: fundul de vas provenea dela unul din acele „chiupuri“ de dimensiuni mari, des întâlnite în săpăturile dela Cucuteni și alte stațiuni neolitice, iar vasul, acoperit complet cu mortar, amintea ca formă și detalii, „suporturile de vase“ carac-

14) N. Iorga. *Acte și Fragmente*, II, p. 146.

teristice civilizației de tip A, dela Cucuteni. Ulterior, procedând la curățirea piesei, am constatat că sub mortar se conservase, în condiții deosebit de bune, o decorațiune pictată, având ca motiv principal spirala în S, caracteristică civilizației amintită mai înainte și totodată întâlnită în civilizațiile Orientului și Asiei, ca și în cele cu mult mai vechi, din Magdalenian.

În urma acestei descoperiri, am mers împreună cu părintele Ghemu la via sfinției sale, pentru a cerceta locul unde a fost găsit suportul de vas. Cu această ocazie am adunat câteva cioburi, dela suprafața solului, dintre care două poartă resturi de pictură (Tab. VIII, fig. 3). Din nefericire însă, concediul mi se isprăvise și, cu regretul de a nu fi putut face un cât de mic sondaj, a doua zi a trebuit să plec la București.

Via Părintelui Ghemu se află în comuna Cotnari, pe teritoriul satului Zlodica, foarte aproape de cel al satului Cotnari. Ea se situează, în pantă accidentată, pe versantul de ENE al dealului Cătălina, cel mai înalt din regiune. În ultimii ani, părintele Ghemu a început o nivelare a terenului cu care ocazie a găsit, la o distanță de câteva sute de metri de vârful dealului, în peretele drept care mărginește către sud un mic platou, piesele amintite mai sus. Peretele este destul de lung; totuși după cum am putut constata, numai într'un singur loc — locul cu pricina — se văd numeroase cioburi amestecate cu cărbune, la o adâncime de aproximativ 50 cm. față de nivelul platoului. În rest nu am găsit nici cea mai mică urmă. Platoul a fost desfundat nu demult și, după cum m'a asigurat părintele Ghemu, nu s'a găsit nimic deosebit. În schimb, cu ocazia săpării peretelui, în punctul amintit mai înainte, s'au găsit numeroase cioburi care au fost împrăștiate.

Desigur, că cu aceste extrem de insuficiente date, este greu de spus dacă ne aflăm în fața resturilor unei așezări neolitice mai mari, sau numai a câtorva locuințe formând un mic sat. Descoperirea suportului de vas — care după cum se va vedea imediat, este de o calitate excepțională, — pledează în favoarea primei ipoteze. Dar de ce, atunci, la desfundarea platoului, nu s'a găsit nimic și de ce în peretele acestuia, nu s'au găsit urme decât într'un singur loc? Problema nu va putea fi rezolvată decât prin executarea unor sondagii sistematice.

Să adaog, pentru o mai bună orientare, că între această stațiune și cea dela Cucuteni sunt, în linie dreaptă, circa 7 km.

Ceeace dă acestei descoperiri un interes deosebit este suportul de vas (tab. VIII, fig. 1). Piesă de sine stătătoare, deschisă la ambele

capete și destinată să susțină vase de o formă anumită, ea prezintă aspectul unui clopot, așezat cu deschiderea în jos. Partea superioară, evazată pentru a susține vasul, este mutilată. Înălțimea actuală a piciorului este de 28 cm. În partea superioară, în porțiunea cea mai îngustă, (8 cm. diametru), de unde începe evazarea, se găsesc două găuri diametral opuse (1,7 cm. în diametru, fiecare). Baza suportului are un diametru de 16,8 cm. La partea superioară, peretele are o grosime de 0,8 cm.; către partea inferioară el se subțiază pentruca aproape de bază să nu aibă decât o grosime de 0,4 cm.

Modelarea suportului, făcută fără ajutorul roții pe atunci necunoscută, este din toate privințele remarcabilă și dovedește o îndemânare care iese din comun. În adevăr, secțiunile orizontale sunt cercuri aproape perfecte, iar cele verticale, prin axul suportului, reproduc în mod fidel același contur, de o rară eleganță. Acest din urmă fapt s'ar putea explica prin aceea că forma definitivă a suportului a fost dată cu ajutorul unei plăci în care se tăiașe, în prealabil, conturul vertical al suportului.

Excepțional prin execuția și silueta lui, suportul mai este remarcabil și prin pictura pe care o poartă și culorile deosebit de bine conservate, alb și brun roșcat în două nuanțe, la care se mai adaugă și culoarea naturală a lutului). Motivul decorativ este, după cum am mai spus, spirala în „S”, colorată în alb pe fondul brun, care nu este însă omogen, ci format din berzi de grozimi diferite, drepte sau curbe, urmând mișcarea „S”-urilor și formând un foarte reușit ansamblu decorativ, identic cu cel al vaselor și suporturilor de vase găsite la Cucuteni. După cum se vede din figură, la suportul de vase găsit la Zlodica, „S”-urile sunt în poziție verticală, (ceea ce mărește efectul de ansamblu), pe câtă vreme la piesele găsite la Cucuteni, ele sunt, în genere, în poziție orizontală.

În fig. 2 se reproduce desfășurarea suportului de vas și reconstituirea părților lipsă, datorită D-lui R. Pava. După cum se vede, întreaga suprafață a suportului este separată în trei regiuni, prin trei benzi albe, una orizontală, situată la partea superioară a suportului, de unde începe evazarea și altele două transversale, diametral opuse, având la partea lor superioară, cele două găuri amintite mai înainte.

În timpul operației desfășurării, d-l Pava a constatat că, în cele două zone delimitate de benzile transversale, desenele sunt aproape identice și că ele se suprapun în mod satisfăcător. Ceea ce l'a făcut să emită ipoteza, perfect îndreptățită, că S-urile au fost tra-

sate cu ajutorul unui șablon, aplicat pe suport. Cât privește acest șablon, el nu putea fi rigid, ci tăiat într-o materie flexibilă, de exemplu pielea, pentru ca să poată lua forma piesei pe care trebuia aplicat. În acest caz, micile nepotriviri, constatate cu ocazia suprapunerii celor două zone de desene, s'ar datori diformării inevitabile a șablonului, cu ocazia aplicării lui pe suportul de vas. Să adăog că întrebuintarea șablonului se confirmă și prin aceea că unul din „S”-uri depășește baza suportului (vezi fig. 1). — lucru care nu s'ar fi produs dacă desenul ar fi fost făcut fără ajutorul lui. În fine, trebuie adăogată că suportul a fost pictat numai la exterior, probabil după ce a fost ars, și că el porată urmele unui engobe.

Judecând după execuția sa deosebit de îngrijită, suportul de vas dela Zlodica trebuie să fie fost un obiect de cult sau funerar. În legătură cu aceasta trebuie arătat că dacă rolul lui, de a susține un vas, pare neîndoios, în schimb cele două găuri diametral opuse sunt de o întrebuintare nu tocmai lămurită. S'ar putea ca ele să fi purtat niște mânere de lemn, sau să fi servit la fixarea unor vase de formă specială, cu fundul rotund și terminate prin două proeminente prevăzute cu găuri (despre un asemenea vas, găsit la Cucuteni, voi vorbi mai târziu); dar tot așa de bine s'ar putea ca aceste găuri să fi servit la transportarea suportului de vas, în timpul ceremoniilor sau procesiunilor, după cum sugerează d-l Pava, anume trecând prin ele un baston, susținut la capete de doi oameni (fig. 4). Dar atunci, suportul mai putea susține un vas fără a nu oscila în jurul axei formate de baston, punând în pericol vasul și conținutul său? Dacă interpretarea d-lui Pava este justă, atunci este posibil ca, în cadrul cultului, piesa dela Zlodica și cele asemănătoare dela Cucuteni, să fi fost ceva mai mult decât simple suporturi de vase.

În fine, pentru a termina, trebuie să spun că suportul descris — care astăzi se găsește în colecția mea, — este unul din cele mai frumoase exemplare din câte se cunosc și că valoarea lui artistică arată, la autorul său, o pricepere, un gust și o rutină care iese cu mult din comun. Iar dacă la aceasta se adăogă faptul că vasul a fost lucrat cu un șablon și că la contururile șablonului, o mână foarte sigură a adăogă, cu o oarecare neglijență parcă anume voită, unele completări și detaliile fondului, putem trage concluzia că această piesă nu va fi fost unică și că din mâna aceluiaș specialist anonim vor fi eșit încă multe altele, poate mai desăvârșite. Ceeace îndreptățește speranța că stația dela Zlodica ne rezervă plăcute surprize.

MIRCEA HEROVANU

CÂTEVA PIESE INEDITE DIN STAȚIUNEA NEOLITICĂ DELA CUCUTENI

În ultimii doi ani am achiziționat, pentru colecția mea, un număr de piese care provin din stațiunea neolitică dela Cucuteni. Aceste piese sunt:

1. Un vas de lut galben, frumos modelat, purtând o decorațiune liniară colorată în brun închis și brun roșcat, acoperită cu un engobe (Tab. IX, fig. 1). Vasul este întreg; el are o înălțime de 9 cm. și un diametru maxim de 11,5 cm. Diametrul deschiderii și cel al bazei sunt respectiv de 8,8 și 4,4 cm. În figura 1 se vede modelul decorativ al vasului. Un model asemănător a fost publicat de Hubert Schmidt

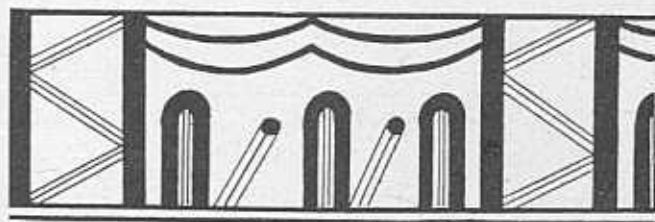

Fig. 1

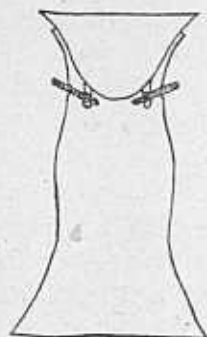

Fig. 2

(Cucuteni, Leipzig 1932, planșa 12 No. 1 și 2, și planșa 21 No. 14). Conservat în condiții deosebit de bune, vasul constituie un frumos exemplar al civilizației de tip B, grupa ϵ . A fost găsit în apropierea dealului în vârful căruia se află stațiunea, împreună cu alte piese, cu ocazia lucrărilor de fortificații făcute în acea regiune.

2. Un vas de lut de culoare roșiatică, fără nici o decorațiune (Fig. 2). Are fundul bombat și prevăzut către margine, cu două proeminente diametral opuse și găurite. Înălțimea vasului este de 7,6 cm., iar diametrul deschiderii de 10 cm. Judecând după neglijența cu care a fost lucrat, acest vas trebuie să fi avut o întrebuințare curentă. Nu este exclus ca el să fi fost așezat pe un suport de tipul celor găsite la Cucuteni, adică pe un tub de argilă, deschis și evazat la ambele capete. După cum se știe, aceste suporturi au,

la partea superioară, două găuri diametral opuse; fixarea vasului pe suport s'ar fi făcut petrecând o vargă prin găurile suportului și ale proeminențelor vasului, sau cu ajutorul a două pene, cum se arată în fig. 2. O altă explicație ar fi următoarea: Vasul este în totul asemănător cu acele „cuptoare mobile” întrebuințate de țărani noștri și denumite *festuri*. El ar putea reprezenta, prin urmare, un test în miniatură.

3. Jumătatea inferioară a unei figurine de lut galben ($6 \times 3, 8 \times 2,2$ cm), reproducă în Tab. IX, fig. 2 A. Figurina a fost bine modelată și redă, în mod just, forma și proporțiile corpului feminin. Mijlocul corpului este ușor strâns, lăsând impresia unei cingătoare. Deasupra șoldului drept se mai vede încă urma unei găuri înguste (o gaură similară se găsea deasupra șoldului stâng). Interesante sunt scobiturile circulare, în număr de opt, răspândite pe picioare, la întâmplare. Ele au, probabil, o semnificație magică, legată de credința că rănirea unei persoane se poate obține reprezentând rana pe figura care o personifică.

4. Jumătatea inferioară a unei figurine de lut galben, cu miezul ocușiu, reproducă în tab IX, fig. 2 B ($9,5 \times 4 \times 3$ cm). Forma taliei și a feselor, destul de bine redată; în schimb linia de despărțire a picioarelor e inexistentă. Plecând dela șolduri și până jos, figurina are câte trei rânduri de găurele adânci, mici și dese. Deasupra șoldului drept, se vede o gaură care, împreună cu cea de deasupra șoldului stâng, astăzi inexistentă, servea la atârănarea figurinei. Aceste două găuri coincid cu vârfurile superioare ale „triunghiului vieții”, ușor incizat și colorat în negru. Latura superioară a triunghiului se continuă în jurul corpului. O a doua bandă orizontală, tot neagră, înconjură gleznele. Partea dela această bandă, în jos, lipsește.

5. Fragment dintr-o figurină din lut galben, reprezentând torsul și picioarele, înfățișate printr-o terminație conică, a unei femei. Figurina, foarte schematic modelată, e reproducă în tab. IX fig. 2 C. Are o înălțime de 5,6 cm. și o grosime de 2,5 cm.

6. Bustul unei figurine din lut cenușiu, de formă plată și având mâinile schițate prin două proeminențe laterale ($4,5 \times 3,5 \times 1,2$ cm.). Figurina are o scobitură circulară, foarte puțin profundă, la sânul drept.

7. Jumătatea inferioară a unei figurine de lut cenușiu ($7,5 \times 2,5 \times 3$ cm), prezentând un accentuat caracter steatopigic (Tab. IX, fig. 3). Numeroase incizări, destul de adânci față de dimensiunile piesei

(1,5 mm adâncime), repartizate în mod regulat pe întregul corp, imită probabil tatuajul. Distribuţia lor este analoagă cu cea constatată la figurinile dela Cucuteni, aparţinând civilizaţiei de tip A (Vezi planşa No. 31 din lucrarea lui H. Schmidt, Cucuteni). Figurina are, deasupra şi dedesubtul ombilicului, două cingătoare în relief, dar numai în jumătatea din faţă a corpului. Ea mai are deasemenea, în dreptul genunchilor, două calote sferice în relief, de 0,5 cm. diametru. Dar ceea ce dă un interes deosebit acestei piese e faptul, că dela genunchi în jos, picioarele sunt înfăşurate în două benzi late, prima din ele prezentând o serie de decoraţiuni incizate, cealaltă neavând nici o decoraţiune. Să fie oare, aceasta, o rămăşită a străvechiului obicei de a lega cadavrele, înainte de a fi înhumate?

8. O lingură de lut galben ($10,2 \times 4,8 \times 2,4$ cm.), cu coada relativ scurtă şi ascuţită. Probabil că aceasta era introdusă într'un mâner de lemn.

9. Trei topoare de piatră ($8,5 \times 4,5 \times 2$ cm.; $10 \times 5,5 \times 2,3$ cm.; $11,5 \times 6 \times 2,5$ cm.), reproduse în Tab. IX, fig. 4).

10. Fragment dintr'o lamă de lut galben, purtând o decoraţiune în bande albe, curbe şi drepte, pe un fond roşcat. Desenele de pe cele două feţe sunt independente. Grosimea lamei este de 0,6 cm., lăţimea de 2,5 cm iar lungimea fragmentului de 6,5 cm.

11. Trei fusaiole de lut. Dintre acestea trebuie remarcată o piesă în formă de trunchi de con ($11 \times 6,8$ cm.).

12. Ultima piesă de care mă voi ocupa, este un corn de os, care, după cum se vede din tab. IX, fig. 5, poartă incizat un răboj, pe o distanţă de 17 cm., lăsând două spaţii libere, de 8 cm. în partea groasă a cornului şi de 5 cm. în partea subţire. Aceasta înseamnă că, în timpul înscrierii, cornul a fost ţinut de partea groasă. Se mai observă deasemenea că inciziile au, în genere, o înclinaţie dispre partea groasă a cornului către cea subţire. Ţinând seama, atunci, de sensul în care trebuie să fie, în mod natural, înclinaţia inciziilor când sunt făcute cu mâna dreaptă şi când sunt făcute cu cea stângă, se constată că cornul a fost ţinut cu stânga şi incizat cu dreapta, mergând dela stânga la dreapta.

Dar ce reprezintă, oare, inciziile de pe corn? Pentru a-şi fixa vorbirea, primitivul a întrebuiţat diferite mijloace mnemonice: noduri pe frânghie, desene grosolane, însemnări lineare, etc. Acesta este cazul oaselor gravate din Magdalenian şi a pietricelelor pictate, cu diferite semne, din Azilian. Dar acestea nu înseamnă scriere. În schimb, aceste semne mnemonice sunt începutul unei foarte lungi

evoluții, a cărei fază finală a fost scrierea, mai întâi pictografică și apoi silabică. Pentru ca semne, de felul celor arătate aici, să reprezinte un început de scriere, ar trebui ca ele să răspundă la două condițiuni:

a) se aibă un înțeles precis pentru întreaga comunitate din care face parte individul care le-a incizat, și

b) ele să reconstitue o propoziție sau o frază, cu alte cuvinte, individual sau în grupe restrânse, aceste semne să reprezinte fragmente bine definite din propozițiunea pe care o reconstituiesc, fragmente care ar putea fi noțiuni (în cazul scrierii pictografice), sau sunete (în cazul celei silabice).

Inutil să mai spun că, cel puțin deocamdată, nu avem nici o posibilitate de a constata dacă aceste condiții sunt îndeplinite sau nu. Unii arheologi s'au crezut în drept să afirme că neoliticii posedau un sistem de scriere. Printre aceștia a fost și profesorul Tafrali dela Iași, care a publicat unele instripții provenite din stațiunile dela Rădășeni, Cosești, Bănești și altele în revista *Arta și Arheologia*, fasc. 7—8, 1931—32). El a crezut că poate stabili unele asemănări de semne, dela o stație la alta și chiar cu semnele unor scrieri ale Orientului. Aceste încercări nu constituiesc însă o probă suficientă pentru teza susținută. De altfel, pentru a reveni la piesa de care e vorba aci, trebuie să spun că pe ea nu apare niciunul din semnele publicate de Tafrali. Problema scrierii neolitice este, cel puțin în momentul de față, în epoca tatonărilor și singura concluzie pe care o putem trage din cercetarea răbojului de care ne-am ocupat, e faptul că, în succesiunea lor, semnele se repetă și că în totalitate, ele atestă o oarecare tendință de sistematizare, condiție strict necesară pentru ca un grup de semne să tindă a reconstitui o frază.

În fine, pentru a termina, se cuvine să adăug că după ce am intrat în posesia acestui corn cu răboj, am constatat că pe un alt corn, tot dela Cucuteni, pe care îl aveam mai demult, ceeace considerasem drept simple scrijilituri la întâmplare, constituiau de fapt, tot un răboj. Din nefericire însă, inscripția de pe acest corn este ștearsă și nici un semn nu se poate identifica.

MIRCEA HEROVANU

SIGILIUL CU LEGENDA TURCEASCĂ A LUI IORDACHE GOLESCU

În studiul său asupra sigiliilor românești cu legenda în limba turcească, după ce a trecut în revistă sigiliile domnești din veacul al XVII-lea, pe ale beizadelelor din veacul al XIX-lea și în cele din urmă sigiliile boierești din aceeași epocă, Dl. Emil Virtosu ajunge la concluzia că ele „au fost destinate dela început special pentru relațiile cu Inalta Poartă, deci pentru documentele externe, ajungând numai în chip cu totul fortuit a fi folosite uneori și în documentele interne, fără totuși ca valabilitatea acestor din urmă documente să fie pusă vreodată în discuție”.

Autorul publică totodată în anexă la interesanta d-sale lucrare, documentul extern trimis Inaltei Porți în anul 1823, prin care demnitarul bisericii, alături de boierii țării, mulțumesc sultanului pentru că a îngăduit păstrarea privilegiilor țării, ridicând în scaun pe domnul Grigore Ghica, document semnat de boieri și întărit cu pecetile lor, majoritatea acestora din urmă având legenda în scriere turcească¹).

Printre facsimilele acestor sigilii se deosebește și acela, care însoțește semnătura lui Iordache Goleșeu, purtând numele său întreg „Iordachi Goleșeu” în caractere turcești²). Acest sigiliu păstrându-se în familie, l-am putut identifica și, de oarece prezintă încă alte două fețe gravate, am socotit că o descriere completă a pecetii—care se arată mai mult sub formă de breloc—poate fi de un interes mai general.

Piatra tăiată în trei fețe este un matostat — un fel de jasp verde cu pete roșcate — montat într-o semilună de aur ajurată, cu ornamente spiraliforme, și prins astfel încât să se poată învârti.

Prima față cu numele Gheorghe Goleșeu în caractere turcești poartă și data care nu se deslușește pe document, și care ținând seama de coincidența cronologiilor, ne dă anul 1798/9, dată când s’au gravat semnătura și inițialele, dacă nu și reprezentarea de pe a treia față. (Fig. 1). (Anul hegirei este 1213).

Cea de a doua față prezintă între două almete încrucișate la bază, de două ori inițialele G ce se împletesc, în caractere latine cursive. (Fig. 2).

A treia față ne oferă o reprezentare curioasă: Într-un cadru de stil *rocaille*, cu linii frânte și cu volute, vedem un călăreț îmbrăcat și

cu capul acoperit, care se apără, cu o secure cu două tășuri, împotriva unei ființe goale, care înaintând spre el îl atacă rotind o măciucă mare deasupra capului. (Fig. 3).

Ce reprezintă oare această scenă? Ne-am gândi la prima vedere la înfățișarea antică a lui Hercule luptând cu vestita lui măciucă împotriva unei Amazoane. Dar unde-i pielea leului din Nemea, care-l caracterizează? Apoi, părul lung care flutură pe spate, modelajul anatomic al siluetei, ne indică limpede că acest personaj gol este o femeie: gravorul, dinadins sau din stângăcie, a făcut-o foarte urâtă prin comparație cu fața călărețului.

Când nu reprezentau figuri de zeități sau portrete de oameni vestiți, gemele antice purtau gravate scene mai complicate, luate din miturile și poemele care erau pe buzele tuturor. În evul mediu, giu-

vaergii utilizau „comoara de motive gotice, compusă din fabulele esopice, romanul elenistic, vrafal de legende ale migrațiunilor popoarelor, basme orientale, din calendarul casnic al reprezentărilor magice ale naturii, așa cum erau alcătuite de Fiziolog, comoara legendelor medievale, a minunilor și a misteriosului *Speculum humanae salvationis*, care păreau lumii de atunci deopotrivă de importante și de demne ca să ia formă²⁾”. Materialul prețios din care se făceau podoabele putând fi topit, pentru a lua mereu aspecte noi pe placul zilei, face ca să nu putem urmări acest repertoriu decât pe fildeșuri sau pe pietre gravate. Pe vremea renașterii, scenele din romane, alegoriile, devizele erau de asemenea fixate pe giuvaeruri.

Urmărind această linie de cercetare, ce comentariu putem găsi la scena reprezentată pe gema noastră, lucrată probabil de un gravor occidental, dar într-o țară în care trebuia să mulțumească un public, care privea mai mult spre răsărit pentru satisfacția sa artistică, pentru că la Viena de pildă, nu s’ar fi gravat o legendă turcească? Rămâne

deci țara noastră sau Constantinopol. Care era romanul în care să se afle scene de viteză care să intereseze deopotrivă pe boierii noștri și pe orientali? Cel care se copia în exemplare cât mai multe de grămătică, dascăli și copii de casă? Care era eroul transformat de Turci în adevărat erou național? Nu putea fi decât Iskender, Marele Alexandru⁴). Cunoșcând aceasta, regele Franței, când a trebuit să-și răscumpere fiul din captivitate, i-a trimis lui Baiazid seria de tapițerii ilustrând romanul lui Alexandru⁵).

Cercetând povestea, constatăm că cel mai potrivit comentariu care se poate aplica scenei care ne interesează, se află în Alexandria, acolo unde e vorba de multele și minunatele ținuturi străbătute de Alexandru și de ființele ciudate cu care a purtat război:

„Și merse mai înainte până ce ajunseră la o țară, și le ieșiră înainte niște femei sălbătice și deteră prin oaste tare cu lemne și cu pietre; și le bătu Alexandru, și pieriră de acelea două zeci de mii, și erau păroase ca porcii și ochii ca stelele“⁶).

Eul mediu s'a îndrăgostit mult de această temă a sălbaticilor; îi găsim reprezentați în sculpturi romanice, iar o tapițerie franceză din veacul al XV-lea — revenim iar la artele minore — înfățișează „Balul sălbaticilor“ unde cele mai nobile doamne ale curții au dansat înaintea regelui cu piciarele goale și cu blăni strânse pe ele imitând o piele păroasă⁷).

În lumea care a luat succesiunea elenismului bizantin, temele învechite de mult în occident, și-au păstrat vreme îndelungată frăgezimea, după cum se constată trecând în revistă întreaga literatură, cât și manifestațiunile artistice.

Ne închipuim deci, că pe piața constantinopolitană se ofereau pietre gravate cu subiecte ce puteau fi cunoscute de contemporani și care păstrau libere fețele pentru gravarea ulterioară a numelui cumpărătorului; aceste „brelocuri“ puteau fi colportate de neguțători. Cererea trebuia să fi fost mai mare decât ne închipuim și cine știe printre ce amintiri de familie vor fi ascunse multe din ele; e cu atât mai probabil cu cât matostatul era căutat pentru însușirile ce i se atribuiau din antichitate și până în zilele noastre. Enumerăm aci virtuțile cu care superstiția îl înzestra în toate timpurile și în toate țările:

„În Egipt, regele Nehepsos purta un matostat gravat pentru a-și vindeca durerile de pânțe. Alții îl considerau drept un talisman care asigura longevitatea. În „Cartea morților“ își avea locul amuleta de matostat pe care sta scris: „Ridică-te din neființă etc....“.

În ruinele babiloniene s'au găsit cilindri de hematit cu-peceți

din cele mai vechi timpuri; lucrul lor dovedește o mare îndemănare artistică.

Galen și alți medici vestiți din antichitate au întreprins vindecări cu aceastră piatră care, fiind un oxid de fier, le-a îngăduit să obțină încetarea ȧmoragiilor. Pliniu și Dioscoride îi atribuiau puterea de a vindeca lăcrămarea și inflamaȧia ochilor.

În Italia, matostatul e numit *pietra delle streghe*, piatra vrăjitoarelor, căci are puterea de a le goni, de a risipi orice vraje și de a feri împotriva deochiului.

Se pare că pe timpul războiului sud-african, mai toȧi Burii purtau asupra lor, atârnat de lanȧul ceasornicului, câte un breloc din acest jasp.

În multe regiuni ale Indiei primul ajutor adus răniȧilor de către indigeni este aplicarea acestei pietre pe rană, după ce s'a muiat în apă.

Astrologii spun că matostatul este amuleta celor născuȧi în zodia scorpiei și a berbecului, deci trebuie evitat de toȧi cei născuȧi în zodia racului. Când i se potrivește zodia, este cel mai puternic talisman al soldatului⁹⁾.

Acest jasp verde pătat cu roșu sau cu brun roșietic, s'a folosit cu predilecȧie drept pecetie sau caston de inel fiind o piatră dură și suferind minunat șlefuirea. Medicina modernă reînvie vechea credinȧă întrebuintând în adevăr un oxid scos din matostat, care oprește sângerarea rebelă.

Credem că semnalarea acestui giuvaer va determina scoaterea la iveală a altor podoabe asemănătoare, aruncând astfel lumină și asupra acestei laturi a vieȧii din trecutul nostru.

BIBLIOGRAFIE

- 1) *Sigilii românești cu legenda în limba turcească* în *Hrisovul* II, 1942, p. 203—212.
- 2) *Ibid.* p. 215 și Pl. I.
- 3) H. Karlinger, *Die Kunst der Gothik* (Propyläen-Verlag) Berlin 1927.
- 4) Rhuvon Guest, *at Iskandar* în *Encyclopédie de l'Islam* Leyde-Paris 1927, p. 568.
- 5) Florent Fels, *Les vieilles tapisseries françaises*, Paris 1924, p. 6.
- 6) *Alexandria*, Casa Școalelor, 1942, p. 47—48.
- 7) Fl. Fels, *op. cit.* pg. 14—15.
- 8) E. Villiers, *Amulette und Talismane*, München 1927, p. 47—48.
- 9) Mulȧumim D-lui Prof. H. D. Siruni care a binevoit să traducă legenda turcească a inelului.

MARIA GOLESCU

MEDALISTICA

Medalia Ligei Navale Române cu ocazia tempestei suferite de distrugătorul „Regina Maria” cu Marele Voevod Mihai la bord.

În luna Ianuarie 1944 se împlinesc cinci ani dela memorabila călătorie făcută pe Marea Neagră de Marele Voevod Mihai de Alba Julia actualul nostru Rege.

În ziua de 4 Ianuarie 1938, distrugătorul „Regina Maria” având la bord pe augustul nostru suveran, a părăsit portul Constanța pentru

a reprezenta țara la serbările care au avut loc cu prilejul căsătoriei A. S. R. Principele Moștenitor al Greciei.

Deși vremea promitea să fie favorabilă, totuși odată eșiți în larg, Marea Neagră a ținut să-și arate urgia ei.

Timp de 36 ore, pe tempestă cum numai Marea Neagră poate arăta, pe un viscol orbitor și în urgia talazurilor care se năpustiau cu toată furia ca să distrugă nava, Marele Voevod apărut cu forțe supraomenești de bravii noștri ofițeri și soldați marinari, a prmit adevăratul botez al mării.

Pentru a immortaliza acest memorabil botez al mării, Liga Navală Română, a bătut o medalie comemorativă.

Ea este de 40 mm. în diametru, având reprezentat pe avers, bustul Marelui Voevod Mihai, în uniformă de străjer, privind spre dreapta și cu inscripția în cerc: M. S. MIHAI. MARELE. VOEVOD. DE. ALBA. IULIA.

Pe revers la mijloc este reprezentat distrugătorul „Regina Maria” navigând în largul mării, deasupra în cerc inscripția: LIGA NAVALA

ROMÂNĂ, iar jos în cinci rânduri, inscripția N. M. S. „REGINA MARIA“ | CU MARIA SA. MARELE. VOEVOD | MIHAI | IN TEM-PESTA DELA | 5-6 IAN. 1938.

Această medalie extrem de importantă și foarte rară, a fost frumos executată de Monetăria Statului, în 200 de exemplare, dintre care: unul de aur, care a fost oferit Marelui Voevod Mihai, 25 de argint oferite ofițerilor și restul de bronz, cari s'au dat bravilor soldați din echipaj.

GEORGE BUZDUGAN

Placheta renașterii artileriei românești. În cursul anului 1943 împlinindu-se un veac dela reînființarea artileriei noastre, în amintirea acestui eveniment s'a bătut o plachetă comemorativă, care se prezintă astfel:

Av. CENTENARUL RENĂȘTERII—ARTILERIEI ROMÂNEȘTI
Bustul regelui Mihai I într'o cadră de frunze de laur, având de asupra coroana regală; legenda: MIHAI I — REGELE ROMÂNILOR. Dedesupt două țevi de tun încrucișate și o granată arzând, toate într'o ghirlandă de frunze de laur și de stejar.

Rs. 1843—1943. Bustul Mareșalului I. Antonescu spre stânga într'o cadră de frunze de stejar și legenda ANTONESCU-MAREȘAL AL ROMÂNIEI-CONDUCĂTORUL STATULUI; dedesupt două tunuri unul de câmp și altul greu.

S'au bătut exemplare de argint și de bronz 90×60 mm. Monetăria Națională.

C. M.

O LĂMURIRE

În ședința comitetului societății noastre dela 13 Mai 1943 d. V. Canarache a dat următoarea lămurire cu privire la articolul său: *Un important tezaur de drahme și oboli din Histria*, publicat în revista aceasta Nr. 171—118 din 1940 și recenzat apoi de d. L. Gattorno în Nr. 123—124 al revistei:

„Articolul menționat a fost citit în ședința publică a Societății Numismatice Române dela 24 Aprilie 1932, cu care prilej s'au prezentat și monetele cu sigle inedite și un tablou al acestor sigle. În „Cronica numismatică și arheologică“ articolul, însoțit de tabloul cu siglele, a apărut în 1940 (Nr. 117—118) în aceeași redacție în care au fost citite în ședința publică a societății din 24 Aprilie 1932“.

Comitetul a confirmat cele declarate mai sus de d. V. Canarache.

INTRUNIRILE SOCIETĂȚII NUMISMATICE ROMÂNE

Anul 1943 (continuare)

Sedința dela 28 Mai. Prezidează d. *Const. Moisil*; secretar d. *Corn. Secășanu*.

Prima parte a ședinței a fost consacrată comemorării locot. col. D. Papasoglu, fost arheolog, numismat și autor al primei istorii a Bucureștilor. Cu acest prilej d. *Dr. N. Vătămanu* a făcut o amplă biografie a acestuia, arătându-i activitatea în aceste domenii și meritele ce și-le-a câștigat pentru știință și insistând asupra importanței acestei activități din punct de vedere național. Comunicarea a fost ilustrată cu numeroase stampe, planuri și hărți editate de Papasoglu pentru propaganda națională, toate puse la dispoziție de d. G. Olszewski din bogata sa colecție.¹⁾

D-l *G. Potra* a vorbit despre vechea colecție de monete, medalii și manuscrise a inginerului P. Peretz, din a doua jumătate a sec. XIX-lea, insistând mai ales asupra seriilor de monete antice ce conținea²⁾.

D-l *Emil Condurachi* a făcut o comunicare despre monetele lui Despot Vodă, interpretând în special legenda de pe talerii acestuia: *vindex et defensor libertatis patriae* și punând-o în legătură cu răscoala lui Despot împotriva sultanului turcesc. De altfel toți Domnii munteni și moldoveni, cari au bătut monete în sec. XVI-lea și XVII-lea au fost rebeli față de Poartă și și-au manifestat prin practicarea dreptului monetar independența.

Sedința dela 13 Iunie. Prezidează d. *Const. Moisil*; secretar d. *Corn. Secășanu*.

D-l *Const. Moisil* face o comunicare despre legendele monetelor lui Petru Mușat, arătând că aceste legende n-au fost până acum deplin lămurite. D-sa amintește despre un memoriu al fostului profesor dela liceul din Suceava W. Schmidt trimis în 1903 Academiei Române, în care se propune lectura *SIMPETRIWOI WOD* în felul următor: *solidus unus moldaviensis Petri Woiwode*. De asemenea părerea lui B. P. Hașdeu, că SIM ar fi cuvânt cuman însemnând „monetă”³⁾.

D-l *Oct. Iliescu* prezintă o monetă barbară imitând stateri de argint din Damastium⁴⁾.

D-l *Corn. Secășanu* prezintă de asemenea o monetă barbară dacă, provenind dintr'un tezaur descoperit de curând. Este o piesă divizionară de tipul drahmelor lui Filip III al Macedoniei.

Partea a 2-a a ședinței fiind consacrată istoriei Bucureștilor. D. *Gh. Potra* a făcut o comunicare despre Bucureștii în epoca lui Tudor Vladimirescu.

Sedința dela 27 Iunie. Prezidează d. *Const. Moisil*; secretar d. *Corn. Secășanu*.

Înainte de a intra în ordinea zilei d. *Const. Moisil*, elogiază memoria membrilor decedați în cursul anului 1942—43: prof. Fr. Stock, D. Z. Furnică, Dr. C. Andronescu, prof. Pericle Papahagi și Th. Zamfirescu.

Se păstrează câteva momente de reculegere în amintirea lor.

D-sa face apoi o comunicare despre ultima lucrare științifică a lui M. C. Sutzu, fost 30 de ani președinte al societății noastre. În anul 1932 fiind în

1) Publicată în *Gazeta Municipală* Nr. 575—578 din 1943.

2) Publicată mai sus p. 219.

3) Publicată mai sus p. 124.

4) Publicată mai sus p. 115.

vârsta de 91 de ani M. C. Sutz a redactat un memoriu în limba franceză, în care își expune teoriile sale supra evoluției monetei romane. Acest memoriu a fost trimis regelui Italiei.

Pr. V. Laurent a făcut o comunicare despre reprezentarea amnarului pe monetele împăraților Paleologi. Invătațul Ducange a publicat în opera sa celebră asupra familiilor bizantine auguste, o emblemă înfățișând o cruce greacă având în cele 4 cantene câte un *B*. El recunoaște în acești *B* figuri de amnare de aprins focul și spune că emblema de mai sus este a orașului Constantinopol. Ea se găsește și pe monetele împăraților Paleologi; de asemenea pe a principilor din Rodos și în stema familiei de Montferrat din Lombardia, înrudită cu Paleologii. Deși unii învățați moderni nu recunosc în cei patru *B* figuri de amnare, cu toate acestea scriitorii medievali din occident și din orient atestă că sunt amnare.

D-l *Corn. Secășanu* a citit mai multe scrisori din corespondența lui M. C. Sutz cu numismații străini, în special francezi, germani, englezi și greci, în care se discută teoriile numismatice și metrologice ale acestuia.

Sedința dela 31 Octomvrie. Prezidează d. *Const. Moisil*; secretar d. *Corn. Secășanu*.

Deschizând prima sedință după vacanța de vară, d. *Const. Moisil* mulțumește d-lui Aurelian Sacerdoțeanu, directorul general al Arhivelor Statului și membru al societății, pentru bunavoința de a găzdui biblioteca, arhiva și colecția societății în localul Arhivelor și a-i pune la dispoziție pentru sedințe sala de conferințe.

Amintește apoi moartea prematură a lui G. Olszewski, membru activ și devotat sprijinitor al societății, întâmplată la 5 August. Asistența păstrează câteva momente de reculegere în amintirea lui.

Intrându-se în ordinea zilei d. *Const. Moisil* face o comunicare despre un depozit de monete dela Mircea cel Bătrân, găsit în 1938 la Constanța. Toate piesele reprezintă pe față figura Domnului ținând în mâna dreaptă o spadă, în stânga globul cruciger, iar pe revers bustul lui Crist, binecuvântând cu mâna dreaptă și ținând în stânga evanghelia. Sunt dintre piesele cele mai rari și în afară de descoperiri izolate, nu s'au găsit până acum decât într'un singur tezaur.

D-l *Corneliu Secășanu* a prezentat câteva monete dace divizionare găsite parte la Suhatul-Ilfov, parte la Radovanu-Ilfov. Sunt de tipul drahmelor lui Filip III. Piese de acestea s'au mai găsit în număr mai mare la Comana-Vlașca⁵⁾.

D-l *Anton Velcu* face o comunicare despre steagul lui Constantin Ipsilanti, Domnul Moldovei și Țării Românești, găsit la Odesa de mitropolitul Visarion Piu și dăruit Muzeului Militar Național. Pe steag este reprezentată stema unită a celor două țări, iar în colțuri cifra domnească. A fost dus în Rusia probabil cu prilejul refugierii lui Ipsilanti acolo, după ce și-a pierdut domnia și este singurul steag ce posedăm în epoca Fanarioților⁶⁾.

D-l *Mircea Herovanu* face o comunicare despre ceramica pictată enolitică descoperită de d-sa la Cotnari, unde pare a fi fost o stațiune preistorică în genul celei dela Cucuteni. D-sa prezintă un splendid suport de vas, decorat cu figuri spirale așezate vertical și pictate în alb și maron și-și exprimă convingerea că au fost executate cu șabloane. Mai prezintă câteva obiecte preistorice, în special idoli de lut, găsite la Cucuteni⁷⁾.

5) Publicată mai sus p. 165.

6) Publicată mai sus p. 177.

7) Publicată mai sus p. 183 și 187.

Se proclamă membru de onoare d. prof. Gh. N. Leon, administrator la Banca Națională.

Sedința dela 28 Noembrie.—Prezidează d. *Const. Moisil* secretar d. *Corn. Secășanu*.

Înainte de a intra în ordinea zilei, d. *Const. Moisil*, face elogiul distinsului fost membru de onoare al societății, Oscar Kiriacescu, decedat de curând, iar asistența păstrează câteva momente de reculegere.

D-sa amintește apoi, că astăzi se împlinesc 25 de ani dela unirea Bucovinei cu Patria mamă și peste câteva zile dela Unirea Transilvaniei.

De altă parte salută pe d. Ștefan Tănăsescu, directorul general financiar al Municipiului București și membru activ al societății, mulțumindu-i pentru concursul ce a dat în mai multe rânduri societății, asigurându-i mai ales apariția publicațiilor.

În sfârșit comunică modalitatea sărbătoririi aniversării a 40-a dela înființarea Societății, ce va avea loc la 25 Decembrie.

D-l *Corn. Secășanu* prezintă un medalion dela împărăteasa Otacilia, bătut de uniunea orașelor asiatice Laodicea și Efes. De asemenea o peatră gravată găsită în 1910 la Siliștriu⁸⁾.

D-l *George Buzdugan* face o comunicare despre un depozit de 79 monete romane imperiale de bronz, găsit în comuna Tatlageac de lângă Constanța în 1930. Sunt dela împărații Constantius II, Constantius Gallus, Valentinian și Valens, bătute în mai multe monetării și au fost îngropate în jurul anului 378 d. Cr.⁹⁾

La discuția d. prof. *Emil Condurachi* a evidențiat importanța acestui tezaur pentru circulația monetelor romane în sec. IV-lea d. Cr.

D-l *Oct. Iliescu* a prezentat câteva monete dace de un tip nou: pe față au capul lui Zeus, ca pe tetradrahmele lui Filip II, iar pe revers pe Zeus aetophoros ca pe tetradrahmele lui Alexandru cel Mare. Pieseile acestea au fost găsite în Craiova, unde s-a fost un mare centru monetar dacic¹⁰⁾.

D-l *Const. Moisil* a vorbit despre un tezaur de monete dace găsit în 1939 la Mănăstirea, Jud. Ilfov. Sunt piese de 2 drahme, într-o câțva deosebite de cele comune ce se găsesc în toată lunca Dunării dela Porțile de Fier până la Brăila. Deosebirea este că au capul lui Zeus bine executat, iar pe revers un călăreț aproape complet și nu reprezentat numai prin 2—3 globule, ca pe piesele comune.

Pieseile din această categorie s-au găsit adeseori împreună cu tetradrahme din Thasos și Macedonia I, sau cu dinari romani republicani, dovadă că circulau împreună. Uneori sunt amestecate cu piese de jumătate de drahme tip Filip III. Deci provin din veacurile II și I în. d. Cr.

D-l *Gh. Ștefan*, arheolog, constată, că cercetările arheologice confirmă aceste concluzii cu privire la datarea pieselor de mai sus.

8) Publicată mai sus p. 165—167.

9) Publicată mai sus p. 168.

10) Publicată mai sus p. 170.

A 40-A ANIVERSARE A SOCIETĂȚII NUMISMATICE ROMÂNE

La 28 Decembrie 1943 împlinindu-se 40 de ani dela înființarea societății noastre, comitetul a hotărât să sărbătorească după cuviință acest eveniment important din viața ei.

Înainte cu 20 de ani se sărbătorese aniversarea primelor două decenii de existență și de activitate a societății¹⁾. Astfel aceste două sărbătoriri au permis atât membrilor, cât și altor cercuri științifice, să-și dea seamă de spiritul ce domnește în această societate, de progresele ce le-a realizat în cursul timpului și de lipsurile ce trebuiesc împlinite, cum și de proiectele de activitate pentru viitor.

Împrejurările războinice în care trăim n-au îngăduit să dăm acestei sărbătoriri o dezvoltare mai mare, ci a trebuit să ne mărginim la oficierea unui parastas pentru membrii decedați, la o sedință festivă și la o masă colegială. La acestea s'a adăugat baterea unei medalii comemorative, care însă n'a putut fi gata la timp și se va distribui membrilor mai târziu.

Pomenirea membrilor decedați

La orele 11 s'a oficiat un parastas în Capela Universitară, cu care prilej s'au pomenit toți membrii indigeni ai societății: activi, onorifici și corespondenți cari au murit în cursul celor 40 de ani trecuți. *Intemeietorii*: Al. Cantacuzino, Mihail C. Sutz, Grigore Tocilescu, D. A. Sturdza, D. Pancu, Colonel G. Iordănescu, C. Alesandrescu, Dr. G. Severeanu, Carol Storck. *Membri vechi*: Episcopul I. Antonovici, Ing. I. Arapu, Dr. N. I. Angelescu, Episcopul Tr. Bădescu, D. N. Bălescu, Alex. Bellu, Barbu Bellu, Ion Blanu, Ion G. Bibicescu, I. C. Brătianu, Vintilă Brătianu, Dr. C. Brătianu, General Al. Budișteanu, G. Calonfirescu, Har. Casasovici, V. Cotovă, Titu Davidescu, G. Faranga, Petre Gârboviceanu, Rud. Grunau, Spiru Haret, N. Iorga, Dr. C. Istrati, W. Knechtel, H. Kübler, I. C. Panaitescu, Ermil Pangrati, Vania Paspăti, Șt. Petrescu, Leon Ruzicka, M. Seulescu, Al. Seulescu, General G. Solacolu, Chr. Staicovici, Fr. Storck, I. Ursu, M. Vărgolici, Romulus Voinescu, George Valenti, C. I. Zamfirescu, N. I. Zamfirescu, Al. Zissu. *Membri noi*: Victor Anastasiu, Dr. C. Andronescu, Dr. V. Antonescu, Valentin Bude, Șt. Ciuceanu, N. Constantinescu, N. Drăgan, D. Z. Furnică, Paul Gore, D. Hagi-Teodorachi, D. Ionescu, Enache Ionescu, Oscar Kiriacescu, Iulian Marinescu, Iulian Marțian, C. N. Mateescu, Ioachim Miloia, Ilie Minea, Stoica Nicolaescu, Matei Nicolau, G. Olszewski, General Sc. Panaitescu, Paricle Papahagi, V. Părvan, Aurelian Popescu, Mihai Popescu, N. Radivon, An. Simu, H. Stahl, D. Stoenescu, P. Stoina, Pant. Synadino, O. Tafrali, Al. Tell, Iulian Teodorescu, Gr. Trancu-Iași, Iuliu Vlaori, I. Vlădescu, Th. Zamfirescu.

La acest parastas au asistat pe lângă numeroși membri ai societății și familiile unora dintre decedați.

1) Darea de seamă asupra ei în această revistă anul V (1924) Nr. 51-2 p. 54 urm.

Ședința festivă

La orele 12 s'a ținut o ședință festivă în palatul Camerei de Comerț și Industrie în asistența unui mare număr de membri. Au vorbit D-nii Const. Moisil, președintele Societății; d. Emil Condurachi, profesor de numismatică la Școala de Arhivistică; d. Alex. Lăpedatu, secretarul general al Academiei Române și d. Aurelian Sacordoteanu, directorul general al Arhivelor Statului.

D-l Const. Moisil a spus următoarele despre activitatea societății și proiectele de viitor:

Când acum 20 de ani am sărbătorit în această sală și împreună cu cei mai mulți dintre D-Voastră aniversarea societății noastre, înființată la 28 Decembrie 1903, în cuvântarea ce am rostit-o atunci, am insistat în mod special asupra faptului, că un intens sentiment de solidaritate și o perfectă unitate de vederi cu privire la promovarea științei numismatice, au constituit și peatra de încercare și garanția de existență și de propășire a acestei societăți.

Spuneam atunci:

„Cu deplină satisfacție putem constata dela început, că solidaritatea și unitatea de vederi au fost atât de perfecte în sânul societății noastre, încât fiecare dintre membrii ei li revine în parte meritul de a fi contribuit la propășirea ei. Căci dacă cei câțiva numismați de profesiune au putut să dea la lumină lucrări de oarecare valoare, cari au făcut cunoscută societatea nu numai în țară, dar și în străinătate, datoresc aceasta, în parte, și numeroșilor colecționari și amatori din sânul societății, cari le-au înlesnit studiile prin materialul ce l-au adunat în pasiunile lor cercetări. Iar acei dintre membri, cari au reușit să se ridice în situații mai înalte politice, economice sau sociale, n'au prețuit niciodată să dea societății concursul lor moral și material.

„Astfel membrii societății noastre au fost și sunt uniți nu numai prin pasiunea comună ce o au pentru monumentele monetare și medalistice, dar și prin dorința constantă, ce au manifestat-o totdeauna, de a susține și promova, fiecare după putință și în cadrul preocupărilor sale, scopul ce-l urmărește societatea.

„De aceea putem spune cu mândrie, că această societate n'a fost niciodată instrumentul unei categorii de membri, ci a fost și este a noastră a tuturor; și dacă ea a adus vreun serviciu științei și culturii românești, meritul nu se resfrânge numai asupra unora dintre membri, ci asupra tuturor“.

Și nu m-am înșelat, când am vorbit astfel, căci în aceasta a doua perioadă de 20 de ani, aceeași solidaritate strânsă, aceeași colegialitate neprecupetită, aceeași dorință de a fi utili scopului comun ne-a animat pe toți.

Când ne lipsiau fondurile pentru tipărirea publicațiilor — și aceasta s'a întâmplat destul de des — membrii mai bogați ori cu legături la institutele bancare, ca d-nii ing. C. Orghidan, D. Cristescu și G. Leon, prof. V. Slăvescu, directorul financiar St. Tănăsescu și alții, ne săreau în ajutor. Când aveam nevoie de lucrări speciale asupra unor probleme dificile de numismatică, sau de cataloagele necesare pentru determinarea unor piese mai puțin cunoscute, Cabinetul Numismatic al Academiei Române, Muzeul Național de Antichități, Muzeul Fundațiilor Regale, ori Muzeul Municipal ne puneau la dispoziție bibliotecile lor speciale; când luam inițiativa de a organiza congrese în Capitală sau în restul țării, membrii societății din localitățile respective mobilizau întreagă intelectualitate și ne îmbrățișau cu toată căldura, dându-se cel mai larg concurs pentru ținerea ședințelor, aranjarea expozițiilor și organizare excursiilor.

Cine nu-și amintește cu o nemărginită satisfacție de primul nostru congres, însoțit de o expoziție de monete, medalii și obiecte de muzeu, ținut la București în 1933 și de concursul neprețuit ce ni l-a dat d. prof. Andrieșescu, pe atunci director al Muzeului Național de Antichități? Cine nu a apreciat munca depusă cu acest prilej de colegii Emil Becker, G. Buzdugan, Corn. Secășanu, V. Canarache și alții? Dar strălucita recepție ce ne-a făcut la Mogoșoaia d-na Marta Bibescu, ori prieteneasca și încântătoarea primire ce ne-a făcut la Leordeni colega noastră d-na Romalo și frumoasa excursie la Snagov, organizată de Primăria Capitalei, ar putea fi oare uitate?

Cu toții ne-am dat seamă de uriașă muncă ce au depus colegii din Craiova, în frunte cu d-nii C. N. Ploșor și Dr. Al. Metzulescu, cu ocazia congresului al doilea, ținut acolo în 1934. Și de primirea frățească ce ne-au făcut-o intelectualii craioveni, în frunte cu prefectul de atunci d. I. Gârboviceanu. Iar excursia pe Dunăre până la Cazane, plină de emoții și care putea să se încheie cu un naufragiu, dacă soarta n'ar fi dorit să vizităm și săpăturile întreprinse la Turnu Severin de alt coleg al nostru, d. Al. Bărcăcilă, este încă vie în amintirea tuturor.

La al treilea congres organizat la Cernăuți în 1935 intelectualitatea locală în frunte cu d-nii prof. I. Nistor, pe atunci ministru, prof. T. Sauciuc-Săveanu, fost ministru și prof. D. Marmeliuc, primar al orașului, ne-a făcut o primire din cele mai călduroase, iar excursia la minunatele mănăstiri ale Bucovinei a fost pentru toți un prilej de încântare sufletească.

În anul următor, 1936, congresul nostru a avut loc la Cluj, unde prof. Alexandru Lapedatu, ministru și președinte al Academiei Române, prof. N. Drăgan, primarul orașului și prof. Fl. Ștefănescu Goangă, rectorul universității, ne-au îmbrățișat cu cea mai caldă prietenie, în fruntea unui mare număr de intelectuali. Iar frumoasa și instructivă excursie de sub conducerea profesorilor D. Teodorescu și C. Dălcoviciu la Deva, la Costești și la Sarmizegetusa, ne-a dat puțința să cunoaștem această regiune plină de urmele civilizației străbunilor noștri Daci.

Și ultimul congres, cel dela Iași din 1937, a fost un strălucit exemplu de solidaritate și simpatie colegială. Organizat de prof. Paul Nicorescu, secundat de regretații profesori Ilie Minea și O. Tafrali, cu concursul d-lui Osvăld Racoviță, primarul orașului și prof. Emil Diaconescu, s'a transformat într-o entuziastă manifestare de prietenie. Iar în excursiile dela Hârlău și Cotnari s'au vizitat și admirat nu numai monumentele de artă bisericească atât de minunate de acolo, dar și produsele vechilor podgorii domnești.

Pentru anul 1938 pregătisem un al 6-lea congres ce urma să aibă loc la Constanța, dar suflul de războiu ce începuse să bată dela nord vest, ne-a împiedicat de a-l realiza. Sperăm însă ca în primăvara anului 1944 să putem organiza acest congres la București, cu participarea și a unor delegați străini.

Trebuie să menționez, că toate congresele de mai sus au fost însoțite de expoziții de monete, medalii și obiecte de muzeu, și că mulți membrii de ai societății noastre n'au prețuit să-și transporte părți din colecțiile lor spre a le expune și că însuși Muzeul Militar Național și muzeele locale au colaborat cu noi. De asemenea au fost onorate de mai multe ori cu prezența d-lui Dr. C. Angelescu, fost ministru al instrucțiunii și vechiu membru onorific al societății noastre.

Vă rog să nu-mi luați în nume de rău faptul, că am insistat atât de mult asupra congreselor și expozițiilor organizate de societatea numismatică, dar cred că ele constituie cel mai potrivit și mai eficient mijloc de propagandă în favoarea

științii noastre și cea mai practică metodă de a se stabili legături trainice și sincere între cei ce se ocupă cu aceleași probleme științifice.

De altă parte congresele și expozițiile contribuie să se scoată la lumină tot felul de monumente vechi, cari fiind în posesiunea unor persoane fără legături mai întinse, sunt expuse să nu poată fi cunoscute de cei interesați.

În sfârșit, ele sunt ocazii minunate pentru instruirea publicului intelectual, pentru familiarizarea lui cu antichitățile și cel mai bun îndemn pentru tineret de a se interesa de ele și a le prețui.

Un mare numismat francez, Ernest Babelon, a comparat cu drept cuvânt o colecție de monete cu un depozit oficial de documente vechi, cari n'au putut fi alterate în decursul timpurilor nici prin transcrieri greșite, nici prin interpolări voite, sau prin suprimări arbitrate ori inconștiente.

„Monetele, spune el, sunt martori oculari și oficiali, chemați fără încetare să facă dovadă în vasta anchetă, pe care o întreprind științele istorice, din diferite puncte de vedere, asupra trecutului omenirii. O monetă este mai adeseori decât se crede, singurul document autentic, care a ferit de profanarea uitării un eveniment istoric”.

Dar pentru ca o monetă să aibă valoarea întreagă de document istoric, trebuie — cred eu — să se cunoască cu precizie locul ei de proveniență. Monetele vechi, ca și monumentele arheologice, sunt strâns legate de locul unde s'au găsit, căci numai prin intermediul acestui factor se poate fixa rolul precis ce l-au avut odinioară și motivul pentru care au circulat în țara respectivă.

De aceea numismații moderni ori de câte ori achiziționează monete vechi, nu se mulțumesc numai să le aprecieze tipurile, arta cu care sunt executate sau raritatea, ci se interesează totdeauna și de locul unde au fost găsite și de împrejurările descoperirii. Iar o colecție întocmită în mod științific trebuie să cuprindă neapărat și aceste indicații.

Condiția de mai sus se cere în mod cu mult mai imperios tezaurelor monetare. Acestea ne pot da informații de cea mai mare valoare atât cu privire la starea economică și financiară din timpul când au fost îngropate, la circulația monetară și la schimbul cu străinătatea, cât și la situația politică, socială și culturală de atunci.

Este de cea mai mare importanță faptul, că numismații noștri au început să aprecieze la justa lor valoare tezaurele monetare și să ia toate informațiile necesare asupra locului și a împrejurărilor în care au fost descoperite. Aceasta constituie un progres remarcabil, care și el se datorește spiritului de solidaritate și de colegialitate al membrilor societății noastre.

Acelaș spirit a dat prilejul să se facă și obiceiul de a se specializa numismații și colecționarii noștri într'un singur domeniu și de a aprofunda cât mai adânc studiul monetelor din acest domeniu. Vechiul obicei de a-se colecționa tot felul de monete dispartate, numai în scopul de a se crea colecții cât mai bogate și a se satisface astfel pasiunea de colecționar, nu putea avea de rezultat formarea de colecții complete și bine încheiate, pe câtă vreme mărginindu-se la un singur domeniu numismatic pot să-și întocmească colecții complete de monete din acest domeniu, le pot studia în amănunte și pot contribui astfel în mod real la propagarea științei numismatice.

În legătură cu aceste preocupări de ordin științific și-a făcut loc și o altă idee nouă: de a se publica treptat cataloagele colecțiilor particulare. Își poate

inchipui oricine cât de mult și de interesant material va fi pus la dispoziția numismatilor, când măcar cele mai importante colecții particulare își vor avea cataloagele lor, întocmite în mod științific și însoțite de reproduceri de monete. Va fi de sigur o contribuție de cea mai mare valoare pentru știința noastră.

În sfârșit în rândurile colecționarilor noștri s'a manifestat în ultimul timp și o altă preocupare. Constatându-se, că nu este în interesul științei, ca să se păstreze colecțiile de monete numai pentru plăcerea și uzul celor ce le-au întocmit, s'a emis ideea de a se concentra în grupuri și de a se expune în mod temporar în vreun cabinet numismatic sau muzeu oficial, ca astfel cercetătorii și publicul să le poată cunoaște și studia.

Se înțelege că toate aceste idei noi nu se vor putea realiza în situația actuală, ei sunt rezervate viitorului. Dar este important, că ele au emanat dela membrii societății noastre, că au fost discutate de ei și au fost găsite realizabile. Constituie și aceasta o dovadă a spiritului de solidaritate ce ne animează pe toți și a interesului de care sunt stăpâniți membrii societății, de a-și pune toate puterile lor intelectuale și morale în serviciul idealului comun, care este propășirea continuă a științei numismatice românești.

Nu pot trece cu vederea, în momentele acestea solemne, colaborarea strânsă și frățescă, cu care ne-au onorat colegii noștri arheologi. Încă între inițiatorii societății numismatice a fost un distins arheolog, Gr. Tocilescu. I-au urmat în primii 20 de ani personalități ca G. Murnu, V. Pârvan, O. Tafrali, I. Andrieșescu și Virgil Drăghiceanu, iar în ultimii 20 de ani s'au adăugat ca membri noi d-nii T. Sauciu-Săveanu, Paul Nicorescu, D. M. Teodorescu, Sc. Lambrino, C. Daicoviciu, Radu Vulpe și Al. Bărcăcilă, cum și alții mai tineri ca d-nii I. Nesrto, C. N. Plopșor, d-na Vulpe, Dinu Rosetti, D. Tudor, Gr. Avakian, Oct. Floca, Gh. Ștefan și frații Berciu, sau cercetători pasionați ca Iulian Marțian, preoții C. Mătase și V. Ursăcescu, d-nii M. Dimitriu-Iași și Al. Saint Georges, d-ra Maria Goleșcu, Mircea Herovanu, Anton Velcu și G. Potra.

Cu toții ne-au dat nu numai sprijinul moral prin faptul că au intrat în rândurile noastre, dar au și colaborat cu noi la rezolvirea diferitelor probleme ce reclamau și concursul arheologiei. Această colaborare ne-a fost de cel mai mare folos și unora și altora și nu putem decât să ne felicităm că am găsit la colegii arheologi înțelegere, bunăvoință și sprijin prietenesc pentru această muncă în comun. Dorința noastră este, ca și de acum înainte aceste două științe surori să meargă mână în mână și reprezentanții lor mari și mici, bătrâni și tineri, să lucreze mereu în de comun acord pentru cunoașterea cât mai amănunțită și mai exactă a vieții și culturii strămoșilor noștri.

De aceeași considerație și simpatie s'a bucurat societatea noastră și din partea altor intelectuali, cari s'au ocupat ori s'au interesat de monumentele culturale ale trecutului nostru: istorici, economiști, istorici de artă, istorici militari, filologi, etc.

Iar spre a ne da seamă de numărul mare și de valoarea forțelor intelectuale, cari au colaborat în acești 40 de ani în cadrul ei, am întocmit un tablou de toți membrii societății, activi, onorifici și corespondenți, cari au făcut comunicări la sedințele și congresele noastre, ori au colaborat la revistele noastre.

Dintre reprezentantele sexului frumos acest tablou cuprinde pe d-ra Maria Goleșcu și pe d-nele Cornelia Costescu, Florica Em. Condurachi, Viorica Dancov, Natalia Marinescu-Savu, Elena C. Moisil, Mina Paucker și Nadejda Romalo.

Cât privește bărbații, numărul lor este atât de mare, încât afară de câteva excepții, toți ceilalți membri figurează în acest tablou.

De sigur că la reușita publicațiilor noastre a colaborat într-o largă măsură și institutul tipografic la care lucrăm neîntrerupt de 40 de ani. D-nii Ștefan și Francisc Göbl, conducătorii acestei institut, au muncit alături de noi, străduindu-se să tipărească publicațiile noastre în condiții tehnice superioare, astfel că merită să fie considerați printre colaboratorii cei mai activi și mai devotați ai societății noastre.

De asemenea am avut sprijinul constant al presei noastre, în special al ziarelor *Universul*, *Curentul* și *Timpul*, cari ne-au pus la dispoziție cu cea mai mare bunăvoință coloanele lor pentru informațiile privitoare la societatea noastră.

Astăzi când această societate a împlinit 40 de ani de activitate, exprim atât în numele meu, cât și al comitetului, întreagă mulțumirea și cea mai deplină recunoștință tuturor celor ce au contribuit prin orice mijloace la bunul mers și la propășirea ei și urez ca și în viitor cea mai strânsă colegialitate și cea mai sinceră și mai caldă prietenie să ne călăuzească pe toți în munca ce depunem pentru știința numismatică și pentru societatea noastră.

D-l Emil Condurachi a vorbit despre rolul societății pentru răspândirea și cunoștințele numismatice, spunând următoarele:

Mă simt deosebit de onorat să iau astăzi cuvântul înaintea Domniilor Voastre, atât ca membru mai tânăr al Societății Numismatice, cât și ca profesor de numismatică la Școala Superioară de Arhivistică și secretar al Asociației „V. Pârvan”, a foștilor membri ai Școlii Române din Roma. Poate că în alte țări, cu o mai veche tradiție, pentru condițiile lor de dezvoltare au fost cu mult mai bune, 40 ani de activitate a unei instituții de felul celei pe care o sărbătorim noi astăzi, puteau să fi trecut fără a li se acorda o atenție mai deosebită. Pentru noi și pentru țara noastră însă, a cărei viață pe deplin liberă nu a împlinit nici măcar un veac, 40 de ani de activitate rodnică și neîntreruptă, este un lucru ce merită toată atenția.

În vremuri mai liniștite decât acelea atât de tulburi și de apăsătoare, pe care le trăim noi astăzi, ședința festivă de astăzi ar fi trebuit să fie însoțită de comunicări științifice cât mai numeroase și mai variate. N'am putut-o face nici eu și nici unul dintre Domniile Voastre. Am făcut însă altceva: am răsfoit tot ce a publicat Societatea Numismatică din 1903 și până astăzi. Am mai făcut-o dealtfel adesea atât pentru informațiile uneori atât de bogate, pe care orice cercetător le poate găsi în privința multor domenii ale trecutului nostru, cât și pentru sugestiile pe care le cuprind *Buletinul Societății* sau *Cronica Numismatică* și *Arheologică*. De data aceasta pot spune, am întors foile acestor publicații cu un sentiment de reculegere. Mi-am putut da seama mai bine decât oricând altădată de tot drumul pe care l-a străbătut societatea noastră în aceste patru decenii de activitate, dela modestele începuturi ale primilor ani până la cuprinsul variat și bogat pe care l-au cunoscut ele în vremurile mai aproape de noi.

M'am oprit mai ales asupra unui articol al președintelui nostru de astăzi, *D-l Prof. Constantin Moisil*, publicat în primul număr al *Buletinului Societății Numismatice* de după războiul trecut: „Probleme numismatice în România Mare”. E un adevărat program de activitate, în lumina căruia pot fi confruntate rezultatele la care ne-am oprit noi astăzi, după un sfert de veac dela publicarea lui.

Unele din punctele acestui program n'au putut fi încă realizate și așteaptă

vremuri mai bune, spre a fi aduse la îndeplinire. Altele însă — și asupra lor aș vrea să mă opresc puțin astăzi — au fost realizate, fie pe deplin, fie că se găsesec încă în curs de dezvoltare.

Se vorbește astfel în acest articol de nevoia de a se publica cât mai cu deamănuntul tezaurele monetare găsite în cuprinsul țării noastre. După războiul trecut au început studii de acest fel, fie în publicațiile societății noastre, fie în publicații de ale instituțiilor apropiate, cum sunt de pildă *Anuarul Institutului de Studii Clasice*, *Apulum*, *Buletinul Muzeului din Alba Iulia* *Hrisovul* (*Anuarul Școlii de Arhiviste*), și altele.

Altă problemă, care se punea tot în acel moment, era îmbogățirea colecțiilor numismatice publice sau particulare. Dacă nu s'a reușit ca să ne fie restituite monumentele găsite pe teritoriul românesc și păstrate în muzeele din Viena sau Budapesta, cum și cele evacuate în războiul trecut în Rusia, numeroasele obiecte de artă găsite în anii de după război au completat într-o parte aceste lipsuri. Multe din muzeele noastre și-au constituit în această vreme cabinete numismatice, dintre care unele cuprind material deosebit de bogat și interesant. Pe lângă cabinetul numismatic al Academiei Române sau cel al Muzeului de Antichități, constituite înainte de 1914, putem aminti astăzi Muzeul „Aman” din Craiova, Muzeul Institutului de Studii Clasice din Cluj-Sibiu, Muzeele din Deva și Alba-Iulia, din provincie, iar din București, Muzeul Băncii Naționale, Muzeul Municipal și Muzeul Al. Saint-Georges al Fundațiilor Culturale Regale.

Una din problemele care a preocupat în anii de după război mult pe numismații noștri a fost aceea a monetelor dace. Și în această privință s'a adunat mult material, s'au publicat studii, dintre care unele ca acelea ale Prof. Const. Moisil, au fost folosite în opere de istorie mai largă a trecutului nostru, ca de pildă, în „Getica” lui V. Pârvan.

Mai este, evident, de lucrat încă mult în acest domeniu, care prezintă un atât de mare interes pentru întreaga regiune balcano-dunăreană. Fără a intra în prea multe amănunte, concluzia care se poate desprinde din enumerarea acestor puncte e că, în cursul a patru decenii, Societatea Numismatică a promovat și a produs o seamă de lucrări și de colecții, fără de care multe aspecte ale trecutului nostru ar fi astăzi cu mult mai puțin cunoscute. Chiar și colecționarii, care altădată își îndreptau întreaga lor atenție numai asupra monetei ca obiect de artă, sunt preocupați astăzi de probleme de istorie ce îmbrățișează domenii mult mai largi. Ultima comunicare a d-lui Gh. Buzdugan, ca să dau un exemplu mai proaspăt, dovedește pe deplin acest lucru.

Inchei aceste cuvinte cu o promisiune: generația noastră știe să prețuiască întreagă această operă, tot mai amplă în ultimii ani și va încerca să urmeze cât va putea mai mult și cu toată căldura exemplul înaintașilor ei, care i-au dat exemple de muncă continuă și entuziastă în tot timpul activității pe care o sărbătorim astăzi.

Dl. prof. Alexandru Lăpedatu, secretarul general al Academiei Române, a adus salutul acestei înalte instituții de cultură și a elogiat activitatea depusă de președintele și membrii societății, insistând în mod special pentru spiritul de continuitate ce domină în societate, pentru stăruința cu care s'a muncit timp de 40 de ani spre propășirea științei numismatice și pentru solidaritatea ce unește pe membrii în realizarea scopului ce-l urmărește societatea.

D-l Aurelian Sacerdoțeanu în numele Școlii de Arhivistică a rostit următoarele cuvinte:

Acum patruzeci de ani erau în țara noastră mai mulți colecționari de monete și antichități, al căror nume a rămas legat de valorile ce izbutiseră să strângă. Dar în acea vreme erau mult mai puține studii de numismatică națională. Dacă am elimina un nume, de mare autoritate pe atunci, D. A. Sturdza, am rămâne cu atât de puțin, în cât n'am avea ce aminti. Câteva articole de ziare sau reviste nu pot forma o literatură numismatică românească.

Și cu toate acestea exista o mare dorință de afirmare și în acest domeniu. Îi lipsia însă elementul polarizator care să o pună în evidență. Dar a fost deajuns să se afle o mână de animatori și acest element a fost găsit în crearea *Societății Numismatice Române*.

Ne fiind nici numismat nici colecționar de monete, nu e locul meu să arăt ce a făcut apoi această societate și nici cât de mult a îmbogățit ea studiile noastre numismatice, sau cât au contribuit membrii ei la îmbogățirea cabinetelor noastre numismatice. Nu pot totuși să nu arăt că azi nu se poate scrie o pagină de istorie națională în care să fie vorba de circulația bunurilor, nu se poate vorbi de vechea noastră artă a metalelor sau de valori artistice mai vechi, fără a aminti de vechi și actuali membri ai societății acesteia, de lucrările lor și de colecțiile demne de toată lauda alcătuite de ei cu multă trudă și cu mai multă pasiune. Sunt nume de suverani, sunt date și fapte din trecutul acestui pământ, pe care nu le cunoaștem decât datorită acestor străduințe, prin care s'au completat seriile și s'au strâns raritățile. Ceea ce a scăpat ochiului și atenției interesului oficial, n'a rămas neobservat numismatului pasionat. Și când știm cât de ușor se poate pierde o monetă, ne dăm și mai bine seama de valoarea acestor lucruri mărunte astfel salvate.

Dacă mai adăugăm la acestea și faptul că forul cel mai autoritar al cercetărilor istorice, Academia Română, a înființat cabinetul său numismatic tot datorită atmosferei create de Societatea Numismatică Română, suntem în drept să credem că ea și-a atins aproape toate scopurile râvnite. Contribuind însă și la mărirea interesului particular pentru vechea monetă, știința istorică de azi îi este chiar datoră în multe privințe.

Acest interes pentru cercetările numismatice a crescut astfel an de an. Într-un moment dat el a ajuns să îmbrace toate formele impuse de disciplina numismatică. El trebuia să treacă dincolo de descrierea tipurilor și variantelor monetare. Încă din 1909, N. Docan văzând că acest fel de studii lipsesc, „aproape cu desăvârșire până acum”, cerea și „o cercetare privitoare la istoria monetară a Țării-Românești, în care să se arate cum se numiau monetele descrise, în ce relațiuni stăteau între ele, cari erau titlurile lor și modificările suferite de aceste titluri în cursul timpurilor, cu un cuvânt comentarea și explicarea documentelor numismatice a căror descriere nu ne lipsește”. Este enunțat aici un întreg program de muncă.

Am impresia că cei treizeci de ani care au urmat au tins la împlinirea acestui program. Iar dacă astăzi este aproape încheiat și, în unele privințe depășit, este meritul președintelui societății, d. Const. Moisil, care a știut să o facă atât prin stăruitoarea sa activitate neîntreruptă cât și prin chemarea la lucru fără odihnă a tuturor membrilor societății, a căror frățietate este în adevăr demnă de lăudat.

Activitatea aceasta nouă, care îmbracă atâtea forme, a venit în legătură și

cu Școala de Arhivistică, în numele căreia-mă aflu și eu aici. A studia moneda și din punctul de vedere al denumirii ei, al valorii contemporane prin comparație de bunuri și titluri, prin puterea de pătrundere și circulație, prin arta cu care e lucrată și prin simbolul ce reprezintă, înseamnă a intra în legătură și cu alte discipline ale istoriei, mai puțin atrăgătoare de cât numismatica însăși, dar tot atât de interesante. Nevoia de a cunoaște și aceste discipline a mânat pe numismați spre noua creație a d-lui prof. Const. Moisil dedicată numai lor. E vorba de Școala de Arhivistică înființată în 1924.

În această școală se studiau toate problemele care au atingere cu documentul, actul scris. În astfel de acte sunt nenumărate informații care privesc și monetele. Numai datorită lor puteau face istoria monetei, căci pe lângă moneda însăși ni se arată aici și rostul ei funcțional. O lucrare de diplomă de acum zece ani, *Încercări de organizare financiară în Principatul Valahiei la 1828—1830*, datorită d-rei Florica Moisil, actuala d-nă Condurachi, atingea una din aceste probleme pe bază arhivistico-paleografică. Numismatica afla astfel un nou domeniu de cercetare și n'au lipsit cereri care să facă necesar școalei și un curs de numismatică, paralel cu celelalte cursuri. Cu începere dela 8 Dec. 1934, programa școalei l-a introdus și pe acesta, în conformitate cu regulamentul său. Acum există deci și ia noi în țară, un curs special de numismatică, la care s'a trecut și una din diplome, cu descrierea unui tezaur monetar. În cei nouă ani de predare s'a putut vedea și interesul ce poate prezenta un astfel de curs și nevoia de a-l adapta cerințelor noastre. Astăzi este în măsură să răspundă tuturor. Încă încearcă să formeze acum și un cabinet de monete pentru o mai lesnicioasă însușire a metodei datorită bogatei donații făcută în acest scop tot de un membru al societății, d. V. Canarache. Suntem astfel și noi de două ori datori societății: întâiu, fiindcă ne-a cerut un astfel de curs completându-ne programul, și al doilea, pentru că membri ei ne-au și arătat munificența lor. Suntem siguri că ea nu ne va lipsi nici în viitor.

Cu acest prilej ținem să arătăm însă, că înțelegem să răspundem acestor datorii, contribuind cu tot ceea ce putem la împlinirea programului societății. Înțelegem să facem aceasta atât prin activitatea școalei, cu metoda ei aspră, dar și prin colaborarea dintre noi, dela studiu la studiu, dela om la om. Și suntem siguri, că procedând astfel vor avea de câștigat amândouă instituțiile, ale căror drumuri nu trebuie să se despartă niciodată.

— După terminarea ședinței festive a urmat o masă colegială la restaurantul „Cina”, unde au ridicat toaste pentru societate și președinte d-niș ing. C. Orghidan, N. Butculescu, G. Stratulat și Dinu Rosetti.

Redacția și administrația: București (IV) str. Stupinei 39.

Abonament anual lei 300.

Numerile apărute trei ani consecutivi formează un volum, la urma căruia va fi o tablă de materii.
